

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИНГЛИЗ ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ КАФЕДРАСИ**

КАТТА ЎҚИТУВЧИ ТОЖИБОЕВ ИЛҲОМЖОН

**ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ
ФАНИ БЎЙИЧА МАЪРУЗА ИШЛАНМАЛАР**

Наманган 2018

Кириш

Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида илм-фаннинг замонавий натижаларини ёритувчи дарсликларни яратиш ва ўқув жараёнига жорий этиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Хусусан, мамлакатимизда ўзбек тилидан хорижий тилларга ва хорижий тиллардан ўзбек тилига таржима қилувчи малакали мутахассисларни тайёрлашда олий ўқув юртларида таржима назарияси ва амалиётини ўқитишда маънавий жихатдан эскирган дарслик ва адабиётлардан фойдаланиб келинаётганлиги боис, янги авлод дарслик ва ўқув қўлланма ва ўқув-услубий қўлланмаларни яратиш ҳамда нашр эттириш эҳтиёжини юзага келтирди. Бинобарин, инглиз тили йўналишида таҳсил олаётган олий ўқув юртлари талабалари учун «Таржима назарияси ва амалиёти» фанидан талабалар семинар дарсларида фойдаланишлари учун ўқув-услубий қўлланма яратиш таржима назарияси ва амалиёти фанини ўқитишда юзага келган ана шундай муаммони ҳал қилишда қўйилган хайрли кадамлардан биридир.

Маълумки, таржима инсон фаолиятининг энг қадимий турларидан бири бўлиб, у туфайли биз жамият тараққиёти тарихининг барча тафсилотларини очиқ-ойдин тасаввур этамиз. Таржима халқаро дўстлик, қардошлик ва ҳамкорлик манфаатларига, халқлар ўртасидаги иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий ва адабий алоқаларнинг кенгайишига хизмат қилувчи қудратли курулдор. У турли халқлар адабиётларининг ўзаро алоқаси ва бир-бирига таъсири жараёнини тезлаштиради. Таржима асарлари туфайли китобхонлар жаҳон адабиёти дурдоналаридан баҳраманд бўлади. Шу билан бирга, таржима тилларнинг ривожланиш суръатини жадаллаштирувчи, луғат бойлигини оширувчи ва такомиллаштирувчи восита сифатида ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу жихатлар таржимани инсон маънавий ҳаётини бойитувчи, она тилининг бор бисотини рўёбга чиқарувчи, айти пайтда, унинг сержило бўлишини таъминловчи, китобхоннинг тафаккурини чархлаб, янги ғоялар, тушунчалар билан бойитувчи хусусиятга эга эканини далиллайди. Шунингдек, Таржима жамиятда янгича муносабатлар, қарашлар қарор топишига хизмат қилади. Таржима туфайли миллий адабиётларга янги ғоявий йўналиш, янгича сюжет, жанр, янги образ ва бадиий тасвир воситалари кириб келади. Шу маънода, таржимани аслиятни қайта яратиш, талқин этиш санъати деб таърифлаш мумкин. Таржиманинг мақсади у ёки бу тилда яратилган матнни иккинчи бир тил воситасида қайта яратишдан иборат. Бунинг учун таржимондан, биринчи навбатда, аслият мазмун-моҳиятини тўла-тўқис идрок этиш, уни ўгирилаётган тилда бекам-қўст қайта ифодалашга эришиш талаб қилинади.

Кейинги йилларда амалга оширилаётган лингвистик тадқиқотларда таржима муаммоларига катта эътибор берилмоқда. Таржимашунослик бўйича яратилаётган тадқиқотларда таржима назарияси ва амалиётининг жузъий масалалари билан бир қаторда, мазкур соҳанинг туб моҳиятини акс эттирадиган умумназарий муаммолар устида ҳам кенг қўламда изланишлар олиб борилмоқда ва таржимашунослик масалалари тадқиқотчиларни борган сари кўпроқ ўзига жалб қилмоқда.

Таржимага лингвистик нуқтаи назардан ёндашилса, таржимани бир тилда яратилган матнни унинг шакл ва мазмун бирлигини саклаган ҳолда, ўзга тил воситалари асосида қайта яратиш мақсад қилиб қўйилган ижодий жараён сифатида таърифлаш мумкин. Демак, таржима жараёнида аслият тили воситалари ёрдамида яратилган асар таржима тили қонуниятлари ва имкониятларига мос равишда қайта яратилади. Шу йўл билан аслият ва таржима матнларининг мазмуний-услубий муқобиллиги (адекватлиги) юзага келади. Мазкур жараён бевосита тиллараро ҳамкорликка алоқадор бўлиб, лингвистик таржимашунослик фаолиятининг асосий вазифаси мазкур амалиёт билан боғлиқ. Мазкур услубий қўлланмада Ғ.Рахимовнинг 2016 йил нашр этилган “Таржима назарияси ва амалиёти” номли мажмуа дарслигидан кенг фойдаланилган.

Ушбу услубий қўлланма талабаларда юқорида баён этилган жараён ҳақидаги назарий ҳамда амалий билим ва кўникмаларни шакллантиришга доир мавзуларни қамраб олган. Қўлланманинг мақсади инглиз тили йўналишларида мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари талабаларига таржима назарияси ва амалиёти фани бўйича ана шундай қўламдаги билимлар мажмуини тақдим этиш, бу орқали Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим давлат стандартларининг олий таълим босқичидаги «51201000-филология ва тилларни ўқитиш (Инглиз тили) ва 5111400-Хорижий тил ва адабиёти (Инглиз тили)» йўналиши бўйича бакалавр тайёргарлиги даражаси ва зарурий билимлар мазмунига қўйиладиган талабларга мос билим ва кўникмаларни ҳосил қилиш имконини яратишдан иборат.

1 - мавзу

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ОБЪЕКТИ ВА ПРЕДМЕТИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни
Вакти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу: таржима назарияси фанининг предмети ва объекти	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машгулотининг режаси:	1. таржима назарияси фанига кириш
	2. таржима назарияси фанининг предмети.
	3. таржима назарияси фанининг объекти.
Уқув машгулотининг мақсади: таржима назарияси фанининг предмети ва объекти	
Педогогик вазифалар:	Уқув фаолиятининг натижалари:
- Ўзбекистонда таржима назариясининг пайдо бўлиши тарихи	Талаба:
- Жаҳонда таржима назариясининг яратилиши	Ўзбекистонда таржима назариясининг пайдо бўлиши тарихни изохлайди;
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гурӯҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жихозланган аудитория.

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вакти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, уқув машгулотидан кутилаётган	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниқлаш учун тезкор савол-жавоб уткази.	2.1. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради.
	- Таржима назарияси ҳақида нималарни биласиз?	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	- Таржима назарияси ҳақида нималарни биласиз?	Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади. Уйлайди, жавоб беради.
	2.2. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган ҳолда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шархлайди.	Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	2- топширикни беради:	2.2. Атамалар мазмунини муҳокама қилади.
	Таржима назариясини замонавий йўналишларини айтиш.	Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган ҳолда курсатиб беради.
3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга яқун ясайди ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади.	3.1. Эшитади, аниқлаштиради.
	Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.2. Топширикни ёзиб олади.

1 - м а в з у

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ОБЪЕКТИ ВА ПРЕДМЕТИ

Таълимий мақсад: талабаларда таржима назарияси фанининг объекти ва предмети, унинг филология соҳасида тутган ўрни ҳақида назарий билимларни, шунингдек, таржима жараёнининг моҳияти ҳамда бу жараёнда қўлланиладиган методлардан фойдаланиш бўйича кўникмаларни шакллантириш.

Таянч сўз ва иборалар: таржима, ўгириш, ағдариш, аслият, аслият матни, таржима матни, таржима назарияси, таржима амалиёти, таржима методлари, луғавий маъно, бадий таржима, ижодкорлик, оғзаки таржима, компенсация, киёсий тилшунослик.

Режа:

1. Таржима назарияси ва амалиёти ўқув курсининг предмети, мақсади ва вазифалари.
2. Таржима назариясининг бошқа фанлар билан алоқаси.
3. Умумий ва хусусий таржима назарияси ҳақида мухтасар маълумот.
4. Таржима назарияси ва амалиётининг таҳлил методлари.

Асосий маълумотлар

Таржима назариясининг фан сифатида шаклланиши ва ҳозирги даврда тутган ўрни. Таржима инсон фаолиятининг қадимий турларидан бири бўлиб, турли тилли халқларнинг мулоқотини амалга оширишга йўналтирилган. Ўзок тарихга ва ўзига хос ривожланиш босқичларига эга таржимонлик фаолияти фақат XX асрга келиб алоҳида фан, тилшунослик билимларининг бир соҳаси сифатида шакллантирилди.

XX асрда I ва II жаҳон урушлари сабабли бўлиб ўтган глобал ўзгаришлар, фан ва техниканинг ривожланиши, халқаро алоқаларнинг жадаллашуви ва кўпгина социолингвистик омиллар таржима фаолиятининг фан сифатида ривожланишига турки бўлди. Таржимашуносликнинг ўзига хос назария сифатида ривожланишига таниқли тилшунос ва таржимашунос олимлар В. Комиссаров, А. Фёдоров, Л. Бархударов, Я. Рецкер, Ф. Саломов, Қ. Мусаев, Ю. Найда, Ж. Кетфорд ва бошқалар катта ҳисса қўшди.

Таржима назарияси борасида XX асрда амалга оширилган илмий ишларнинг, яратилган таржима мактабларининг мантикий давоми XXI асрда ҳам ўз самарасини курсатмоқда.

Таржима назарияси борасида олиб борилган илмий тадқиқот ишларини таҳлил қилар эканмиз, Россия, Европа, Ўзбекистон ва бошқа давлатларда яратилган илмий мактаблар, олиб борилган ишлар диққатга сазовор. Жумладан, инглиз таржимашунослари Т. Сэвори, Ж. Кетфорд тадқиқотлари эътиборга лойик.

Т. Сэвори умумий таржимашунослик тамойилларидан четга чиқмаган ҳолда замонавий таржимашуносликнинг муҳим омилларидан бири - таржима жараёнини батафсил ўрганиб чиққан. Т. Сэвори фикрича, таржима тури, асосан, китобхоннинг қайси тоифага мансублигидан келиб чиқади. Бу ҳодиса таржима прагматикасида жуда муҳим аҳамиятга эга.

Таржимашунос ўз тадқиқотида китобхонларни 4 тоифага бўлиб ўрганишни тавсия этади:

- 1) умуман чет тилини билмайдиган китобхон;
- 2) чет тилини таржима орқали ўрганган китобхон;
- 3) чет тилини билган, лекин унутиб юборган китобхон;
- 4) чет тилини жуда яхши биладиган китобхон.

Рецепторларнинг мазкур таснифи таржима назариясида бошқа кутарилмаган бўлса-да, лекин таржима жараёнининг натижаси ким учун таржима қилинаётгани билан боғлиқлиги ҳақидаги гоё замонавий таржима фаолиятининг концептуал аппарати мустахкам урнашган. Замонавий таржимашуносликнинг шаклланишига хисса қўшган инглиз таржимашуноси Ж. Кетфорднинг «Таржимашуносликнинг тил назарияси» илмий тадқиқоти муҳим ўрин тутади.

Ўзбекистонда асос солинган таржима мактаблари ҳам тахсинга сазовор. Хусусан, профессор Файбулла Саломовнинг дастлабки тадқиқотлари у ҳали Самарканд давлат университетида тахсил олаётган йиллари бошланган эди. Унинг «Мақол, матал ва идиомалар таржимаси», «Бадиий таржиманинг лексик-фразеологик масалалари», «Рус тилидан ўзбек тилига мақол-маталлар таржимаси» рисолалари чоп этилди, кўп ўтмай «Тил ва таржима» (1964) номли монографияси «Фан» нашриётида босилиб чиқди. Шу йиллари у луғатчилик ва қомусчилик масалаларига доир илмий ишлар ёзди. «Таржимон маҳорати», «Дустлик кўприклари» (ҳаммуаллифликда), «Бадиий таржима ва адабий таҳрир проблемалари», «Таржима ташвишлари», «Адабий анъана ва бадиий таржима проблемалари», «Таржима назариясига кириш», «Таржима назарияси асослари» номли монография ва дарсликлари чоп этилди. Унинг бевосита раҳбарлигида «Таржима санъати» тупламининг олти китоби чоп этилди. Бу ишларда бадиий таржима назарияси, киёсий адабиётшунослик ва таржима, тил, адабиёт ва таржима, таржимон маҳорати ва таржима санъати, миллий колорит ва таржима аниқлиги, давр руҳи, услуб ва таржима борасида изчил назарий фикрлар баён этилган, бир неча тилда яратилган адабиётлар, таржималарни киёслаб ўрганиш асосида долзарб илмий муаммолар ечилган.

Профессор Файбулла Саломов биринчилардан бўлиб бу икки йўналишни бириктирди, яъни таржима ҳам лисоний, ҳам бадиий ҳодиса эканини илмий жиҳатдан исботлади. «Таржима тарихи», «Таржимашуносликка кириш», «Умумий таржима назарияси асослари» деган курсларни ишлаб чиқиб, дастурлар тўзди ва иккита дарслик ёзиб, нашр эттирди. Бу дарсликлардан ҳозир ҳам республика олий ўқув юртларида фойдаланиб келинмоқда.

Ҳозирги даврда ХХІ асрнинг замонавий таржимашунослигига жуда кўплаб ўзбек таржимонлари ва лингвистлари ўз хиссаларини қўшмоқда. Булардан Хуршид Даврон, Муҳаммад Али, Иброҳим Ғафуров, Ёдвратхон Мусаев, Абдўзхур Абдуазизов, Нажмиддин Комилов, Иброҳим Ғафуров, Бегийм Холбековаларни айтиб ўтиш лозим.

Бугунги кунда таржимага тобора ортиб бораётган кундалик эҳтиёж, ўз навбатида, малакали таржимонларга бўлган эҳтиёжнинг усишига олиб келмоқда. Олий ўқув юртлари ўқув базасини кучайтириш учун ранг-баранг дарслик ва ўқув қўлланмалар, луғатлар нашр этишга катта эътибор қаратилмоқда. Тўзувчилар Шавкат Бутаев ва Аббос Ирискуловнинг 70 минг

сўз ва иборани жамлаган инглизча-ўзбекча, ўзбекча-инглизча луғати, А. Исмоилов, О. Муминов, Н. Камбаров сингари захматкаш олимларнинг дарсликлари талабаларнинг хорижий тилларни ва таржимонлик фаолитини ўрганишларида асосий кулланмалардан бири сифатида хизмат қилмокда. Абдўзхур Абдуазизов сингари жонкуяр олимларнинг яратган тилшунослик ва фонетикага доир дарсликлари янги давр талабаларига тил ўрганишларида гоят кул келмокда.

Кудратилло Мусаевнинг «Таржима назарияси асослари» дарслиги ва, айникса, унинг 240 босма табокдан иборат уч жилдли инглизча-русча-ўзбекча иктисодий терминлар луғати ва дарсликларнинг янги авлодини яратиш йўлидаги тах-синга сазовор йирик ишлардан биридир.

Ўзбекистоннинг етакчи олий таълим муассасаларида ўтказилаётган илмий конференциялар таржима назарияси ва унинг киёсий, когнитив лингвистика билан ўзвий богик муаммоларини ечиш устида олиб борилаётган тадқиқотлар илмий соҳанинг муҳим йуналишларини камраб олаётганлигини яққол курсатди.

Таниқли таржимашунос олим Носир Камбаров уларнинг айримлари ҳақида фикр билдириб, таржима таҳрири асослари ишлаб чиқилмаганлиги ва бунга мутлако эътибор берилмаётгани, таржима таҳрири буйича биронта ҳам кулланма ёзилмаганлигига диққатни каратади. Ҳақиқатан, ҳозирги кунда чикаётган таржима асарларни укиганда ута гализ, пала-партиш таржима қилинган тушунарсиз жумлаларга дуч келиш мумкин. Бу таржимонларнинг лингвистика, стилистика, синтаксис услуб-қоидаларини пухта ўрганмасдан таржимага киришиб кетаётгани натижасидир.

Юқоридаги таржима назарияси соҳасида ютуқларни таҳлил қилар эканмиз, эътиборимизни Россияда яратилган тажима мактаблари ва уларнинг ютуқлари, таржима назарияси соҳасига кушиб келаётган хиссалари беихтиёр жалб этади. Сўнгги йилларда яратилган адабиётларни таҳлил қилган ҳолда қуйидаги таржимашунос олимларнинг ишларини таҳсинга сазовор, десак муболага бўлмайди.

В. В. Алимовнинг «Таржима назарияси. Профессионал мулоқот соҳасидаги таржима» ўқув кулланмасида таржима назарияси, таржимоннинг назарий тайёрланиши учун муҳим бўлган лингвистик ҳолатлар; таржима тиллараро ва миллатлараро мулоқот воситаси сифатидаги аҳамияти; таржиманинг икки хиллиги, кўп хиллиги ва асоси; таржима тушунчаси; таржиманинг аниқлиги; интерференция ходисаси, тўғри ва эркин таржима; таржиманинг мундарижа буйича муҳим турлари; таржиманинг қонуний тўғри келиши; таржимада грамматик қийинчиликлар, хорижий адабиётнинг аннотацияси ва уни рефератлаш, таржима нашрнинг асослари каби мавзулар жуда яхши ёритилиб, кўплаб саволларга жавоб берилган.

Линн Виссон «Рус тилидан инглиз тилига синхрон таржима» асарининг аудио кулланмаси синхрон таржимага ургатиш йўлида қуйилган биринчи кадам деб хисобланади. Инглиз тили грамматикасидан яхши билимига эга бўлган бошловчи таржимонга мулжалланган ушбу йигма ўз камровига ёзма ва оғзаки таржима бирлигини олади. Уни 3 қисмга булиш мумкин. Биринчиси 25 та рус тилидаги ёзма матнлардан иборат. Ўз жанри буйича

нотикларнинг БМТ кенгашларида ва бошқаларда сўзланган нутқлари, интервью саволларига жавоблар ва бошқа турли мавзулардаги материаллар сиёсат, иктисод, экология, тиббиёт ва санъат соҳалари бўйича материаллар ҳисобланади.

Т. А. Казакованинг «Таржиманинг амалий асослари» ўқув кулланмаси инглиз тилини ўрганувчилар учун мулжалланган бўлиб, таржима назарияси ва амалиётини ургатувчи фанлар дарсликларига киради. Кулланма инглиз тилидан рус тилига ва рус тилидан инглиз тилига таржима қилишга оид билимларни эгаллаш ва малакани оширишга йўналтирилган. Кулланма яратилишининг асосий тамойили икки томонлама таржима мобайнидаги тил бирликларини ўзгартиришнинг усуллари ишлата билиш ҳисобланади. Қўлланма хорижий филология факультетларида таҳсил олаётган бўлғуси таржимонлар, инглиз тили ўқитувчилари ва бошловчи таржимонларга мулжалланган.

Л. К. Латишевнинг «Таржима технологияси» китоби ўқитувчилар, немис тилидан таржимонлар, филология факультетлари талабалари учун кулланма сифатида тавсия этилади. Китобда рус ва немис тилларидаги мисоллар билан бирга, ҳар бир назарий билим аниқ мисоллар билан берилган. Ушбу қўлланмадан нафақат филология йуналишида, балки бошқа йўналишдаги олий таълим муассасаларининг таржимонлик соҳасини ўрганаётган ҳамда билимларини мустақил ривожлантириш-моқчи бўлган талабалар ҳам фойдаланиши мумкин.

«Ўзбек тилининг изохли луғати»да: «Таржима - бирор тилдан иккинчи бошқа бир тилга ағдарилган матн», - дея таърифланади. Ушбу таъриф «таржима» сўзи муайян фаолият натижаси эканлиги ҳамда бу сўз моҳияти замирида фақат натижа ётмаслигидан далолат беради. Чунки ҳар қандай натижа мантиқан маълум бир жараёнга ҳос маҳсулот ҳисобланади. Шу нуктаи назардан, «таржима» сўзининг замирида яширинган иккинчи маъно «ўғириш жараёни» экани маълум бўлади. Бу таржима билан алоқадор фанларнинг умумий мақсади бир тилда яратилган матнни иккинчи тилга ўғириш жараёнини ўрганиш билан боғлиқлиги ва бу борада тўпланган билим ва кўникмалар сифатини таржима натижалари воситасида текшириб кўриш мумкинлигидан далолат беради.

Албатта, ушбу жараённинг физиологик ва психологик томонлари ҳам мавжуд. Аммо ушбу дарсликда таржиманинг лингвистик томонларини ёритиш мақсад қилиб қуйилди. Бошқача айтганда, асосий эътибор таржима жараёнини соф лингвистик маънода тушунишга, яъни бир тилдаги матнни иккинчи бир тилга ўғириш, трансформация қилиш масалаларига қаратилади. Шунга мувофиқ тарзда таржима назариясининг предметини аниқлашда бир тилдаги матнни бошқа тилга ўғириш жараёни тушунилади. Унинг ўрганиш объектини эса ёзма ва оғзаки нутқ ташкил қилади. Ушбу фаннинг вазифаси таржима жараёнига ҳос лисоний, адабий ҳамда социолингвистик қонуниятларни ўрганишдан иборат.

Ғ. Саломовнинг фикрига кўра, таржима атамаси форсча «тарзабон» сўзининг ўзгарган шаклидир. Тарзабон форс тилида «чиройли сўзловчи, нотик, тили бурро киши» деган маъноларни англатади. Асли арабча бўлган

ушбу сўз «таржумон» шаклида бўлиб, ундан «таржимон», «таржима» сўзлари хосил бўлган.

Таржима - бу тиллараро алоқа воситаси. Таржимон асл манбаа билан бир хил коммуникатив кийматга эга бўлган, таржима қилинган матн ёрдамида турли тилларда сўзлашувчи кишилар уртасида ахборот алмашилиши имкониятини яратиб беради.

Таржима матн ва аслият матн уртасидаги шаклий-мазмуний фарқлар сабабли, улар доимо ҳам муқобил матнлар бўлавермайди. Бирок таржима матн (ТМ) истёъмолчилари уни аслият матн (АМ) билан вазифавий, таркибий ва мазмуний жihatдан бир хил ҳисоблайдилар. Функционал ўхшашликда ТМ АМ муаллифи асаридек қабул қилинади. Таржима худди аслият матндек нашр қилинади, танқид қилинади. Масалан, британиялик газетхон инглиз тилидаги газетада куштирноқ ичидаги «Франция Президенти кеча қуйидагича баёнот берди» гапини куради ва сўнгра баёнотни уқийди. Франция Президенти баёнотини ўқиганига ишончи комил, аммо Франция Президенти француз тилида гапирган. Газетада келтирилган маълумот аслият матндан биров бошқачарок бўлса-да, инглиз уни тушунди. Демак, бу матн француз давлат арбобининг инглиз таржимони томонидан уғирланган баёноти мақомига эга.

Ч. Диккенс асарини ўзбек тилида уқиган китобхон, Таржима аслият матнга қанчалик яқинлигидан қатъи назар, ушбу муаллифнинг асарини мутолаа қилаётганларига ишонади ва гуё бевосита муаллиф асари билан танишиб чиккандек, унинг афзалликлари борасида «Менга Диккенснинг асари ёқди», «Диккенснинг услуби сохта», «Диккенс асарларининг луғати жуда бой» деган ҳулосаларга келади.

Таржиманинг функционал мақоми аслиятнинг структурал ҳамда семантик бир хиллиги билан мустаҳкамланади. Таржимон муаллифлик ҳуқуқини бўзиши мумкин бўлган изох ва иловаларни иложи борида ўз матнида қўллагаслиққа ҳаракат қилиши лозим.

Таржиманинг таркибий тўзилишида асл манба матннинг қуйидаги хусусиятларига эътибор қаратилиши лозим: а) баён қилиш кетма-кетлиги; б) матндаги алоҳида бўлақлар тартиби ўзгармаслиги. Булардан кўзланган мақсад таржимадаги ҳар бир бўлақнинг аслиятдаги тегишли қисми билан иложи борида ўхшашлигини таъминлаш ва ҳар қандай бир хилликнинг бўзилиши аслиятда акс этган маънони аниқроқ қучиришга бўлган эҳтиёж натижасидир. Таржимон томонидан баён қилиш ёки изохлаш тартибини ўзгартиришга фақат тўғридан-тўғри, бевосита таржима имкони бўлмаганда йўл қўйилади.

Таркибий ўхшашлик таржима матннинг тегишли қисмида аслиятнинг қайси элементлари мавжуд ёки мавжуд эмаслиги, қайси элемент қўшилганлиги ёки тушириб қолдирилганлиги ҳамда уларнинг мувофиқлигини аниқлаш имконини беради. Бошқача айтганда, таркибий ўхшашликлар аслият матнининг энг кичик бўлақларини ҳам таржимада тушириб қолдирилишига йўл қўймайди.

Асл манба матн таржимасидаги энг муҳим нарса - бу мазмуний ўхшашликдир. Унда таржима матн аслият матн билан бир хил мазмун қасб

этади деб хисобланади. Манба матн орқали ўзатишган маълумот билан таржима матн сифатида қабул қилинган маълумот уртасида фарқ мавжудлиги тўлиқ маълумот алмашиш имкониятининг чекланишига сабаб бўлади. Манба ва таржима матн уртасидаги семантик бир хиллик маъно муқобилларининг турли даражаларига асосланади. Таржимон, одатда, асл манба матнга яқин бирликлардан фойдаланишга ҳаракат қилади. Чунки таржима амалиёти аслият матнни бошқа тилга кучиришда содир бўладиган ҳаракатлар мажмуидир. Бунга ўз касбининг устаси бўлган, малакали ёки шу ишга тугма икtidори бўлган таржимонларгина эришади. Шох таржима асарлар улкан сўз санъаткорлари саъй-ҳаракатлари ҳосиласи уларок юзага келади.

Тахлилга тортилган воқеа-ҳодиса каби таржима ҳам бирор ҳодиса табиати, таркибий қисмлари ва уларнинг ички алоқаларини тушунишга қаратилган илмий машғулот объекти бўла олади.

Таржима жараёнини ва шу жараён ҳосиласи бўлган асарларни назарий жихатдан ўрганиб бориш таржима назариясининг вазифасидир. Назарий изланиш - бу таржима нималигини аниқлаш, таржимон ички сезгилари асосини ташкил этувчи объектив омилларни топиш, манба ва унинг таржима матни коммуникатив кийматидаги ўхшашликларни намоён қилувчи йўл ва услубларни тасвирлашдир. Таржима назарияси таржимонни таҳлил ва умумлаштириш учун зарур бўлган қоида, усул ҳамда воситалар билан таъминлайди, манба матнда нимани излаш кераклигини ургатади, таржима қилинган матн қандай булиши ва таржимани қандай амалга оширишни тушунтиради. Энг муҳими, у таржимоннинг ҳунари, санъатига айланади.

Таржима - лисоний, психологик, маданий, адабий омилларни камраб олган мураккаб ҳодиса. Таржиманинг турли қурилишлари тегишли фан усуллари ёрдамида ўрганилади. Ҳозирги кунгача тилшунослик тизимида таржима назариясига оид кўплаб ишлар қилинди. Лисоний таржима назарияси турли тилларда сўзлашувчи кишилар орасида мулоқот ўрнатувчи нутқ шакли бўлган таржима тури билан шуғулланади. Ушбу назариянинг асосларини макролингвистика, психоллингвистика, социоллингвистика, матн тилшунослиги фанлари ўрганади. Мулоқот имконини берувчи тил эса инсоният фаолиятининг ажралмас қисмидир.

Умуман олганда, таржима матн манба матн билан бир хил кийматга эга бўлиб, унинг ўрнини босиши мумкин, чунки ҳар икки матн бир хил қонун-қоидаларга бўйсунувчи инсон нутқи воситалари орқали юзага келади. Умумий таржима назарияси таржиманинг умумий масалалари билан шуғулланади ва шу соҳага доир фанлар асосини ташкил қилади. Умумий таржима назариясининг муҳим қисми манба ва унинг таржима матни орасидаги семантик муносабатларни ўрганувчи муқобиллик назариясидир. Айни вақтда, шуни ҳам айтиш керакки, ҳар қандай таржимада тушириб қолдиришлар, қўшимчалар ёки ўзатилаётган маълумот ўзгариши муқаррарлиги сабаб, бундай бир хиллик йўқлигини исботлаш қийин эмас. Масалан, инглизча “My brother has done the homework” гапининг ўзбек тилидаги таржимаси “Акам уй вазифасини бажариб бўлди” гапи инглизча гапнинг муқобили ҳисобланади. Аммо вазифавий, таркибий ва мазмуний

жихатдан бу гапларни бир хил деб бўлмайди. Чунки ўзбекча таржимада артикль тушириб қолдирилган, яъни аниқ уй вазифаси ҳақидаги маълумотни олмаяпмиз. Шунингдек, ўзбек тилидаги таржимада аслият матнда бўлмаган кўшимча маълумот келтирилган. Ундан иш бажарувчининг сўзловчига нисбатан катта ёшдалигини билишимиз мумкин. Аслият матнда у сўзловчидан ёш бўлиши ҳам мумкин. Таржима матнда аслият матнда мавжуд келишик категорияси келтирилмаган. Шунингдек, таржима матнда акс этган эгалик цушимчаси аслиятда йўқ. Таржима жараёнида тушириб қолдириш ёки кўшимча қилиш ахборот учун аҳамиятсиз бўлса-да, таржима муқобили матнларнинг тўлиқ мазмуний ўхшашлигини назарда тутмайди. Мувофиқлик назарияси бир хилликни таъминловчи омилларни ўрганади ва таржимада матнлар қанчалик ўхшашлигини аниқлашга ҳаракат қилади. Умумий таржима назарияси ҳар бир таржима ходисаси учун мос бўлган асосий тамойилларни тасвирлайди.

Таржимон таржима матнда манба матнда мавжуд турли лисоний унсурларни: услубий бетараф ва хис-хаяжон сўзлар, архаик сўзлар, истиора, ўхшатиш, шева, жаргон, баландпарвоз иборалар, жаргон ва арголар, мақол, иқтибос, нуксонли нутқ шакли билан ифодаланган шакл ва сўзлар маъносини сақлаши ҳамда таржима қилинаётган тилдаги муқобилига мослаб бериши керак. Манба матн фалсафа фанидан тортиб замонавий соҳасларга оид бўлиши мумкин. Таржимон бу ўринда ихтисослашган баён тасвирларига ечим топиши ҳамда тегишли атамалари хали таржима қилинмаган янги ихтиролар ҳақида тегишли иловалар бериши керак. Унинг вазифаси дипломатик музокараларни, сиёсий баёнотларни, илмий диссертацияларни, ёрқин ҳажвий асарларни, ижодий дастурларни адекват таржима қилишдир.

Саҳна асарларини таржима қилаётган таржимон драматик асарнинг театр саҳнасидаги ижросини тасаввурида гавдалантира олиши, фильмга овоз бераётганда унинг таржимаси фильм қаҳрамонининг лаб ҳаракатларига мос бўлиши керак. Синхрон шарҳда таржимон тез гапирувчи нотик нутқини бир хил суръатда таржима қилиши, эшитилаётган жумладаги шева ва нуксонли талаффузларни тушуниши ёки сўзловчи тил талабига жавоб бермайдиган ҳолда гапирса-да, унинг нима демокчилигини фахмлаши керак.

Кетма-кет шарҳлашда таржимон узундан-узоқ нутқ тинглайди, унинг муҳим жойларини ёзиб олади, сўнгра тўлиқ ёки қисқа шаклда, яъни барча тафсилотлар ёки асосий мазмунни таржима қилиб беради. Кўп ҳолларда истеъмолчилар ҳатто асл маънонинг асосий қисми таржимаси билан коникадилар, бошқа ҳолларда таржимонлар фаолиятида арзимас тушириб қолдириш ёки кичик хатолар кўзатилиши мумкин.

Ҳар бир таржима турининг таржима жараёнига таъсир этиб турувчи омиллар мажмуи мавжуд. Умумий таржима назарияси таржимонлик фаолиятининг кўплаб турларини ўрганувчи, ҳар бир турнинг ўзига хос устувор томонларини тасвирловчи бир нечта махсус таржима назариялари билан тулдирилади.

Таржима назариясининг бошқа бир муҳим соҳаси Таржима жараёнида бир-бирини тўлдирувчи манба матн ва таржима матн бирликларини ўрганиш билан шуғулланади. Мувофиқ матнларнинг яратилиши икки матндаги ўзаро

алока бўлган тил мувофиқлигини келтириб чиқаради. Хар қандай таржимада бир-бирининг ўрнини босувчи айнан бир хил ёки ўхшаш жуфт бирликлар мавжуд. Тил унсурунинг коммуникатив киймати унинг семантикаси (маъно моҳияти) ва нутқда қўлланилиш усулига боғлиқ. Шунинг учун таржима мувофиқлиги (тенг маънолилиқ) тегишли тил тизимида бирликларнинг ўзаро ўхшамаган жойларни эгаллаши билан яратилади. Таржима қилинган матнни манба матн билан солиштирмасак, уларнинг тенг кийматли бирликларини аниқлай олмаймиз. Бундан ташқари, икки тилли таржима назарияси манба тил ва таржима тил деб ҳисобланган тиллар билан биргаликда алоҳида иккита тенг кийматли сўзлар мажмуини ўрганади. Шундай бўлса ҳам, икки тилли барча таржима назариялари эквивалентларни таснифлайди ва уларнинг таржима жараёнида тутган ўрнини тадқиқ қилади. Таржима назарияси учун таржимон ўз фаолиятида қандай усул ишлатганлигини, қандай қилиб манба матн ва таржима матнда бир хил коммуникатив кийматга эришишини аниқлаш жуда мушкул. Тўғри, бу жараёнларни бевосита назорат қилиб бўлмайди. Шундай бўлса-да, улар турли усуллар билан ўрганилиши керак. Таржима назариясининг бу йуналишида манба матн ҳамда таржима матн орасидаги мувофиқликни таъминлашда таржимон фойдаланадиган меодларни аниқлаш катта амалий аҳамиятга эга. Таржима жараёнини ўрганиш таржиманинг умумий стратегияси ҳамда унинг ўзига хос муаммоларига ечим топишда ишлатиладиган муайян услубларни аниқлашга хизмат қилади.

Таржима жараёнининг амалий жихатларини ўрганувчи тадқиқотларга алоҳида тўхталиш жоиз. Турли тилларда мулоқотга киришадиган сўзловчилар хар хил маданиятга мансуб бўлиб, турли билим, ижтимоий ва тарихий ўтмишга эга булишади. Бу эса таржимоннинг асосий мақсадига сезиларли таъсир кўрсатади. Чунки манба матндаги айрим сўз ва тушунчалар таржима матн ўқувчиларига қисман ёки умуман тушунарсиз бўлиши мумкин. Шунинг учун таржимон таржима жараёнида аслиятдаги тушунчаларни аниқ таҳлил қилиб бериши лозим. Бу эса таржима тили сохибларига манба матндаги ахборотни таржима қилиб етказиш заруратини келтириб чиқаради. Агар таржима қилинган матн муайн ижтимоий гуруҳ ёки касб эгалари томонидан қабул қилинаётган бўлса, таржимоннинг амалий кўникмалари аҳамияти кескин тус олади. Бундай ҳолларда таржиманинг амалий киймати таржимон фаолияти сифатини белгиловчи асосий омил ҳисобланади.

Таржима назариясининг барча булимлари таржимон фаолиятини муҳим тамойиллар асосида тадқиқ этади ҳамда таржима амалиёти тажрибалари асосида назарий фаразларни илгари суради.

Юкорида биз таржима жараёнини бирор тилдаги матнни иккинчи бир тилдаги матнга трансформация қилиш, ўзгартириш деб таърифлагандик. Таржима жараёнида, албатта, иккита матн (А. И. Смирницкий фикрига кура, «нутқий махсулотлар») юзага келади. Булардан биттаси бошлангич, дастлабки матн ҳисобланади. Иккинчи матн эса биринчи матн асосида маълум услубий-лисоний амалиётларни бажариш йўли билан вужудга келади. Биринчи матн аслият матн ёки манба матн (ММ) деб аталса, иккинчи матн таржима матн (ТМ) ёки таржима деб аталади («таржима» сўзининг

биринчи маъносида). Аслият матн қайси тилда баён қилинган бўлса, ўша тилни аслият тили (АТ) деб атаيمиз. Таржима матн қайси тилда яратилган бўлса, уша тилни таржима тили (ТТ) деб номлаймиз. Таржима моҳиятини аниқлашда қуйидаги саволга жавоб бериш ута муҳим ҳисобланади: нимага асосланиб биз таржима матнни аслият матнга муқобил деб топамиз? Масалан, нима учун Акам уй вазифасини бажариб бўлди гапи инглизча *My brother has done the homework* гапининг таржимаси деб айта оламиз-у, Мен бугун Самарқандга бораман гапи юқорида келтирилган инглизча гапнинг таржимаси деб айта олмаймиз?

Маълумки, таржима жараёнида бир тилдаги матнни иккинчи тилда исталган матн билан алмаштириб бўлмайди. Таржима жараёни ихтиёрий равишда эмас, балки маълум коидалар асосида содир бўлади. Агар ушбу коидаларга риоя қилинмаса, таржима ҳақида гапиришга ўрин қолмайди.

Аслият тилидаги матнни таржима тилидаги матнга алмаштиришда маълум бир инвариант сақланиб қолиши шарт. Ушбу инвариантнинг сақланиб қолиш даражаси таржима матннинг аслият матнга нисбатан муқобиллик ёки адекватлик даражасини аниқлаб беради. Таржима жараёнида нима инвариант бўлиб сақланиб қолади? Бу муаммони ечишда ҳар бир белгининг икки томони: шакл ва мазмун (маъно) мавжудлигини инобатга олиш керак. Тил ўзига хос белгилар тизими бўлганлиги сабабли, унинг бирликлари ҳам шакл ва маъно хусусиятларига эга бўлади. Бу борада таржима учун турли тилларнинг шакл жихатидан фарқи, мазмунан бир хил (ёки ўхшаш) бўлган тил бирликларига эгаллиги ҳал қилувчи роль ўйнайди. Масалан, юқорида келтирилган гапларда инглизча «brother» сўзи ўзбекча «ака» сўзидан шакл жихатидан фарқ қилади-ю, аммо маъно жихатидан унга ўхшаш. Бу ҳолатда биз турли тилларга оид бирликларнинг маъно жихатдан, одатда, қисман ўхшаш бўлишини инобатга олмаяпмиз. Масалан, инглизча “brother” сўзи ака маъносидан ташқари, “ука” маъносига ҳам эга. Бундай ходиса, яъни турли тилларга мансуб бирликлар маъноларининг қисман ўхшашлиги таржима жараёнини қийинлаштиради ҳам, аммо унинг моҳиятини ўзгартирмайди.

Шу асосда қуйидагини таъкидлаб ўтишимиз мумкин: инглизча “brother” сўзини ўзбекча “ака” сўзи билан алмаштирганимизда шакл жихатидан фарқ қиладиган бу сўзлар маъно жихатидан ўхшаш ёки муқобилдир. Аслида эса, энг кичик матн сифатида гап хизмат қилганлиги сабабли, таржима жараёни битта ёки бир неча гап доирасида содир бўлади. Турли тилларга мансуб бирликлар маъноларининг бир-бирига тўғри келмаслиги, кўпинча, гап сатҳида бартараф этилади.

Юқоридаги мисолдан келиб чиққан ҳолда айтиш жоиз-ки, таржимада биз фақат инглизча “brother” сўзини ўзбекча “ака” сўзига ёки инглизча “has done” бирикмасини ўзбекча бажариб бўлди бирикмасига алмаштириб қўймасдан, балки инглизча “My brother has done the homework” гапини ўзбекча “Акам уй вазифасини бажариб бўлди” гапига алмаштирамиз. Бу ўринда “бажариб бўлди” бирикмасини “қилиб тугатди” бирикмасига алмаштириш ҳам мумкин. Ҳар икки ҳолатда ҳам ўзбекча гап асл инглизча

гапдан шакл жихатидан фарқ қилиб, маъно жихатидан унга тула ўхшаш бўлади.

Юкорида баён қилинганларга асосланиб, таржимага қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Таржима деб, бир тилдаги нутқий фаолият махсулини иккинчи тилга ўгириш, ўзгартириш жараёнига айтилади.

Таржима жараёни, юкорида бир неча марта кайд этилганидек, бир тилдаги матнни иккинчи бир тилга ўгиришдир. Демак, ана шу жараёни тилшунослик нуктаи назаридан таржима жараёни деб аташ мумкин. Шунингдек, таржимани трансформацияларнинг ўзига хос бир тури деб аташ ҳам мумкин. Бошқача айтганда, таржима назарияси тиллараро трансформацияларга, яъни таржима жараёнига бўлган илмий қарашларнинг ўрганилиши, ёритилиши саналса, яратилган таржима намуналари унинг тадқиқот объекти сифатида хизмат қилади.

Таржимашуносликнинг 4 асосий жабҳаси (аспектлари) бор:

- 1) таржимашуносликка кириш;
- 2) таржима тарихи;
- 3) таржима назарияси;
- 4) таржима танқиди.

Бу аспектлар таржимашуносликнинг ўзига хос йўналишлари бўлиб, ҳар бири бугунги кунда алоҳида фан сифатида ўрганилади. Таржимашунослик фан сифатида, Л. С. Бархударов фикрига кура, қуйидагиларни ўз ичига олади:

1) киёсий метод (чунки таржима икки тилни киёслаш асосида амалга оширилади);

2) таркибий қисмларга ажратиш (componential method) ёки семаларга ажратиб таҳлил қилиш методи (componential method semes);

3) трансформация методи (икки тил турлари ва воситаларига хос хусусиятларни аниқлаб, натижаларни таҳлил қилувчи метод). Лексик, грамматик трансформациялар);

4) статистик таҳлил методи;

5) оппозицияли (қарама-қарши қўйиб таҳлил қилиш) метод (boy-boys, came-did not come).

Ушбу методлардан ташқари таржима усуллари ҳам мавжуд бўлиб, улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

1) маълумотларни қисқа ва лўнда қилиб ёзиб олиш (керакли жойларини қисқа кайд этиш) ва уларга таяниб ўгириш усули (масалан, оғзаки таржимада);

2) таржимада асл нусха материалини маъноли бўлакларга ажратиб ўгириш усули (барча таржима турларида);

3) матнни лексик, грамматик трансформациялар орқали ўгириш усуллари:

- а) оғзаки трансформациялар орқали ўгириш усули;
- б) ёзма трансформациялар орқали ўгириш усули;
- в) оғзаки-ёзма трансформациялар орқали ўгириш усули;
- г) антонимик воситалар орқали ўгириш усули;

- д) синонимик воситалар орқали ўғириш усули;
- е) транскрипция орқали ўғириш усули;
- ё) транслитерация орқали ўғириш усули;
- ж) калька орқали ўғириш усули;
- з) компенсация усули;
- и) умумлаштириш усули;
- й) конкретлаштириш усули;
- к) ихчамлаштириш усули;

Ушбу усуллар дарсликнинг «Таржимада лексик ва грамматик трансформациялар» бўлимида батафсил шархланади.

Хулоса

Таржима - тиллар орасидаги воситачиликка йўналтирилган ўзига хос адабий фаолият, яъни тилларнинг ранг-баранглик хусусияти асосида пайдо бўладиган маданиятлараро мулоқот тусикни енгиб утиш жараёнидир. Таржима фаолияти шу кадар серкирраки, усиз хаётимизнинг бирон жабхасини ҳам тасаввур қила олмаймиз. Таржимонлик фаолияти ўзининг бой тарихига эга бўлиб, фақат XX асрга келиб фан сифатида олимлар томонидан тан олинди ва тадқиқ қилина бошланди.

Хозирги пайтда таржима назарияси бир неча булимга булиб ўрганилади. Бунда юқорида кўрсатиб ўтилган методлардан ўрни билан фойдаланилади.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима сўзининг маъноси нимани англатади?
2. Таржима назарияси нимани ўрганади?
3. Таржима назариясининг объектини нима ташкил этади?
4. Таржима назариясининг предмети нима?
5. Таржимашунослик фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
6. Қайси жихатлар таржимашуносликни мустақил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
7. Таржимашунослик фани қандай фанлар билан ўзаро алоқада?
8. Таржима неча турга булинади?
9. Таржима турларининг асосий фарқларини изоҳланг.
10. Таржимон фаолиятининг асосини ташкил этувчи қисмлар нималардан иборат?
11. Таржима билан шуғулланиш учун лингвистик билимнинг ўзи кифоя қиладими?

2 - мавзу

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни
Вакти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу: Таржимашуносликнинг	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машгулотининг режаси:	1. Таржима назариясининг ижтимоий фанлар сифатида ўрганилиши.
Ўқув машгулотининг мақсади: таржима назарияси фанининг жамиятдаги ўрни, унга	
Педогогик вазифалар:	Уқув фаолиятининг натижалари:
- Ўзбекистонда таржима назариясининг пайдо бўлиши тарихи	Талаба: - Ўзбекистонда таржима назариясининг пайдо бўлиши тарихни изоҳлайди;
- Жахонда таржима	- Жахонда таржима назариясининг яратилиши
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гурӯҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жиҳозланган аудитория.

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вакти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, уқув машгулотидан қутилаётган	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниқлаш учун тезкор савол-жавоб утказди. - Таржима назарияси ҳақида нималарни биласиз? - Таржима назарияси ҳақида нималарни биласиз? 2.4. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган ҳолда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шарҳлайди. 2- топширикни беради: Таржима назариясини замонавий йўналишларини айтинг. 2.5. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор қилиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.4. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради. Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади. Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади. Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади. 2.5. Атамалар мазмунини муҳокама қилади. Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган ҳолда курсатиб беради. 2.6. Эслаб қолади, ёзади.
3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга яқун ясайди ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади. Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.3. Эшитади, аниқлаштиради. 3.4. Топширикни ёзиб олади.

2 - м а в з у

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Таълим мақсади: талабаларда таржима жараёни шаклланишининг тарихий босқичлари, турлари ҳақида назарий билимларни шакллантириш.

Таянч сўз ва иборалар: таржима назарияси, таржиманинг ривожланиш босқичлари, таржима мактаблари, мохир таржимонлар, таржима турлари, адаптация, сўзма-сўз таржима, эркин таржима, трансформацион таржима, бадий таржима, ёзма таржима, таржиманинг грамматик масалалари, Европада таржиманинг шаклланиши, Осиёда таржиманинг шаклланиши.

Режа:

1. Ўрта Осиёда таржимашуносликнинг шаклланиши.
2. Таржиманинг шакл ва мазмунга кура турлари.

Асосий маълумотлар

Маълумки, Маъмун академияси Дорул-Хикматда Шарк таржимонлик мактаби фаолият курсатган. Унда марказий осийлик олимлар билан араб, форс, хинд, яхудий, турк, юнон олимлари биргаликда фаолият кўрсатиб, шу жумладан, таржимонлик ишларига ҳам раҳбарлик қилганлар. Мазкур таржимонлик мактаби саъй-ҳаракатлари туфайли антик маданият намуналари араб тилига угирилиб, бутун Шаркда кенг ёйилган. сусан, Аристотель ва Афлотун асарлари Ибн Сино, Фаргоний таржималари орқали бизгача етиб келган. Бундан минг йиллар илгари Ибн Рушд, Ахмад Фаргоний, Марвозий, Абу Райхон Беруний ва шу каби улуг олимларимиз дунёга машҳур асарларини яратиш билан бирга, таржима ишлари билан ҳам шугулланишган. Бекиёс полиглот бўлган ватандошимиз Беруний бир қанча китобларни хинд тилидан араб тилига таржима қилган. Унинг мақсади ўз халқини илмга, маданиятга, маърифатга чорлаш, бошқа халқлар дурдона асарлари билан таништириш эди. Беруний асл нусхани бўзиб таржима қилганларни танқид қилади ва уни ўзининг «Хиндистон» номли китобида бир неча бор ўқтириб утади.

XIX-XX асрларда яшаб ижод қилган ватандошларимиз Мунис, Хайдар Хоразмий, Огахий, Ойбек, М. Шайхзода, Ғ. Гулом, Миртемир ва бошқалар ижодкор булишлари баробарида мохир таржимонлар ҳам бўлган.

Таржиманинг тарихий ривожланишини ўрганишга бағишланган илмий тадқиқотлар олиб борган олимлар талайгина. Европа ва Марказий Осиёда, хусусан, Ўзбекистонда фаолият олиб борган таржима мактаблари буйича олиб борилган илмийтадқиқот ишлари орасида Россияда яратилган ишлардан Е. О. Семенец ва А. Н. Панаевнинг «История перевода [Средневековая Азия, Восточная Европа (XV-XVIII века)]» (1991), Н. К. Гарбовскийнинг «Теория перевода» (2004), И. С. Алексеевнинг «Введение в переводоведение» (2004), С. Б. Велединскаянинг «Курс общей теории перевода» (2010), Ўзбекистонда яратилган илмийтадқиқот ишлардан О. Муминовнинг «History of translation» (2005), Европа олимлари томонидан яратилган Savory T. «The Art of Translation» (1968), Nida A. «Towards a science of translating» (1964), Johnston

D. «Stages of Translation» (1996), Newmark P. «About translation» (1991) каби таржима тарихига багишланган китоблар таржимонлик фаолияти ривожланишининг боскичларини, ушбу фаолиятнинг инсоният ривожланишида тутган ўрнини яққол кўрсатиб беради.

Таржима амалиёти пайдо бўлибдики, таржимонлар олдида аслиятни она тилига қандай ўгириш лозим: сўзмасўзми ёки эркин тарзда деган савол кундаланг туради. Урта асрлар таржимонлари диний асарлар таъсирида «барча манба матнлар сўзмасўз таржима қилиниши лозим» деган консерватив койдага риоя қилганлар. Бу анъана XX асрнинг бошларида ижод қилган баъзи таржимонларга ҳам ўз таъсирини утказган. Улар сўзмасўз таржимани ёклаб, амалий фаолиятларида шу усулдан кўпроқ фойдаланиб келган бўлсалар, кўпчилик ижодкорлар эркин таржимани афзал куриб, таржимон аслиятнинг харфини эмас - руhini, сўзини эмас - мазмунини, шаклини эмас ахборотни бера олиши керак деган нуктаи назарни олга сўрганлар. Аммо масалани назарий хал қилиш лозимлиги хеч кимнинг хаёлига келмаган. Таржиманинг савияси ва диди, матн тури каби катор масалалар кун тартибига қўйилмаган. Назарий асоснинг яратилмаганлиги таржима жараёнига турлича ёндашувларни келтириб чиқарган ва катор таржима турларининг вужудга келишига сабаб бўлганки, уларнинг айримлари ижодий-илмий, бошқалари эса камчиликларга эга деб тан олинган. Таржиманинг назарий аспектда ўрганилиши уни турларга бўлиб тахлил қилишни такозо этади. Таржима турларини умумлашган холда шакли ва мазмунига кура таснифлаш мақсадга мувофиқ.

Маълумки, хар қандай тил оғзаки ва ёзма нутқда ифодаланади. Таржима, шаклига кура, ёзма таржима ва оғзаки таржимага бўлинади. Ёзма таржима деганда, хар қандай матн (ёзма ёки оғзаки материал)нинг ёзма шаклдаги таржимаси тушунилади. Оғзаки таржима эса, хар қандай материал (ёзма ёки оғзаки матн асар)нинг оғзаки шаклда угирилишидир. Манба тили ва таржима тили материалининг қай шаклда ўгирилишига кура, таржимани бир неча турларга ажратиш мумкин. Бунда таржимага манба тили ва таржима тили материалларининг мохияти, тури, шакли асос қилиб олинади. Манба тили ва таржима тилининг ўрнига кура таржимани кейинги боскичда қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- оғзаки (МТ) - оғзаки (ТТ) - оғзаки эшитилган ахборот-нинг оғзаки таржимаси;
- ёзма (МТ) - ёзма (ТТ) - ёзма матннинг ёзма таржимаси;
- ёзма (МТ) - оғзаки (ТТ) - ёзма матннинг оғзаки таржи-маси;
- оғзаки (МТ) - ёзма (ТТ) — оғзаки эшитилган матннинг ёзма таржимаси.

Оғзаки-оғзаки таржима, ўз навбатида, икки турга булинади:

- 1) изчил (кетма-кет) таржима;
- 2) синхрон таржима.

Оғзаки таржиманинг бу икки тури ўзига хос хусусиятларга эга. Изчил таржимани амалга оширишда таржимон учун муайян имкониятлар мавжуд

бўлса, синхрон таржимада бундай эмас: мавжуд чекловлар ушбу таржима турининг мураккаб фаолият шакли эканлигидан далолат беради.

Изчил таржима имкониятлари:

- 1) вактнинг етарлилиги;
- 2) пауза (оралик вакт) берилиши;
- 3) ўйлаб, пухта таржима бериш имкониятининг мавжудлиги;
- 4) лозим бўлса, аниқлаштириш имкониятига эгаллиги.
- 5) Синхрон таржима имкониятларининг чегараланганлиги:

- 1) нотиқ билан бир вактда нутқини тенг таржима қилиш;
- 2) вактнинг зиклиги (паўзалар йўқ);
- 3) пухта, атрофлича ўйлаб, таржима қилиш имкониятининг йўқлиги;
- 4) қайта сураш, аниқлаштириш имконияти йўқлиги;
- 5) ҳам эшитиб улгуриш, ҳам таржима қилиш, ҳам вазиятни хушёр

баҳолаш каби масъулиятлар.

Таржимашуносликда таржима турларининг мазмуни ва мохиятидан келиб чиқиб, ҳар иккала тилдаги матнларнинг шакли эмас, балки уларнинг мазмуни ёки мохиятига таяниб таснифланади. Мазмунан таржима информатив (ахборот характеридаги) ва бадиий таржима турларига бўлинади.

Таржимани мазмуний турларга ажратишда таржимашунослар турлича қарашларни олга сўрганларини таъкидлаб утиш зарур. Хусусан, таржимашунос олим Н. Комиссаров таржиманинг семантик турларини дастлаб қуйидагича таснифлайди:

1) бадиий таржима; 2) информатив таржима. Ушбу таснифнинг асоси сифатида таржима материалининг мазмуни ва мохияти ҳисобга олинади. В. Н. Комиссаров ўзининг кейинги изланишларида таржиманинг қуйидаги турлари ҳақида сўз юритади: 1) адаптациялаштирилган (соддалаштирилган) таржима;

муқобил таржима; 3) антономик таржима; 4) хижжалаб таржима; 5) информатив таржима; 6) бадиий таржима; 7) яқинлаштирилган таржима; 8) эркин таржима; 9) қисқартирилган таржима; 10) аниқ таржима; 11) трансформацион таржима; 12) хомаки таржима; 13) эквивалент таржима; 14) дастлабки ишланма шаклидаги таржима.

Г. М. Хошимов эса таржималарни фақат икки гуруҳга ажратади: 1) бадиий таржима; 2) нобадиий таржима.

Р. К. Миньяр-Белоручев таснифига кура, қуйидаги таржима турлари мавжуд: 1) ёзма таржима; 2) синхрон таржима; 3) изчил таржима; 4) коғоздан таржима.

Бу таснифда изчил таржима, Миньяр-Белоручев фикрича, турт хил бўлиши мумкин: 1) бир томонлама таржима; 2) икки томонлама таржима; 3) хатбошидан-фразага таржима; 4) қайдлар орқали таржима.

Ушбу муаллифнинг фикрича, қандай матн таржима қилинаётганлигига қараб таржимани қуйидаги турларга ажратиш мумкин: 1) бадиий таржима; 2) ижтимоий-сиёсий таржима; 3) илмий-техникавий таржима.

Ушбу таснифни яна қуйидагича давом эттириш мумкин: 1) диний матнлар таржимаси; 2) спортга доир матнлар таржи-маси; 3) ҳарбий соҳага

доир матнлар таржимаси; 4) иктисодиёт ва тадбиркорлик матнлари таржимаси.

Таржимада асл нусхадан угирилаётган материал маъно-сининг кай даражада акс этганлигига караб, Р. К. Миньяр-Белоручев қуйидаги таржима турлари ҳақида ҳам фикр юритади: 1) муқобил (тулаконли) таржима; 2) антонимик таржима; 3) хижжалаб қилинган таржима; 4) икки томонлама таржима (икки суҳбатдош мулоқотининг бир вақтнинг ўзида икки таржимон ёрдамида амалга ошириладиган таржимаси); 5) қайта таржима (матнни аслият тилига қайта таржима қилиш); 6) мах-сус таржима.

Юқорида айтиб ўтилган таржима турлари ва соҳаларининг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, таржима жараёнида уларнинг бетакрорлиги намоён бўлади. Акс ҳолда, тар-жиманинг алоҳида турлари ва соҳаларини таснифлаш бесамар кетади.

Кайд этилган таржима турларидан ёзма таржима кенг ом-малашган бўлса-да, уларнинг барчаси ҳам муҳим ва аҳамиятли. Чунки улар бир-бирини тулдиради, рад этмайди. Таржима турлари бири-бирининг ўрнини боса олмайди, масалан, оғзаки таржима лозим бўлган жойда ёзма таржимадан фойдаланиб бўлмайди ёки аксинча.

2) Бугунги кунда таржиманинг бошқа турлари билан бир каторда, оғзаки таржиманинг изчил ва синхрон турлари катта аҳамият касб этиб бормокда. Бунга сабаб, жаҳонда кўплаб дипломатик, савдо-сотик, маданий ва илмий-техникавий алоқаларга катта эҳтиёж борлигидир.

3) Оғзаки таржимада таржимон айтилаётган нутқ мазмунини тез ўқиб олиши, олдиндан тайёрланиб, тез таҳлил қилиш кўникмасини ва тўхтамай таржима қилиш усулларини ишлаб чиққан бўлиши керак. Бу жараёнда таржимон таржима қилаётган матнни тўзатиш ёки қайтадан таккослаш имкониятига эга эмас. Оғзаки таржиманинг характерли хусусияти шундаки, таржимон матнни, аввало, акустик шаклда, яъни эшитганларини таржима қилади. Оғзаки таржиманинг иккинчи асосий характерли хусусияти унинг нутқни эшитиб, кейин амалга оширилишидир. Айрим ҳолларда шундай вазиятлар бўлиб қоладики, таржимон нотик гапнинг эга ва кесимини айтишини кутиб, кейин таржима қилишга киришади. Таржима жараёнидаги бундай муаммо тилларнинг типологик жихатдан турли гуруҳларга мансублиги сабабли рўй беради.

4) Масалан, инглиз тилида сўз тартиби қуйидагича схемада бўлиши шарт:

5) Субъект-предикат-объект (SPO - Subject-predicate-object).

6) Ўзбек тилида эса сўз тартиби қуйидагича шаклланади:

7) Субъект-объект-предикат (SOP - Subject-object-predicate).

8) Шу боис, ўзбек тилидан инглиз тилига таржима қилишда ўзбек тилида предикатнинг айтилишини кутиш лозим бўлади.

9) Мисол: Минглаб кишилар нейтрон бомбасига қарши уюштирилган митингда қатнашдилар. - Thousands of people participated in the meeting of against N-bombs.

10) Оғзаки таржиманинг бир тури бўлган синхрон таржимада таржимон сўзловчининг нутқини эшитиб, шу заҳотиёқ Таржима қилиши керак. Одатда,

синхрон таржима техник воситаларни қўллаш йўли билан амалга оширилади. Бунда сўзловчининг

11)нутқи махсус кабинада ўтирган таржимонга «эшитгичлар» орқали етказилади ва таржимоннинг микрофонга узатган таржимаси тингловчиларга етказилади. Синхрон таржима жараёнида таржимон жуда катта рухий ва жисмоний қийинчиликларга дуч келади, чунки синхрон таржима ўта мураккаб жараён ҳисобланади. Таржимон сўзловчи нутқи тезлигидан орқада қолмасдан таржима қилиши зарур. Шунинг учун синхрон таржимонлар 20-30 дақиқа ишлаб, кейин бошқа таржимонлар билан урин алмашади. Синхрон таржиманинг яна бир тури борки, бунда таржимон рецептор ёнида туриб ёки ўтириб, паст овозда (шивирлаб) нотиқнинг нутқини таржима қилади. Бу ҳолда рецептор таржимани бевосита ёки эшитгич орқали қабул қилади.

12)Кетма-кет қилинадиган изчил таржимада таржимон сўзловчи нутқининг бирор-бир қисмини нутқ тугаганидан сўнг таржима қилади. Таржиманинг бу турида таржимон сўзловчи нутқидаги асосий бўғинларни илгаб олиши, агар нутқ ўзунроқ бўлса, унинг энг муҳим жойларини ёзиб бориши керак. Бу эса таржимонга эшитганини эсга олишини таъминлайди. Кетма-кет қилинадиган изчил таржима таржимоннинг фикрлаш ва эсда сақлаш қобилиятига боғлиқ. Француз таржима назариясининг асосчиси Эдмон Кари «La traduction dans le monde» китобида француз дипломати Андре Франсуа Понсенинг «Мил-латлар Иттифокида» сарлавхали икки ярим соат давом этган нутқининг кетма-кет қилинган изчил таржимаси хусусида гапиради. Кетма-кет қилинадиган изчил таржима Жан Эрбер, Роббер Конфино, ака-ука Каминкер, Жорж Матъе номлари билан бевосита боғлиқ. Антуан Веллемана Женева университети қошидаги таржимонлар мактаби асосчиларидан бири ҳисобланади. Ҳарбда бу мактаб ўз мавқеига эга бўлган. Оғзаки таржиманинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, ёзма матнни оғзаки таржима қилишда матн мазмунини тез ўқиб олиш, таҳлил қилиш кўникмасига эга бўлишдир. Масалан, 1800 босма белгидан иборат матнни ун дақиқа ичида таржима қилиш керак бўлади. Бу турдаги таржима at sight таржима дейилади.

13)Ёзма таржимада таржимон кулида аслият матни бўлиб, таржима жараёнида унга бевосита таяниш ва таржимани қайта кўриб чиқиб, аслият билан солиштириш имкониятига эга бўлади. Шунингдек, бундай таржима жараёнида у мутахассислардан маслаҳат олиши ҳам мумкин. Бу эса таржиманинг ҳар томонлама мукамал чиқишига ёрдам беради. Оғзаки таржимада эса бундай имкониятлар бўлмайди. Ёзма таржимани оғзаки таржималардан фарқлайдиган омиллардан бири - вақтдир.

Оғзаки таржимада нутқнинг бир қатор характерли хусусиятлари кўзга ташланиб туради. Масалан, синхрон таржимада таржимон нутқи баланд овозда ва тез айтилади. Таржиманинг бу турида сўзларнинг сони таржима қилинаётган нутқ ҳажмига боғлиқ. Кетма-кет қилинадиган изчил таржимада нутқ темпи пасаяди, чунки таржимон кулётмага эътибор бериши ва хорижий тилда айтилган фикрни аввал тушуниб, кейин тингловчига етказиши лозим.

Оғзаки таржима назарияси таржимон олдига қуйидаги талабларни қўяди:

- 1) аниқ талаффуз қилиш;
- 2) нутқ маромини бир хил саклаш;
- 3) жумлаларнинг мазмуний боғлиқлигига эътибор бериш.

4) Оғзаки таржиманинг характерли хусусияти унга ёзма таржимадан фарқли ўлароқ, махсус таржима деб қараш керак. Оғзаки таржима назарияси билан шуғулланувчи мутахассислар таржиманинг бу кўринишида ҳам сон, ҳам сифат жихатидан характерли хусусиятларни кўрсатиб утади.

Ёзма ва оғзаки таржима характери унда иштирок этувчи кишилар савияси билан ҳам белгиланади. Масалан, ёзма таржимада коммуникант «матн» ҳисобланади, шунинг учун таржимоннинг диққат марказида таржима қилинадиган матн туради ва таржима сифатига фақат таржима тугаганидан кейин баҳо берилади.

Оғзаки таржимада таржимон коммуникант билан бевосита алоқада бўлади. Таржимон сўзловчининг нутқи қандай бўлишидан қатъи назар, уни таржима қилиши лозим. Шунинг учун таржимон билан сўзловчининг уртасида ўзаро бир-бирини тушуниш омили ҳам ётади.

Таржимашунос олим А. Ф. Фёдоров ёзма таржиманинг қуйидаги кўринишларини кўрсатиб ўтади:

1) газета хабарлари, расмий хужжат ва махсус илмий матнлар таржимаси;

2) оммавий-сиёсий ҳамда публицистик асарлар таржимаси;

3) бадиий асар таржимаси.

Оғзаки таржиманинг яна қуйидаги кўринишлари мавжуд:

1) ёзма матнни оғзаки таржима қилиш. Бунда таржимон аслият матнни аввал ичида ёки хатбоши билан ўқиб, кейин оғзаки таржима қилади;

2) оғзаки матнни ёзма шаклда таржима қилиш. Таржиманинг бу тури амалиётда жуда кам ишлатилади. Оғзаки айтилган сўзлар стенография (яъни шартли белгилар асосида ёзиш) ёрдамида ёзиб олиниб, кейин стенографик матн таржима қилинади. Бунда оғзаки таржима ёзма таржиманинг алоҳида кўриниши ҳисобланади: Масалан:

- ер юзи, дунё; земный шар, мир.

- инсоният; человечество.

- комус; закон; конституция.

- бойлик, капитал; капитал, богатство.

« - буйрук, қарор; приказ, постановление (Р. К. Минъяр-Белоручев. Пособие по устному переводу. - М.: 1969. С. 184-189).

Таъкидлаш жоизки, чет тили фанларини ўрганишда дарсларда қўлланиладиган диктант таржималар ҳам бор. Бу қуйидагича амалга оширилади: Чет тили ўқитувчиси секинлик билан уқиган матнни ўқувчилар она тилига таржима қилишлари керак.

Матннинг жанр хусусиятларига кура таржимаси:

1. Газета-ахборот, хужжат, сиёсий-ижтимоий адабиётларни таржима қилишнинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинади.

2. Сиёсий-ижтимоий соҳага оид материалларни таржима қилишда ишлатиладиган лексик бирликларни икки асосий гуруҳга ажратиш мумкин:

1-гуруҳга кирувчи материаллар мавзу мазмунига доир бўлади.

2-гурухни ташкил этувчи сўзлар умумистеъмолдаги сўзлар бўлиб, улар турли хил мавзуларда ишлатилади.

- A delegation of American businessmen arrived in Tashkent yesterday for talks with Uzbek trade organizations.

- Кеча Америка ишбилармонларидан иборат делегация Ўзбекистондаги савдо ташкилотлари билан музокаралар олиб бориш учун Тошкентга ташриф буюрди.

Сиёсий-ижтимоий хужжатларни таржима қилишда сўзнинг аҳамияти жуда катта. Бунда муқобил лексика муҳим роль уйнайди. Улар қуйидагилар:

1) муқобил сўзлар: Жаҳон Касаба Уюшмалари Федерацияси - Всемирная Федерация Профсоюзов - La Federation Syndicale Mondiale - Organization of Trade Union Federation. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ.) - Organization des Nations Unies (O. N. U.) - United Nations Organizations (UNO.)

Муқобилларга хос сўзлар, газета тилига оид турли фразеологик бирликлар киради.

2)иккинчи ҳолатда таржимон зиммасига жуда кўп эквивалентлар ичидан матнга монанд муқобил вариант топиш вазифаси юкланади.

3)учинчи ҳолатда таржимоннинг ўзи эквивалент топиши лозим. Бундай ҳолатда у неологизмларга, хос сўзларга (луғат-ларда кўп кайд этилмаган сўзларга) мурожаат этади. Маса-лан: *clanique* сўзининг ўзаги *clan* - «қабила» маъносини бера-ди. Бунда *ique* суффикси нисбий сифат ясашда қўлланилади. *Clanique* сўзини «қабилавий, қабилага оид, қабила... шаклларида» деб таржима қилиш мақсадга мувофиқ.

Газета-ахборот, сиёсий-ижтимоий хужжатларни таржима қилишда сўзларнинг кўп маъноли эканлигига катта аҳамият берилади. Бунда, энг аввало, сўзнинг контекстдаги маъносини тўғри таржима қилиш керак. Масалан, *engager* феъли ўзининг асосий маъноси жалб қилмоқдан ташқари, тортмоқ, гирифтор қилмоқ каби маъноларда ҳам ишлатилади.

1.I'll engage son ami dans une mauvaise affaire. - У дустини хатарли ишга тортди.

2.I'll m'a fallu plus d'un effort pour engager mon ami dans cette entreprise. - Дустимни бу муассасага жалб қилиш менга жуда қийин бўлди.

Инглиз тилида ҳам *engage* сўзи бир неча маънода ишлатилади ва унинг қандай маънода ишлатилганини матн белгилай-ди. Масалан:

He is engaged in research work. - У тадқиқот ишлари билан банд.

She is engaged. - У унаштирилган (унинг боши боғланган). She engaged my attention. - У менинг диққатимни ўзига жалб этди.

Тил ва таржима масаласи ҳақида гап кетганда, аввало, жаҳонда 1981 йил маълумотларига караганда, 3 500 га яқин тил мавжудлигини таъкидлаш жоиз. Хуш, шунча тиллардан таржимани қандай амалга ошириш мумкин? Бунинг устига уларнинг ҳар бири ўзининг морфологик ва синтактик қурилиши, лугавий ва услубий ранг-барангликка, фразеологик нозикликларига эга. Баъзи тиллар хали ўзининг ёзилган грамматикасига ёки норматив курсига ҳам эга эмас (масалан, Америка хиндуларининг митти

экзотик тиллари). Бу муаммолар ҳам таржимада муайян қийинчиликлар келтириб чиқариши табиий.

Типологлар дунё тилларининг шаклига кура қуйидаги турларини ажратиб кўрсатишади:

SOV - (туркий тиллар).

SVO - (хинд-европа тиллари).

OVS - дунёнинг бошқа тиллари (Африка халқлари тиллари).

Объект (О), кесим)нинг чап ёки унғ томонида жойлашувига караб, тилларнинг ўзаро ўзок-яқинлигини аниқлаш мумкин.

Таржима бир-бирига типологик жихатдан яқин бўлган тиллар орасида нисбатан осон амалга оширилади. Типологик жихатдан бир-биридан ўзок тиллардан эса таржима қилиш бироз муаммоли кечади.

Лекин қандай бўлмасин, таржима исталган тилдан бошқа тилга амалга оширилиши мумкин. Гап айни ҳолатда таржиманинг осон ёки қийин кечиши ҳақида кетяпти, чунки сўз ва конструкцияларнинг ўзаро яқинлиги таржиманинг тулакони ёки нисбатан осон кечишига ёрдам беради.

Масалан, рус тилидан инглиз ёки немис тилига таржима қилиш анча осон кечади, чунки бу тиллар SVO қолипидаги тиллар бўлиб, хинд-европа тилларига мансубдир. Шунинг учун рус таржимони учун рус тилидан инглиз тилига ёки инглиз тилидан рус тилига таржима қилиш унчалик қийин эмас. Лекин ўзбек таржимони учун бу анча муаммоларни келтириб чиқаради, сабаби ўзбек тили туркий тиллардан бири бўлганлиги, SOV қолипи эканлигидир, шунинг учун ўзбек тилидан инглиз тилига ёки, аксинча, инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилиш нисбатан оғир кечади.

Лекин бу қийинчиликларни бартараф қилиш таржимоннинг билими, маҳорати ва савиясига боғлиқ. Тилларнинг кардош ёки кардош эмаслиги эса таржимани амалга оширишда тусиқ бўла олмайди.

Таржима назарияси ва амалиётида бадиий таржима алоҳида урин тутади. Ва у ҳам шаклан, ҳам мазмунан бир катор тур-ларга бўлинади.

Ижодий таржима. Бу таржима турида аслиятнинг лисоний воситалари, контекстуал маънолари ва услубий ранг-барангликлари умумхалқ тили грамматик қоидалари билан ҳамохангликда қайта яратилади. Лисоний воситаларнинг миллий-тарихий, ижтимоий ва образли-хиссий хусусиятлари аслиятга ҳос ва мос тарзда талкин этилади. Асар саҳифаларида муайян услубий мақсадлар учун кулланилган фонетик-орфоэпик ҳамда лексик-грамматик чекинишлар ўз вазифаларига мувофиқ тарзда муқобил лисоний воситалар ёрдамида тикланади. Буларнинг барчаси муаллиф мақсадининг китобхонга тулик етиб бориши учун имкон яратади.

Сўзма-сўз таржима. Бу таржима турида аслият таркибидаги сўз бирикмалари, барқарор иборалар, грамматик қурилиш, сўз тартиби аксарият ҳолларда таржима тили қонуниятларига мослаштирилмайди. Кўплаб лисоний воситалар матний ҳолатларга, вазифавий жихатларга, даврий ва миллий хусусиятларга караб эмас, балки лугавий маънолари асосида угирилади. Бу ҳол миллий-тарихий ва хиссий-услубий воситаларнинг қўшимча хусусиятлардан холи услубий бетараф, нурсиз сўз ва сўз бирикмалари ёрдамида талкин этилишига олиб келади. Бинобарин, сўзма-сўз таржима

таржимонлар назарда тутган мақсадни - асарнинг мазмуний-ғоявий хусусиятини китобхонгат тўла-тўқис етказиб бериш вазифасини утай олмайди. Чунки ўқувчи олдида бадиий асарнинг бошқа бир шахс томонидан нурсиз лисоний воситалар ёрдамида амалга оширилган баёни туради.

Турли мамлакатларда бадиий таржима муаммоларига бағишлаб ўтказилган минтакавий кенгаш ва симпозиумларда сўзма-сўз таржима амалиёти қаттиқ қоралаб келинди, танқидий фикрлар билдирилди. Жумладан, А. Шариф ўз маърузасида сўзма-сўз таржима амалиётини иллатли усул деб ҳисоблаган бўлса, Т. Гнедич унинг ижодий иш эмас, балки «цирк томошасига ўхшаш масхарабозлик» эканлигини кайд этди. Х. Хантемированинг фикрича, «энг яхши сўзма-сўз таржима» ҳам аслият бойлиги ва ўзига хослигини тўла-тўқис талқин этишга ожизлик қилади.

1975 йили таржимон ва таржимашуносларнинг Морис Торез номидаги Москва чет тиллар институтида бўлиб ўтган «Таржима назарияси ва таржимонлар тайёрлашнинг илмий асослари» номли конференциясида М. Л. Гаспаров «Сўзма-сўз таржима ва тулаконлилик даражаси» деб аталган маърузасида амалий фаолиятнинг айна турини пуч ва самарасиз деб баҳолаб, унинг бадиий ёдгорлик шакл ва мазмунининг диалектик бирлиги ва бутунлигини қайта яратиб беришга ожиз эканлигини амалий далиллар мисолида илмий асослаб берди. Дарҳақиқат, сўзма-сўз амалга оширилган таржима адабий асар миллийлиги ва бадиийлигини ташкил этадиган барча унсур-ларни жуда хира талқин этади: асар яратилган давр бўёғи, унинг мусликийлиги ва ритми, хиссий-образли воситалари, персонажлар нутқи тасвири, ифоданинг жозиба кучини оши-радиган янги тил бирликлари, ёзувчининг индивидуал-ижодий услуби - бўларнинг ҳаммаси деярли йўққа чиқарилади. Таржимоннинг бундай услубдаги таржимасида муаллиф услубидан кура таржимон калами кўпроқ кўзга ташланиб туради. Демак, илгари мамлакатимизда хорижий тилларни пухта эгаллаган зиёлиларнинг етишмаганлиги туфайли сўзма-сўз таржимага ноилож мурожаат қилинган. Хозир эса чет тилларни мукаммал эгаллаган ижодкорларнинг кўплаб етишиб чиқаётганлиги туфайли сўзма-сўз таржимага амалий фаолиятдан бемалол сиқиб чиқарилиши лозим бўлган иллатли усул сифатида қаралади.

Сўзма-сўз таржима китобхонни асар мазмуни билан умумий тарзда таништиргани холда, мукаммал бадиий таржима яратиш учун хомаки матн сифатида хизмат қилиши мумкин. Шу мақсадда атайлаб тайёрланадиган сўзма-сўз таржимани илмий адабиётда «таглама» деб аташади. Бу таржима усули ёрдамида собик иттифок даврида кўпгина иттифокдош республикалар муаллифлари ижод намуналари, шу қаторда, ўзбек қаламкашлари асарлари ҳам рус тилига угирилар эди.

Гоҳо тагламадан асарни таржима қилишда ҳам фойдаланилган. Жумладан, Эркин Воҳидов Гётенинг «Фауст» фожиасини ўзбек тилига Борис Пастернакнинг русча таржимасидан ўгирганида шу асарнинг Н. Холодковский рус тилига ағдарган русча таржимасидан таглама ўрнида фойдалангани ва бу матннинг унга сўзсиз ёрдами теккани ҳақида гапирган.

Кайд қилиш лозимки, тағлама бадий нутққа хос хусусиятлардан бирортасини ҳам ўзида мужассам этолмаслиги туфайли ҳеч қачон назарий умумлаштириш материали сифатида хизмат қила олмайди.

Сўзма-сўз таржимани харфма-харф таржимадан фарқлаш керак, чунки улар бир хил тушунчалар эмас. Сўзма-сўз таржима (дословный перевод) харфма-харф (хижжалаб қилинган) таржимадан фарқли уларок, аслиятнинг синтактик қурилишини ўзгартирмаган ва сўз тартиби тўзилишига жиддий путур етказмаган ҳолда амалга оширилган таржимадир. Бундай таржима, кўпинча, аслиятнинг мазмуний-вазифавий уйғунлигини сохталаштиради, унинг услубий-прагматик хусусиятини сайкаллаштиради, ўзга тилга хос унсурларни таржима тилига олиб келади ва пировард-натижада уларнинг кишилараро мулоқот воситаси сифатидаги мақомига путур етказди.

Бирок синтактик тўзилиши бир-бирига яқин тиллардан, масалан, рус ва инглиз, ўзбек ва уйғур (ёки бошқа туркий) тиллардан қилинадиган таржималарда ўрни билан сўзма-сўз таржима усулидан фойдаланиш мумкин. Киёсланг:

Poverty is not vice. (Аслият) - Бедность не порок. (Русча таржимаси).

First World War had far-reaching economic, political, and consequences in all the capitalist countries of the New World. (Аслият) - Камбағаллик айб эмас. (Ўзбекча таржимаси).

Первая мировая война имела далеко идущие экономические, политические и социальные последствия во всех капиталистических странах. (Аслият). -Биринчи жаҳон уруши барча капиталистик мамлакатларда ўзоқ мақсадни кўзлаган иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий оқибатларга эга эди. (Ўзбекча таржимаси).

Хижжа (харфма-харф) таржима аслият тили билан Таржима тили орасида кўзатиладиган ташки ўхшашлик (этимологик хижжалаш) ва сўз маъносини гап маъносига боғламасдан таржима қилиш (мазмуний хижжалаш)га асосланади. Таржиманинг бу тури, асосан, ёш таржимонларда ёки аслият матнининг маъно нозикликларидан холи таржималарда учрайди. Киёсланг:

Аслият	Асл маъноси	Таржимаси
complexion	юз ранги	комплексия
compositor	терувчи	композитор
лунатик	лунатик	савдойи

Имловий ва фонетик ўхшашликлар, кўпинча, кардош тилларда учрайди ва таржимон учун катор қийинчиликлар тугдиради. Улар илмий манбаларда «таржимоннинг сохта дустлари» («ложные друзья переводчика») деб аталади. Бундай «сохта дустлар» луғатлари, масалан, инглиз ва рус тиллари материали асосида тўзилган (масалан: Англо-русский и русско-английский словарь, под общим руководством В. В. Акуленко. - М.: 1963. - С. 384).

Агар сўзма-сўз таржимадан, юқорида айтилганидек, тегишли уринларда фойдаланиш мумкин бўлса, хижжалаб таржимадан фойдаланиш мутлақо мумкин эмас. Чунки бундай Таржима ўқувчига, шунингдек, таржима тили софлигига ута салбий таъсир курсатади.

Эркин таржима. Таржима амалиётининг бу турига XX асрнинг ўрталаригача тез-тез мурожаат қилиб турилган. Бунда таржимон аслиятнинг шаклини тула эътибордан соқит этгани холда, мазмунини ўз сўзлари билан содда ва қисқа хикоя қилиб берган. Онда-сонда диалогик нутқ намуналари таржимада берилган бўлса-да, персонажлар нутқи тасвирини тиклашга эътибор қилинмаган. Бу усул кулланилганида, бадий-тасвирий воситаларни қайта яратишга деярли эътибор қилинмаган. Натижада муаллиф яратган сиқик, образли, хиссий-таъсирчан ифодалар нурсиз баён даражасига тушиб қолган. Гоҳо Таржима шу даражага етганки, таржимонлар парчалар мазмунини, персонажлар хусусиятларини ўзларича ўзгартирганлар, бутун бошли тасвирларни ўзларидан қўшганлар, асардаги айрим тасвирларни таржимадан тушириб қолдирганлар. Хатто асар персонажлари номларини баъзан ўз ватандошлари номлари билан алмаштиришгача борганлар. Окибатда муаллиф асари таржимада таниб булмас даражада ўзгариб кетган. Бу билан китобхонлар асарни муаллиф яратган зарурий шаклда эмас, балки соддалаштирилган, қисқартирилган тарзда уқиган ва ўзга миллат китобхони муаллиф ижоди ҳақида нотўғри тасаввурга эга бўлган.

Аслият тилидан бевосита таржима қила оладиган уста санъаткорлар деярли бўлмаган ҳолатда халқларига эркин ўгириш йўли билан бўлса-да, асарни етказиб бериш вазифасини ўз олдига мақсад қилиб қуйган таржимонни қайсидир маънода тушуниш мумкин. Аммо юртимизда козок, киргиз ва қорақалпоқ тилларини мукамал биладиган зуллисонайн адибларни истаганча топиш мумкин бўлган бир пайтда, Габит Мусреповнинг «Козок солдати», Хидир Деряевнинг «Қисмат» романларининг ҳамда А. Бекимбетовнинг «Оғир қисматни енгувчилар» повестининг ўзбек тилига эркин таржима қилинишини қандай баҳолаш лозим?!

Мақсади аслиятнинг мазмун ва шакл бирлигини айнан саклашдан иборат бўлган таржимон ўз ишига ҳалол муносабатда бўлганида, араб афсоналари туркуми «Минг бир кеча» таркибига кирувчи «Бир соатлик халифа» асарининг ўзбекча таржимасида берилган таржимон изохидида қуйидаги сатрларни уқимаган бўлардиқ: «Мен... таржимада русча нусхага каттик риоя қилмадим, китобхонга қулай бўлсин учун катма-кат жумлаларни сикиштирдим, такрорларни қисқартирдим, ўқувчини шубҳага соладиган жойларини олиб ташладим». Ёки В. Смирнова Ракитинанинг «Абу Али ибн Сино қиссаси»ни ўзбекчага уғирган таржимон изохидидаги ушбу ҳолга йўл қуйилмас эди: «Таржимада имкон борида ўзимизни эркин тутдик. Китоб яна ҳам яхши, яна ҳам уқимишли бўлсин деб кераксиз тафсилотларни қисқартирдик, айрим уринларнинг яна ҳам мантиклироқ булишини кўзда тутиб ўзгартирдик». Таржимонлар «ортикча ташвишлар» билан ўзларини «банд қилиб» юрмасдан, асарлар қандай яратилган бўлса, уларни ўз тилларига шундайлигича талкин қилишлари, шу йўл билан китобхонларда асл нусхалар ҳақида ҳолисона тасаввур ҳосил булишига эришишлари лозим эди. Зеро, таржимоннинг ижодкорлиги унинг ҳаммуаллифлигида эмас, балки аслиятнинг барча таркибий унсурларини айнан ўзидай қайта яратишида намоён булиши даркор.

Адекватликка эришиш борасида давом этиб келаётган ўзлуксиз ижодий жараён сўнгги ун йилликлар мобайнида эркин таржима амалиёти томирига сезиларли даражада болта уриб келдики, натижада кейинги 60-70 йил ичида амалга ошириб келинган таржималар аслият руhini имкон кадар акс эттира бошлади. Яъни таржималарда хозирги китобхон нуктаи назаридан нима кайта яратилиши лозим бўлса, ҳаммасини тиклаш борасида саъй-ҳаракатлар олиб борилмокда, амалга оширилаётган таржималар адекватлик сари интилмокда.

Образлаштирилган (идиомалаштирилган) таржима. Бу таржима турида муаллифнинг индивидуал ижодига хос тарздаги тасвирни юзага келтирган лисоний воситалар асоссиз образли иборалар, хис-туйғуни ифода этадиган сўзлар, баландпарвоз бирикмалар билан алмаштириб угирилади. Натижада муаллиф тасвиридаги меъёр бузилиб, муддаога зид ўзгача услубли матн юзага келади.

Тўғри, муаллиф ижоди ҳам ўз-ўзидан хиссий-таъсирчан сўз ва иборалар, образли ташбеҳлар билан тулиб-тошган булиши мумкин. Бу ёзувчининг воқеликни бадиий-эстетик жихатдан баркамол тасвирлашга интилиши билан боғлиқ бўлиб, айна саъй-ҳаракат ҳеч қачон меъёрдан ошиб кетмайди. Образлаштирилган таржимада эса барча ҳаракатлар асар образлилигини кучайтириш учун атайлаб амалга оширилиши туфайли умумий образлилик ҳаддан зиёд тус олиб, гайритабиий хусусият касб этади. Натижада китобхоннинг гашига тегадиган бундай таржима матн сохта эстетик тасаввур ҳосил қилади.

Мослама таржима. Бу таржима турида аслиятга ўта эркин муносабатда булинади. Кўпроқ комедия жанрига мансуб сахна асарлари ҳамда шеърият намуналари таржимасида мавзу, персонажлар таркиби, мазмуний хусусият, одатда, сақланса-да, аслиятда мужассамлашган миллий ўзига хослик, урф-одатлар, рухий ҳолатлар таржима тили сохибларига хос шундай жихатлар билан алмаштирилади. Натижада ўзига хос тасвирий воситалар силсиласидан иборат муаллиф матни таржима тили мансуб бўлган халқ либосига бурканади. Бундай таржима аслиятни имкон кадар таржима тили сохибларига яқинлаштиришни ўз олдига мақсад қилиб қуяди.

Мослаштирилган таржима усулига кўпроқ XX асрнинг 30-40-йилларида мурожаат қилинган. Бунда муаммо шу даражага бориб етганки, кўп ҳолларда сахна асарлари персонажлари номлари маҳаллий халқ вақиллари номлари билан алмаштирилган, сахнада намойиш қилинган туй-томоша ва бошқа тадбирлар ўзбекона услуга яқинлаштириб талкин этилган.

Мослаштирилган таржиманинг пайдо булиш сабабларидан бири иждокорнинг ўз асарини китобхон кулида тезроқ қуриш орзуси билан боғлиқ. Иккинчи сабаб: таржимоннинг ўзга халқ ҳаётининг ўзига хос тарздаги тасвирига бағишланган бадиий ёдгорликни ўз китобхонига макбул ва манзур тарзда етказиб бериш истагидан иборат. Учинчи сабаб: муаллиф ва таржимон таржима асари ўқувчиларининг эстетик диди, савиясини ҳисобга олган.

Муаллифлаштирилган таржима. Бундай Таржима муаллиф розилиги ва иштирокида амалга оширилади. Ўз асарининг юкори бадиий-

эстетик кийматга эга эмаслигини хис этган, бинобарин, унинг ўзга тил китобхони томонидан юкори бахоланишига кўзи етмаган, шуҳратпараст муаллиф асари тақдирини ўзига нисбатан талантлирок туюлган адиб-таржимон кулига топширади. Натижада таржима асл нусхага нисбатан мукамаллик касб этади. Бунда таржимон асар мазмунини, асосан, саклаб колса-да, адекват таржима яратиш тамойилига зид тарзда ўз олдига куйилган талабларни эътибордан сокил қилиб, асарнинг айрим уринларини олиб ташлаш, уни қисқартириш ёки унга ўзидан янги парча ёки бутун бошли боблар кушиш, муаллифнинг ўзига хос тили ва услубини эътиборсиз колдириб, асарни ўз услубига буйсундириш йўли билан Таржима қилади, окибатда, янги, аслиятдан тубдан фарқ қиладиган асар вужудга келади. Аслият ва унинг таржимаси билан алохида-алохида танишган икки тил билимдони уларни бир мавзуга багишланган икки асар эканда деган хулосага келиши табиий.

Муаллифлаштирилган таржима - аслият муаллифи томонидан ўкиб чиқилган ва ижодий бахоланган таржима. Бундай холатда муаллиф зуллисонайн булиши, таржима тилини яхши билиши ва таржима матнига муайян тўзатишлар кирита олиши лозим. Таржимон шундагина таржима қилинаётган асарнинг ўзига хос «ҳаммуаллифи» булиши мумкин. К. Сименовнинг уруш йилларида ёзилган «Жди меня и я вернусь» - «Мени кутгил ва мен кайтарман» кушигининг Ҳамид Олимжон томонидан қилинган таржимаси муаллифлаштирилган таржиманинг гўзал намуналаридан хисобланади. Бунда аслият муаллифи ҳам, таржима муаллифи ҳам муштарак поэтик-ижодий туйгулар билан таниш, замондош ва ҳамфикр булишлари шарт. Ур-тамиёна истеъдод сохиби ўз асарини талантлирок адиб (шоир) - таржимон кулига топширади.

Т а д б и л т а р ж и м а . Таржима ҳамма вақт ҳам аслиятнинг шакл ва мазмун бирлигини тула-тукис саклаган холда амалга оширилавермайди. Гоҳо таржимонлар таълим мақсадини назарда тутган холда, талабалар савиясидан келиб чикиб, одатда, мумтоз адабиёт намуналарини ҳозирги замон тилига қисқа, содда ва тушунарли тарзда, аксарият назмни насрий йўл билан баён этиб беради. Демак, таржима бир тил доирасида амалга оширилади. Чунончи, Алишер Навоий каламига мансуб «Фарход ва Ширин» достонининг куйи синф ўқувчиларига мулжаллаб амалга оширилган таржимаси бунга мисол бўла олади.

Хорижий тиллар тахсили билан шуғулланувчи талабалар учун тили ўрганилаётган мамлакатлар адиблари асарлари ҳам тадбил қилиб нашрдан чиқариб берилади. Китобхон тадбилни асарнинг тула шакли сифатида қабул қилмаслиги учун китоб нинг номи тагида «адаптация (тадбил қилинган, мослашти-рилган)» деб ёзиб куйилади.

Ушбу таржима турига ўзга тилда битилган асар мазмунини кўпроқ таълим мақсадида она тилига қисқа ва содда шаклда хикоя қилиб бериш ҳам киради. Бу хорижий тилдан она тилига тадбил қилиб ўгиришдир.

А к а д е м и к т а р ж и м а . Аслиятни илмий тадқиқ қилиш мақсадида амалга оширилган таржима академик таржима дейилади. Бунда аслиятнинг фақат мазмуни сақлангани холда, шакли эътибордан деярли четда қолади.

Шеърӣ асарга хос кофия, турок каби ходисалар алохида эътибор билан тикланмайди. Таржимавий матн аслиятнинг тағламасига ўхшашлиги сабабли, китобхонга бадиий таржимадек тулаконли эстетик завқ бахш эта олмайди.

Бундай таржимада аслиятнинг мазмуни тула тикланса-да, унинг шакли, баён услуби, оҳангдорлиги, бадиий-тасвирий воситалар ёрдамида ҳосил қилинган образлилиги, ҳиссий таъсирчанлиги йўқолади. Демак, диалектик нуқтаи назардан етакчи ҳисобланмиш мазмун шакли курбон қилади. Оқибатда иккаласи асосида вужудга келиши лозим бўлган диалектик бирлик, яхлитлик бўзилиб, номутаносиблик юзага келади.

Билвосита таржима. Кенг китобхон оммасини турли халқларнинг нодир асарлари билан таништириш, уларни инсоният заковати маҳсули бўлмиш юксак даражадаги пурмаъно фикрлар дунёсидан баҳраманд қилиш масъулияти республикамизда бадиий таржима ишига катта эътибор қаратишни талаб қилмоқда. Фуқароларимиз адабий захираларини ўз ватандошлари асарлари ҳисобигагина эмас, балки жуда кўп ёндош, қардош халқлар, хатто ўзок хорижлик муаллифлар яратган дурдоналар ҳисобига ҳам бойитмоқдалар. Ҳозирги кунда ўзбек таржимачилиги ҳам миқдор, ҳам сифат жиҳатидан гуркираб ўсиш, қамолот чуққиси сари интилиш жараёнида.

Аммо қайд қилиш лозимки, таржима қилинаётган асарларнинг ҳаммаси ҳам тўғридан-тўғри аслиятдан исталган тилга таржима қилиняпти деб бўлмайди, уларнинг кўпчилиги иккинчи, хатто баъзан учинчи воситачи тил орқали уғириляпти. Ўзбек тилига қилинаётган таржималарга келсак, қатор ҳамдустлик республикалари ва кўпчилик хорижий халқлар тилларидан уғириляётган асарларнинг аксарияти, асосан, рус тили орқали амалга оширилмоқда. Шунингдек, ўзбек адабиёти намоянда-ларининг асарлари ҳам жаҳоннинг кўпчилик тилларига воситачи тил - кўпроқ рус тили орқали таржима қилинмоқда.

Шундай қилиб, мамлакатимизда ҳозирги пайтда аслиятдан таржима қилиш билан бир қаторда, воситачи тил орқали ўғириш амалиёти ҳам кенг куламда амалга ошириляётган бир пайтда, таржимашунос олимлар асл нусхадан бевосита Таржима қилиш ишига тула хайрихоҳ бўлсалар, билвосита таржима амалиётига нисбатан улар орасида турли-туман қарашлар ҳукм сурмоқда. Баъзи тадқиқотчилар воситачи тил орқали таржимани бутунлай қораласа, айримлари бу усулни жон-жаҳдлари билан ҳимоя қилади. Масалан, Н. Чуковский «Учинчи санъат илоҳаси» номли мақоласида мазкур усулга тиштирноги билан қарши чиқади: «... Мопассанни рус тилидан таржима қилиш қанчалик бемаънилик бўлса, Лев Толстойни озарбайжончадан ўғириш ҳам шунчалик беҳуда иш».

Таниқли адиб Абдулла Каххор эса Н. Чуковский мақоласига жавоб тариқасида ёзган «Таржимачилик ташвишлари» номли мақоласида танқидчининг мазкур фикрига қарши чиқиб, воситачи тил орқали таржима амалиётини қаттиқ туриб ҳимоя қилади: «Ҳақиқатгўй бўлиш керак! Агар биз кўпчилик миллий республикалардаги ҳамма ёзувчиларни ва барча адабиёт ихлосмандларини тилларни ҳамда қардош ва хорижий халқлар адабиётини ўрганишга сафарбар қилганимизда ҳам бевосита асл нусхадан таржима қилиш ишларини йўлга қўя олмас эдик. Биз асл нусхадан тўғридан-тўғри

таржима қиладиган санъаткорни ҳамма вақт эъзозлаймиз, албатта. Аммо бунака таржимонлар бизда ҳозирча жуда кам. Нега энди биз миллий адабиётларни рус тили орқали кулга киритилиши мумкин бўлган қувончдан махрум этишимиз керак?! Лопе де Вега, Мольер, Шекспир, Гольдони асарлари сахналаримиз беазаги ҳисобланади; китобхонларимиз В. Гюго, Р. Тагор, Т. Драйзер, Ж. Верн, Ж. Лондон, Э. Золя, Лу Син, Г. Флобер, Р. Роллан, Э. Хемингуэй, Ю. Фучик асарларини ўз она тилида ўқишга муяссардирлар. Уларнинг барчаси ўзбекчага рус тилидан таржима қилинган.

Грек ёзувчиси Костос Франческос ўзбек ёзувчиси асарини (Абдулла Каххор ўзининг «Синчалак» кинесасини назарда тутмоқда. - К. М.) таржима қилди. Нахотки, биз унинг бу олижаноб ишини икки барабар беъманилик деймиз? Ахир у асарни нафақат аслиятдан, ҳатто рус тилидан ҳам эмас, балки французчадан таржима қилган».

Куришиб турибдики, икки мақола муаллифи ҳам масалани жуда кескин қуяди. Бир воситачи тил орқали амалга ошириладиган таржимани иллатли ҳисоблаб, ундан бутунлай воз кечишни тавсия этса, иккинчиси бу усулни оқлаб чиқади. Фикримизча, мазкур нуқтаи назарларнинг иккаласи ҳам бахсли. Н. Чуковский фикрининг нотўғри, бинобарин, Абдулла Каххор фикрининг тўғри томони шундаки, бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қилишнинг имкони бўлмаганда, бир халқ адабиёти намуналари билан иккинчи халқ вақилларини билвосита таржима орқали бўлса ҳам таништиравишга нима етсин?! Муайян хорижий тилдан бевосита таржима қиладиган санъаткорнинг пайдо бўлишини кул қовуштириб кутиб ўтириш, нахотки, тўғри бўлса?! Бизнингча, кўпчилик хорижий тиллардан бевосита таржима қиладиган мутахассислар етиштиришга каттик киришган ҳолда, ҳозирча, воситачи тил орқали бўлса ҳам, зарур асарларни таржима қилавериш фойдадан холи эмас.

Воситачи тил орқали бажарилган таржима ҳам, агар у яхши таржима нусхадан яхши таржимон томонидан ўгирилган бўлса, китобхонни маълум даражада қониқтиради, унга асарнинг гоёвий-бадиий киймати ҳақида ҳаққоний тасаввур бера олади.

Кўпчилик хорижий адабиёт намояндалари асарлари ҳозирги пайтда ўзбекчага, асосан, рус тили орқали ўгириладиган экан, бу таржималар ўзбек китобхонларининг хорижий мамлакатлар адиблари ва уларнинг асарлари ҳақида кўп ҳолларда тўғри тасаввур ҳосил қилишларига сабаб бўлмоқда.

Ўзбек тилига муваффақиятли ўгирилган асарлар қаторига, масалан, машҳур инглиз адибаси Войничнинг «Суна» романи, Шекспирнинг «Ҳамлет», «Отелло», «Кирол Лир», «Ромео ва Жульетта», «Юлий Цезарь» ва бошқа қатор пьесалари қиради-ки, уларнинг ҳаммаси ўзбекчага рус тили орқали таржима қилинган.

Ўзбек сахна усталари Шекспир қаҳрамонлари образларини маҳорат билан талкин этаётган экан, бунинг сабаби, биринчи навбатда, пьесалардаги образларнинг ўзбек актёрлари кўз олдига ҳаққоний гавдаланишидир.

Аброр Хидоят - Отелло, Олим Хужаев - Ҳамлет, Сора Эшонтуроева - Дездемона ва Офелия, Наби Рахимов - Яго, Шукур Бурхонов - Брут образларини зур маҳорат билан яратган экан, бу мазкур актёрларнинг

пьесаларнинг воситачи тил орқали угирилган таржималари асосида илхомланганлиги оқибатидир. Бу ерда театр танқидчиси Жавод Обидовнинг «Аброр - Отелло» мақоласида айтилган қуйидаги сўзларни келтириш уринли: «Инглиз парламент делегацияси буюк инглиз драматурги Вильям Шекспирнинг Аброр талкинидаги Отеллони кургач, унинг юксак даражасини қайд қилиш билан барабар Аброрни Шекспирнинг ватани Лондон сахнасида қуришни орзу қилганини айтди».

Демак, давр, шароит тақозоси билан билвосита таржима усули халқимизга ҳалол хизмат қилди: ўзбек китобхонларининг хорижий адабиёт намояндалари асарлари билан танишишига, шу билан бирга, ўзбек адабиёти ва маданияти вакиллариининг дунёнинг қатор халқлари адабиёти ва санъати намуналари билан ошно бўлишига сабабчи бўлди. Шу маънода билвосита таржима амалиёти тарихига ижобий жараён сифатида қарашимиз ва машҳур адиб ва таржимон Абдулла Каххорнинг юқоридаги фикрларига қўшилишимиз мумкин. Бирок гап шундаки, бугунги кунга келиб мамлакатимизда илм-фан ва маданиятнинг тезкор суръатда раванг топиши, хорижий тиллардан ҳам бевосита таржима қилишга қодир мутахассисларнинг етишиб чиқаётгани ва шу туфайли юқори самараларга эришилаётгани, мустақил республикамиз билан кўпгина хорижий мамлакатлар уртасида илмий-маданий ва техникавий алоқаларнинг ривожланиб бораётганлиги бундан бўён билвосита таржима амалиётини ҳимоя қилишни тақозо этмайди.

Шарқ тилларидан бевосита таржима қилиш амалиёти қулами йил сайин кенгайиб бормокда. Бевосита таржима, асосан, Шарқшунослик институтида уқиган мутахассислар томонидан амалга оширилмокда.

Фразеологик иборалар ёрдамида қилинган сўз уйинига дуч келинганда уларнинг лугавий-мантаний ҳамда образли-кўчма маънолари бир пайтнинг ўзида жонланади. Шунинг учун уларни лексик таркиб жиҳатидан қисман фарқ қиладиган эквивалентлар ёки муқобил вариантлари орқали таржима қилишдан кура, қалъа ёрдамида бериш маъқулроқ. Чунки бунда ифоданинг лексик таркиби моддий жиҳатдан сақланади ва сўз уйинини қайта тиклаш учун қулайроқ имконият вужудга келади.

Хуллас, воситачи тил орқали угирилган асарлар таржимасида кўзга ташланадиган ҳато ва қамчиликларнинг кўпчилиги воситачи таржималар туфайли содир этилмокда. Рус таржимонлари ёдда тутиши керакки, уларнинг таржималари нафақат рус тилида бадиий асар мутолаа қиладиган китобхонлар, балки ўз мухлисларини мазкур асарлар билан русча таржималар воситасида таништирадиган ўзга халқлар таржимонларига ҳам мулжалланади.

Бевосита таржима масалалари илмий муаммо сифатида олимлар томонидан ҳал қилинаётган экан, бу, албатта, қилинажак таржималар сифатининг борган сари яхшиланишига замин ҳозирлайди. Бундай таржимани билвосита таржимага қарши қуйган ҳолда, уни узлуксиз тарзда ташвиқот қилиб бориш зарур.

Айрим олимларнинг билвосита таржима амалиётини умумлаштиришга ҳаракат қилиши, бу масалани илмий муаммо сифатида илмий жамоатчилик

мукокамасига хавола этишга интилиши уларнинг бу хил таржимани ёклаб чиқишга ҳамда тарғиб қилишга мойиллигини курсатади. Кўплаб тадқиқотчилар билвосита таржима масаласини ёритиш зарур деган фикрни билдиради. Бир қарашда бу фикрда жон бордек, чунки замон ижобий натижа бераётган ҳар бир амалий фаолиятни умумлаштиришни, тарғиб ва ташвиқ қилишни, шу асосда илмий хулосалар чиқаришни тақозо этади. Аммо масалага бугунги таржима амалиёти олдига қуйилаётган талаб нуқтаи назаридан ёндашиладиган бўлса, таржимадан таржима қилишнинг истикболи йўқлигига ишонч ҳосил қиламиз: таржимадан таржима қилиш масаласига илмий муаммо сифатида қараш амалий жихатдан ўзини окламайди.

Аслида, масалага бутунлай бошқача ёндашиш зарур. Ягона ижобий усул сифатида бевосита таржимани каттик туриб ҳимоя қиладиган, уни ташвиқ ва тарғиб этадиган ҳамда назарий жихатдан умумлаштира оладиган таржимонларни тайёрлаш пировард натижада воситачи тил орқали амалга ошириладиган таржима амалиётига чек қуйиши шубҳасиз.

Таржима санъати нихоятда огир ва, айти пайтда, шарафли ишдир. Бадиий асарни таржима қилиш учун таржимонда ижодкорлик иқтидори ва таржима қилиш санъати булиши керак. Таржимон ўз она тилини ҳам, аслият тилини ҳам жуда яхши билиши, уларнинг нозик томонларини тез илғай олиши лозим. Таржимон умумий билим доираси кенг, турмуш тажрибаси бой, илғор маданиятни эгаллаган шахс булиши керак. У, шунингдек, қайси халқнинг тилидан таржима қиладиган бўлса, уша халқнинг ҳаёти ва турмуш тарзини ҳам чуқур билмоғи лозим.

Адабиётшунослик фанининг ҳозирги тараққиёти шуни кўрсатадики, бир халқ адабиётини бошқа халқ адабиётидан ажратиб, алоҳида ўрганиш мумкин эмас. Чунки жаҳон адабиёти яхлит тизим бўлиб, миллий адабиётларнинг ўзаро таъсири натижасида таркиб топади. Кишилар ер юзининг турли минтакаларида яшашидан катъи назар, яратилган маънавий бойликларини ўзаро баҳам қуришга интиломда, бир-бирининг санъатидан, бадиий кашфиётларидан завқланиб, қалбан ва рухан яқинлашиб бормокда. Чунки «Кундалик алоқа воситаси бўлган тилга нисбатан бадиий адабиёт тили - бу сўз усталари томонидан қайта ишланган тилдир» [Фёдоров 1963].

Таржима - миллатлар орасида бевосита маънавий алоқа ки-лиш кулоли. Чунки у маданий бойликлар, кишиларнинг кўп асрлик эзгу ниятлари, гоёси ва қарашлари мужассамланган асарларни ўзга тил соҳиб булмиш халққа етказди, халқнинг кунгил дафтари намоиш этади.

Турли тилларда ёзилган бадиий асарлари катта таржима йўлида айирбош қилинади. Таржимасиз, фақат ўз ички ресурслари ҳисобигагина ривожланадиган, ўзок ва яқин бошқа халқлар бунёд этган маданий бойликлардан баҳраманд бўлмаган соф миллий маданият ҳам, адабий ўзгармас «тоза» тил ҳам йўқ ва булиши ҳам мумкин эмас.

Кейинги пайтларда юртимизда илмий таржима ҳам кенг қулоч ёймокда. Бу борада мутахассисларнинг, айтикса, филологларнинг саъй-ҳаракатлари таҳсинга лойик.

Таржима - умумбашарий ва халқлар дустлиги кулоли. Таржима йўли билан миллий маданиятлар бир-бирларини бойитади ва бу тилда,

тафаккурда, маданий-адабий ҳаётда, санъатда ҳамма жойда намоён бўлади, таъсири сезилиб туради.

Кардош халқлар ва жаҳон адабиёти намуналарининг ўзбек тилига таржима қилинаётганлиги бизда таржима илми ва амалиёти муваффақият билан ривожланаётганидан далолат беради. Миллий маданиятимизнинг жаҳон халқлари маданиятининг энг яхши анъаналари билан яқинлашувига, халқлар ўртасида дўстликнинг кучайишига ва ўзбек китобхонларининг жаҳон прогрессив адабиёти намуналаридан баҳраманд булишига хизмат қилади. Зотан, фан, маданият ва техника соҳасида рўй бераётган аксарият оламшумул ходисалар бевосита таржима туфайли оммалашади. Бадиий таржиманинг тарбиявий, сиёсий, ғоявий ва эстетик аҳамияти ҳамда маърифатпарварлик ролининг бундан кейин ҳам тобора ошиб боравериши давр, замон талабидан келиб чиқади.

Халқимизни жаҳон фани, техникаси, маданияти ва ижтимоий фикр тараккиётининг буюк ютуқларидан баҳраманд қилиш, халқлар дустлиги руҳида тарбиялаш каби мукаддас вазифани амалга оширишда ҳам таржима ғоят катта аҳамиятга эга.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрда қабул қилинган «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори меъёрий-ҳуқуқий асос вазифасини ўташи муқаррардир. Бунда, жумладан, етук таржимонларни етказиб, таржима ишларини юқори савияга кутариш хусусида ҳам сўз боради.

Ўзбекистон Республикасида ҳозирги пайтда замонавий ижтимоий-иктисодий ва жамиятдаги ўзгаришлар билан бир каторда олий таълим тизими жараёнини такомиллаштиришда ва хорижий тилларни ўрганишда ҳам юксалишлар кўзатилмоқда. Ҳозирги пайтда кўзатилаётган таржима соҳасидаги кенгайишлар ҳамда таржима жараёни ва унинг натижасига бўлган талабларнинг кучайиши турли хил миллатлараро алоқаларнинг самарали ишлашига ва амалга оширилишига бўлган кизикишларнинг кучайишига олиб келди.

Назаримизда хорижий тилни мукаммал эгаллаш хориж маданияти билимларига эгалик даражасига боғлиқ. Бундан келиб чиқадики, хориж маданиятини ўзлаштириш бериладиган материалга боғлиқ, бу эса, ўз навбатида, хорижий тилни ўрганишга бўлган кизикишнинг юксак даражасини курсатади. Таржимоннинг келажакдаги профессионал иш жараёни маданий характерга эга бўлган билимларга таянади. Хорижий тил билими таржимоннинг келажакдаги профессионал даражасини кутаради деган хато фикр мавжуд. Албатта бундай эмас, чунки таржимоннинг иш жараёни бу фақат юзаки илм эмас, балки она тилини юксалтириб боришни талаб қиладиган жараёндир. Шунинг учун таржимондан ўз устида тинмай иш олиб бориш, ҳам ўзини, ҳам хорижий адабиётни ўзлаштириш, таржима асослари буйича семинарларга катнашиш, замонавий компьютер технологияларини ўрганиш, таржимашуносликдаги технологиялар билан танишиш, тил бирликларини ёдда сақлашга ёрдам берадиган лойиҳалардан

бохабар булиш, фақат ўқув жараёни билан чекланиб қолмасдан, қўшимча курсларга катнаш талаб қилинади.

Сўнги ун йилликларда информатсион ва педагогик технологияларни илм-фанда жорий этишда олға силжиш кўзатилмоқда. Таълим тизимидаги ривожланишнинг ҳозирги босқичида таржима назарияси ва амалиёти фанида изланишлар олиб борилмоқда. Ҳозирги даврда таржимашунос олимлар ўз олдига илгор ва замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиб, таржима жараёнини осонлаштириш ва савиясини янада ошириш каби мақсадларни қўйишган. Ҳақиқатан ҳам, илгор педагогик технологиялардан фойдаланиш нафақат таржима соҳаси бўйича ўқитишда ва таржимонларни тайёрлашда, шунингдек, таржима жараёни осон кечишида ҳам кул келади.

Замонавий педагогик технологиялар талабага ўз-ўзини ўрганиш ва билим фаолиятини амалга ошириш, мустақил ишлаш қобилиятини янада ривожлантириш каби қўникмаларни бера олади. Ҳолатли таълим амалда шу муаммони ҳал қилиш учун имконият беради. Бундан ташқари, модулли таълим моҳияти талабанинг таълим ва информатсион фаолиятини ўз олдига мақсад қилиб, талабаларнинг шахсий сифатларини шакллантириш ва ривожлантиришни ҳам эътиборга олади.

Ҳозирги даврда таржима соҳасида бир қанча замонавий методлардан фойдаланиш йўлга қўйилган. Булардан Shadowing методи мисол сифатида келтиришимиз мумкин.

Shadowing методи 40 дан ортиқ тилларни билувчи, лингвист ва профессор Александр Аргюейс томонидан ишлаб чиқарилган. Мазкур метод чет тилларни ўрганиш ва ўқитиш соҳасида энг самарали методлар қаторида туради. Shadowing бир вақтнинг ўзида эшитиш, ўқиш, тинглаш, талаффуз қилиш, тезлик, сўзлар захираси ва грамматикани шакллантиришга ёрдам беради. Бўларнинг ҳаммаси ёзма ва оғзаки таржима соҳасида катта урин тутди.

Ҳозирги вақтда Shadowing (соҳа/таклид) технологияси нафақат таълим соҳасида, балки Гарб мамлакатларида, аниқроғи, Буюк Британиянинг 70 % дан ортиқ турли корхоналарида қўлланилмоқда. Shadowing сўзи «бирор-бир нарсанинг, кишининг соҳаси бўлмоқ» ёки «бирор нарса, кишига таклид қилмоқ» деб таржима қилинади. Бу таълим технологиясининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у турли даражадаги тажриба ва маҳоратга эга ҳар қандай соҳа вақиллари нисбатида қўлланиши мумкин деб ҳисобланади. Бу технология ҳар қуни қўлланиладиган технологиялардан ҳисобланиб, ҳар қандай соҳа вақилининг билим даражасини оширишга хизмат қилади.

Таржима соҳаси вақиллари ҳар доим ўз билим ва қўникмаларини ошириб туриши шарт ва зарур. Айнан Shadowing технологияси таржиманинг адекват чиқишига қаратилган бўлиб, таржимон асл нусханинг, таржимоннинг соҳаси сифатида намоён бўлиши, таржима самарасини оширади.

Shadowing технологияси бир неча жараёнга бўлинади. Буларни қуйида мисоллар орқали кўриб чиқамиз:

1. Blind shadowing (кўр-кўрона таклид) - бу жараён оғзаки нутқ, талаффуз ва тинглаш каби тил аспектларини ривожлантиришга қаратилган. Тингловчи матннинг бир қисмини бир неча марта тинглаб, уни иложи борида

таклид қилиши керак, яъни тингловчи ҳар бир сўз талаффузи, гаплар тезлиги ва сўзларнинг ургусига ҳақ такрорлаши шарт.

2. *Сотрпепев* Me shadowing - бунда матнни биринчи жараёндаги каби такрорлаб, шу билан бирга, матннинг таржимасини таққослаш керак. Бу жараён оғзаки нутқ, тинглаш, талаффуз қилиш ҳамда тушуниш кўникмаларини ривожлантиради.

3. *Proper shadowing* - бунда тингловчи биринчи ва икинчи жараёндаги каби иш тутиб, аслият матн билан ишлай бошлайди.

4. *Independent work* (мустақил иш) - бу жараён тингловчининг зехнини, эслаб қолиш қобилияти ҳамда олган билимларини мустаҳкамлашга қаратилган бўлиб, тингловчи асл нусха матнини ўзи талқин қилиши керак.

5. *Scriptorium* (ёзма иш) - бунда тингловчи ҳар бир гапни баланд овозда уқиши, кейин эса дафтарга ёзиши керак. Бу жараён хорижий тилнинг ҳамма аспектларини ўз ичига олиб, барча ўрганган билимларини амалда синаб кўради.

Shadowing технологияси таржимонларнинг ўқув жараёни янада қизиқарли ва самарали бўлишига ёрдам беради.

Хулоса

Таржима миллатлараро дўстлик кўприги эканлигидан ташқари, маданият ва маърифат сари очилган кенг йўл ҳамдир. Ёзма таржиманинг кенг кулабда тарқалиши ўзга халқларнинг маданиятига кенг йўл очиб бериши билан бирга, ўзбек адабиёти, маданияти ва санъатининг ривожланишига, уларнинг гуллаб-яшнашига сабаб бўлди. Таржима қийин, аммо мароқли санъат, ўзга тилда яратилган бадиий асарни ўз тилимизга угириш ва уқиш нақадар завқли. Бинобарин, у ҳеч қачон ўз кучини йўқотмайди, ижод маҳсули сифатида яшайди, унга монелик қиладиган, уни рад этадиган, ман қиладиган куч топилмайди. Инсоният яшар экан, таржима санъати ўзига ҳос маҳорат мактаби сифатида яшаб қолаверади.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима назариясининг шаклланиши борасида олимларнинг фикрларини изоҳланг.

2. Нима сабабдан таржимашунослик қадимдан фан сифатида ривожланмаган?

3. Инсоният томонидан амалга оширилган энг биринчи таржима асарни эслайсизми?

4. Жаҳонда қачондан бошлаб таржимашунослик мустақил фан сифатида шаклланди?

5. Ўзбекистонда таржима қачондан бошлаб фан сифатида шаклланди?

6. Ўзбекистонда таржимашуносликнинг шаклланишига катта таъсир ўтказган омилларни санаб беринг.

7. Оғзаки таржима ва унинг ўзига ҳос хусусиятлари нималардан иборат?

8. Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?

9. Синхрон таржима нима?

10. Кетма-кет изчил таржима жараёнини тушунтиринг.

11. Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
12. Ёзма таржиманинг курунишлари тўғрисида гапиринг.
13. Газета хабарлари, расмий хужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
14. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида яратиш деган-да нимани тушунасиз?
15. Таржиманинг энг асосий шакллари ҳақида гапиринг!
16. Бадиий таржима таржиманинг қайси турига мансуб?

3 - м а в з у

ТАРЖИМАДА МУҚОБИЛЛИК МУАММОСИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни
Вақти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу: Таржима тиллараро коммуникатсия бирлиги	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машгулотининг режаси:	1.Таржима тиллараро алоқа воситаси
	2. Таржима назариясининг коммуникатив функцияси
Ўқув машгулотининг мақсади: таржима назарияси фанининг коммуникатив	
Педогогик вазифалар:	Уқув фаолиятининг натижалари:
- Таржима назариясининг мулоқот воситалари орқали пайдо бўлиши т	Талаба:
	- Мулоқот воситалари орқали амалий таржима пайдо бўлиши
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён килиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гурӯҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жихозланган аудитория.

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вақти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, ўқув машғулотида кутилаётган натижалар маълум килинади.	1.1. Эшитади, ёзиб олади.

2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниқлаш учун тезкор савол-жавоб утказади.	2.7. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради.
	- Коммуникатив функцияни тушунасизми	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	- Мулоқот воситалари ҳақида нималарни биласиз?	Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади. Уйлайди, жавоб беради.
	2.6. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган ҳолда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шарҳлайди.	Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	2- топширикни беради:	2.8. Атамалар мазмунини муҳокама қилади.
	Таржимада мулоқотнинг замонавий йўналишларини айтинг.	Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган ҳолда курсатиб беради.
	2.7. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор қилиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.9. Эслаб қолади, ёзади.
		Хар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади. Маърузани ёзиб олади, мисоллар келтиради.
3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга яқун ясайди ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади.	3.5. Эшитади, аниқлаштиради.
	Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.6. Топширикни ёзиб олади.

3 - м а в з у

ТАРЖИМАДА МУҚОБИЛЛИК МУАММОСИ

Таълимий мақсад: талабаларга таржима назариясининг асо-сий тушунчаларидан бири ҳисобланган муқобиллик (эквивалентлик) ва унинг турлари бўйича маълумот бериш ва таржима амалиёти жараёнида тегишли муқобилликни аниқлаш бўйича уларнинг амалий кўникмаларини шакллантириш

Таянч сўз ва иборалар: муқобиллик тушунчаси, таржимада муқобиллик, муқобиллик турлари, муқобиллик даражалари, таржимада муқобилликка эришиш, шакл ва мазмунни саклаш, тасвирий ифода, мулоқот мақсади, адекват таржима.

Режа:

- 1 . Таржимада муқобиллик тушунчаси.
2. Таржима матннинг аслият матнга муқобил қилиши масалалари.
3. Таржимада муқобиллик турлари.
3. Таржимада муқобиллик даражалари.
- 5 . Муқобил таржима яратиш усуллари.

Асосий маълумотлар

Дарсликнинг ушбу булими манба матн билан таржима матн орасида семантик ўхшашликнинг улчови ҳисобланган таржиманинг муқобиллиги (эквивалентлиги) муаммосига бағишланган.

Манба тил билан таржима тили уртасида мазмуний, таркибий ва вазифавий жihatдан ўхшашлик муқобиллик ҳисобланади. Манба матн маъно-мазмунини етказиб берувчи таржима матн тил бирликлари функционал жihatдан муқобиллар (мос бирликлар) сифатида манба матн бирликлари ўрнида ишлатилади. Тил бирликлари меъёрий маънода ишлатилгани учун манба тили бирликларининг таржима тилида маълум муқобиллари мавжуд бўлиб, улар ҳар хил таржима матнларида уша бирликларнинг урин алмаштирувчилари бўлиб қўлланилади.

Агар биз бир неча манба матн билан таржима матнларни солиштирсак, улар орасидаги мазмуний ўхшашлик таржима жараёнида ўзгариши мумкинлигини курамыз. Бошқача айтганда, манба матн билан таржима матн орасидаги муқобиллик манба матн контекстининг турли қисмларида қайта ишлаб чиқилишига асосланган бўлиши мумкин. Шунга мувофиқ тарзда, таржима муқобилликларини бир неча турга бўлиш мумкин.

Дастлаб манба матн билан семантик ўхшашлик даражаси энг паст бўлган таржималарни куриб чиқамиз. Бундай муқобиллик турлари қуйидаги мисолларда намоён бўлади:

1) Maybe there is some chemistry between us that does not mix. - Баъзан одамларнинг характерлари бир-бирига тўғри келмайди.

2) A rolling stone gathers no moss. - Саёц юрсанг, таёц ейсан.

3) That is a pretty thing to say. - Уялмайсанми?

Ушбу манба матнлар ва уларнинг таржималари уртасида умумий сема ёки ўхшаш қурилмаларга дуч келмаймиз. Манба матн ва унинг таржимасида тил бирликларининг мутлак ўхшаш эмаслиги уларнинг бир нарса эканлиги ҳақидаги хулосанинг ёхуд айнан бир вазият тасвирланаётганлигини ифодаловчи аниқ мантикий боғлиқликнинг йўқлигидадир. Шунга қарамай, аслият ва таржима гаплар орасида мазмун жihatдан қандайдир умумийлик борлиги аён. Бундан ташқари, таржима жараёнида йўқолиб кетиши мумкин бўлган ахборотнинг каттарок қисмларини ҳам контекст саклаб қолади. Мисоллардан куришимиз мумкинки, манба матн ва унинг таржимаси жараёнида ахборотнинг умумий мақсадидан, кўзда тўтилган ёки кучирма фикрдан четга чиқиш - оддий ҳол. Бошқача айтганда, ахборот қабул қилувчининг хулосалари бутун контекстдан, контекстни ўқишда ҳосил бўладиган мулоҳазалардан, ахборотнинг ўзига ҳос маъно қулаидан четга чиқиши мумкин. Демак, муқобилликнинг биринчи турида таржимада манба матн ёки унда нима дейилганлиги, қандай айтилганлиги курсатилмайди. Бунда асосий эътибор матндаги коммуникатив мақсадни биринчи уринга чиқаришга қаратилган.

Ахборотнинг умумий мазмуни ҳақида маълумот берадиган, муайян коммуникатив ҳаракатга қаратилган қисми алоқа мазмуни деб аталади.

Муқобилликнинг иккинчи турига таҳлил учун мисоллар келтирамиз:

1) He answered the telephone. - У гушакни кутарди.

2) You see one bear, you have seen them all. - Ҳамма айиқлар бир-бирига ўхшайди.

3) It was late in the day. - Кеч тушиб қолди.

Бу гуруҳ мисоллар биринчи гуруҳ мисолларига ўхшаш бўлиб, муқобиллик ҳеч қандай лугавий ёки таркибий параллелизм ҳосил қилмайди. Манба матннинг кўпгина сўзлари ёки синтактик структураларнинг таржима матнда муқобил шакли йўқ. Шу билан бирга, олдинги гуруҳдан кура бу гуруҳ контекстга кўпроқ яқин. Бундан ташқари, ахборот мазмунида қўшимча маълумот бўлиб, у манба матнида сақланиб қолган. Агар биз икки гуруҳ мисолларни солиштирсак, бу фактни осонлик билан исботлаш мумкин. Яна мисоллар келтирамиз:

Maybe there is some chemistry between us that does not mix. - Баъзан одамларнинг характерлари бир-бирига тўғри келмайди.

He answered the telephone. - У гўшакни кутарди.

Кўринадики, биринчи мисолда сўзлар алоҳида олинганда бошқа-бошқа маънони англатади. Шунинг учун манба ва таржима гапларнинг орасида мантикий боғлиқлик йўқ. Манба гап ва таржима гап орасида ўхшашлик шундай факт билан чекланганки, ҳар иккала ҳолатда ҳам сўзловчининг ҳиссиётига боғлиқ ҳулоса келиб чиқади: ўзаро келишишга тускинлик қиладиган қандайдир рухий чегара бор.

Иккинчи мисолда таккослаб бўлмайдиган тил бирликлари аслият ва таржима матнда бир хил воқеликни ифодаловчи жараённи тасвирлайди, яъни гушак кутарилмаса, кунгирокка жавоб берилмайди. Иккала гап ҳам бир воқелик ҳақида, бир фикрни бошқа сўзлар билан ифода этмоқда. Бу муқобилликнинг шундай бир турики, уни вазият назарияси нуктаи назаридан яхши тушунтириб бериш мумкин. Биз ушбу мисоллар ҳар хил лисоний воситалар билан шаклланган бўлса-да, бир хил вазиятни тасвирлаб беради деб ҳисоблашимиз мумкин. Демак, таржиманинг бу гуруҳида манба матндаги икки хил маълумот, яъни мулоқот моҳияти ва вазият белгиси сақланиб қолади.

Таржиманинг кейинги турида сақланиши лозим бўлган мазмун қисми кўпроқ. Бу гуруҳдаги муқобилликни қуйидаги мисоллар билан таҳлил қилиш мумкин.

1) Scrubbing makes me bad-tempered. - Бош ювиш гашимга тегади. - Бош ювиш мен учун ташвишли юмуш.

2) London saw a cold winter last year. - Ўтган йил қиш Лондонга совуқ келди.

3) You are not serious? - Ҳазиллашяпсизми?

Муқобилликнинг бу турида тасвирлаш усули ҳам, ахборот кулаи ҳам сақланиб қолган. Бошқача айтганда, таржиманинг бу тури манба матннинг умумий мазмунини тўлиқ беради. Таржима - бу асосий семалари сақлаб қолingan ва гапнинг муайян жойлари ўзгартириб берилган манба матннинг ўзгача семантик шаклланишидир. Демак, бу ҳолатни семантик назария томони-дан тушунтириб бериш мумкин. Таржималар киёсий таҳлил қилинганда, бу гуруҳдаги умумий семаларни осон аниқлашимиз мумкин. Юқорида берилган биринчи мисолда манба матн ва таржимада «сабаб-

натижа» колипида тасвирланган вокеаларни бир хил семаларнинг бошқа воситалар ёрдамида тасвирланиши деб ҳисоблаш мақсадга мувофиқ. Манба матнда: A (scrubbing) causes B(И) to have C (temper) characterized by the property D (bad). In translation: C (temper) belonging to B(И) acquires the property D (bad) because of A(scrubbing). (Манба матнда Д билан ифода этилган С нинг бўлиши А Б ни келтириб чикаради. Таржимада: А сабабли Б га қарашли бўлган С Д нинг бўлиши талаб қилинади).

Иккала матнда бир хил тушунчанинг ифодаланиши ўзатиш ахборотнинг яхлит ҳолда қолганини билдиради. Агар олдинги муқобиллик турларида таржима манба матнда маълумот нима учун ва нима ҳақидалиги тўғрисида маълумот берган бўлса, бу гуруҳда манба матнда нима дейилганлиги кўрсатилади, яъни тасвирланган воқеанинг муайян кўриниши ифодаланади.

Учинчи гуруҳ таржима мисолида берилган учинчи тур муқобиллиги манба матннинг уч қисмини - мулоқот моҳияти, воқеани аниқлаштириш ва тасвирлаш усулини таржимада саклаб қолишни назарда тутди.

Таржиманинг туртинчи гуруҳини қуйидаги мисоллар билан таҳлил қилиш мумкин:

1)He was never tired of old songs. - Эски қушиқлар уеч қачон унинг жонига тегмас эди.

2)I don't see that I need to convince You. - Буни сизга исботлаш заруриятини кўрмаймман.

3)He was standing with his arms crossed and his bare head bent. - У қўлларини кўксига қўйган, чалиштирган ва яланг б-шини эгган ҳолда турарди.

Бу гуруҳда муқобилликнинг олдинги ўхшашлиги манба матн ва таржимада синтактик структуранинг ўзгармас маъноси билан мустаҳкамланган. Бундай таржималарда синтактик структура тўғридан-тўғри ёки тескари трансформация орқали манба матндан келиб чиққан деб ҳисоблаш мумкин. Бунда таржима ўхшаш ёки параллел структураларни қўллаш ҳолларини ҳам ўз ичига олади. Бу турдаги муқобилликнинг асосий хусусияти шундаки, у лугавий маънонинг тасдиқ шаклини назарда тутди. Масалан, ахборотнинг мазмун планида ахборот ашёвий ёки таркибий унсурлар ёрдамида ҳосил қилинган. Қайд этиш жоизки, таржиманинг бу тури манба матндаги нафақат нима учун?, нима уақида? ва нима деган? саволларга жавоб беради, балки манба матн қай тарзда берилганлигини ҳам очиқ беради. Манба матндаги бўлақлар маъноси бутун контекст маъносидек муҳим бўлиб, таржимон уни саклаб қолишга ҳаракат қилади. Демак, туртинчи тур муқобиллик манба матннинг қуйидаги туртта маъноли компонентини саклаб қолади: 1) мулоқот маъноси; 2) вазиятни аниқлаштириш; 3) тасвирлаш усуллари; 4) синтактик структуранинг яхлитлиги.

Охириги гуруҳга тегишли бешинчи таг гуруҳ таржима муқобиллиги манба матндаги барча сўзлар маъносини саклашга ҳаракат қилади. Бўларни қуйидаги мисолларда курамиз:

1)I saw him at the theater. - Мен уни театрда кўрдим.

2)The house was sold for 10 thousand dollars. - Уй 10 минг долларга сотилди.

3) The organization is based on the principles of sovereign equality of all its members. -Ташкилот барча аъзоларнинг тенг ҳуқуқлилиги тамойилига асосланган.

Бу гуруҳда манба матн ва таржима сўзлари орасидаги синтактик структуранинг маъно жихатдан параллеллигини энг юқори даражада кўрсата оладиган семалар муқобиллигида кўришимиз мумкин. Маъно категорияларининг ўхшашлиги, вазиятни тасвирлаш методи, вазиятнинг айнан ўхшашлиги, манбанинг ўхшаш вазифа-мақсади мулоқот мазмунида ўз ифодасини топади. Икки матн контексти ўхшашлигининг яқинлик даражаси асосий сўзлар маъносини қай шаклда беришга боғлиқ.

Юқоридаги маълумотларни умумлаштириб, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин.

Биз аслият матн ва таржима матн орасидаги беш хил муқобиллик, яъни семантик алоқа борлигини аниқладик. Барча таржималар берилган маълумот ҳажми ва хусусиятига қараб, таржиманинг беш хил муқобиллик нуктаи назаридан таснифланиши мумкин. Хар бир муқобиллик тури ўзида ундан олдинги турни қамраб олган манба матнга хос хусусиятнинг бир қисмини сақлаб қолади.

Хар бир таржима муайян муқобилликлардан бирига боғлиқ бўлади. Муқобилликнинг охириги тури жуда юқори даражадаги семантик ўхшашликни берса-да, хар қандай таржима муқобилликнинг бир неча босқичларида яратилади дейишимиз мумкин. Хар бир босқичда таржима олдинги босқичдаги маълумотни сақлаш хусусияти билан ажралиб туради. Таржима турлари бўйича хусусиятлар сақланиш босқичлари қуйидагиларни ўз ичига олади: мулоқот мақсади, вазиятни аниқлаштириш, тасвирлаш усуллари, синтактик структуранинг яхлитлиги ва семантик маъно.

Турли босқичлар хусусиятини ифода қиладиган маълумот нутқ ўзларига боғлиқ эмас. Аксинча, нутқ узлари уларга боғлиқ бўлади ва аниқ вазиятни белгилайди, мазмуний структурани қамраб олади ва сўзлар каторининг синтактик моделини ҳосил қиладди. Муқобилликлар таржиманинг муайян босқичида тугалланган бўлса-да, таржимага погонали ёндашувни маъқуллаш ёки маъқулламаслик фикрини билдирмайди.

Баъзи манба тили бирликларининг таржима тилида доимий муқобиллари мавжуд. Бошқача айтганда, бундай бирликлар ва уларнинг муқобиллари уртасида ўзига хос мослашув бўлади. Шунинг учун инглиз тилидаги London сўзи ўзбек тилига Лондон, hydrogen сўзи водород деб таржима қилинади. Бундай мослашувлар, одатда, маъноси асосий контекстдан маълум даражада мустақил бўлган илм-фан ва техникага оид атамаларда, атоқли от, жугрофий номлар ва шунга ўхшаш аниқ хусусиятларга эга сўзларда учрайди.

Манба тили ва таржима тили бирликларининг бир неча мос муқобил бирликлари булиши энг кўп учрайдиган ҳолатдир. Манба тилида доимий бўлмаган хар хил муқобилликларнинг мавжуд булиши унда лисоний бирликлар қандай ишлатилганлигини, бу бирликларнинг таржима тилидаги

муқобиллари билан фарқларини ҳисобга олган ҳолда улардан бирини танлаб, мос жойда ишлатиш заруриятини такозо қилади. Тил бирликларининг турига қараб, муқобилликлар лексик, фразеологик ёки грамматик даражада таснифланиши мумкин.

Икки тилдаги муайян унсурларнинг (сўз, сўз бирикмаси, грамматик категория) бир ёки ундан ортиқ компонентлари бир-бирига қисман мос келиши мумкин, аммо ҳеч қачон тўлиқ мос келиши учрамайди. Мос муқобилликни танлаш маълум бир семантик элементнинг коммуникация пайтидаги муайян маънога тегишлилигига боғлиқ бўлади. Масалан, инглиз тилидаги *ambitious* (шуҳратпараст, интилувчан) сўзи бир вақтнинг ўзида ҳам мактовга сазовор, ҳам нотўғри, ёмон мақсад ва ниятларни амалга оширишга интилишни билдириши мумкин. Бу сўзнинг таржимаси айтиб ўтилган маъноларнинг қайси бирига тўғри келишига боғлиқ. Шунинг учун *the ambitious plans of conquerors* ўзбек тилига босқинчиларнинг амалга оширмайдиган режалари деб таржима қилинса, *the ambitious goals set by United Nations* гапи ўзбек тилига БМТ томонидан қўйилган буюк мақсадлар деб таржима қилинади.

Манба тилига тегишли битта тушунча таржима тилида бир-бири билан боғланмаган муқобилликларга мос келиши ҳам кўп учрайдиган ҳолатдир. Масалан, инглиз тилидаги *attitude* сўзи ўзбек тилига муайян бир мулоқот ҳолатида танлаб ишлатилишига кура муносабат, тарафдорлик, сиёсат деб таржима қилинади. Бу таржима тилида мавжуд муқобилликлар орасидан мосини танлаб олиш учун асос бўлади.

Манба тили бирликларининг муқобиллари таржима тилида мавжуд бўлса-да, уларни доимий тарзда таржима матнда ишлатиш имконияти мавжуд эмас. Муқобиллик жуда муқим «ўринбосар» алмаштирувчи ҳисобланиб, кўп жихатдан таржимоннинг муқобил бирликлари танлай олиши ва манба матнидаги бирликларнинг контекстдаги ўрнига боғлиқ бўлади.

Маълумки, контекстнинг икки тури мавжуд: а) лингвистик (лисоний); 2) ситуатив (вазият) контекст. Лингвистик контекст манба матнидаги бошқа тил бирликлари орқали ясалса, ситуатив контекст манба матн юзага келган замон ва макон шароитларини ҳамда етказилаётган хабарни рецептор кониқарли даражада тушуниб олиши учун билиши керак бўлган фактларни ўз ичига олади.

Таржимон манба тили бирликларига тегишли лингвистик ва ситуатив контекстларнинг тўғри таҳлилин асосга ошириш орқалигина таржима тилига мос муқобиллик танлай олади ҳамда ушбу бирликларнинг мос маъносини ўз ўрнига қўяди. Масалан, таржимон қуйида келтирилган учта мисолда лингвистик контекст ёрдамида инглиз тилидаги *attitude* отига ўзбек тилида мос келадиган муқобилни тўғри танлаб ишлатади:

- 1) I don't like your attitude to your work.
- 2) There is no sign of changes in the attitude of the two sides.
- 3) He stood there in a threatening attitude.

Юқоридаги мисоллардан биринчисида *attitude* сўзини ўзбек тилига муносабат (ишга), иккинчисида позицияси (томонларнинг), учинчи мисолда эса ҳолат (таҳдид солувчи) деб таржима қилиниши мақсадга мувофиқ.

Вазият (ситуатив) контексти аниқ ифодаланмагунга қадар, кўпинча, муносиб муқобил топа олмаймиз. Агар манба матнда бирон кишига нисбатан an abolishment (бирор ҳолат ёки нарсага чек қўйиш тарафдори) атамаси ишлатилса, таржимада ушбу атама ўрнига муқобил танлаш талаблари замон ва маконга қараб турлича бўлиши мумкин. Аболиционистлар ҳар хил тарихий давлатлар ва даврларда қўлдорлик, таъқиқловчи қонунлар ҳамда улим жазосини чеклаш тарафдорлари бўлишган. Шунга қўра, контекстдан келиб чиқиб, аболиционист атамаси ўзбек тилида муайян қонун ёки улим жазосини бекор қилиш тарафдори деб таржима қилиниши мумкин.

Манба тилида кўп микдорда аниқ муқобилликлар мавжуд деган тушунча улардан бири, албатта, қандайдир конкрет ҳолатда ишлатилади деган маънони билдирмайди. Тўғри, кўп ҳолларда бу муқобилликлар орасидан энг мосини танлаб ишлата олиш қобилияти орқали таржимоннинг малакаси тўлиқ намоён бўлади. Лекин контекст таржимонга ҳамиша ҳам муайян муқобил бирликни олиб ишлатишга ёрдам беравермайди. Бунда бирликларнинг маъносини тўғрироқ етказиб бера оладиган таржимон уша даврнинг ўзида яратилган муқобилларни ишлатиб, таржима қилиш усулини қўллайди. Манба тили бирликларининг аниқ бир контекстга мос келадиган бундай таржимаси вазиятга қўра муқобиллик ёки контекстга боғлиқ муқобиллик деб таърифланиши мумкин.

Муайян контекстдаги ҳолат таржимонни доимий муқобил-ликни ишлатмасликка ҳам мажбур қилиши мумкин. Жугрофий номларнинг шундай муқобиллари борки, улар чет тилига ҳос номнинг таржима тилида бир хил транскрипция қилиниши орқали келиб чиққан. Масалан, АКШПнинг Коннектикут штати New Haven шаҳри ўзбек тилига ўзгаришсиз, Нью Хейвен деб таржима қилинади. Бирок He graduated from New Haven in 1975 доимий муқобиллик билан таржима қилинмайди, чунки ўзбек ўқувчиси Нью Хейвен шаҳри ўзининг Йейл (Yale) университети билан машҳурлигини билмаслиги эҳтимолдан ҳоли эмас. Таржимон вазиятдан келиб чиқиб, унга университет сўзини қўйишга мажбур, акс ҳолда, у қитобхон томонидан тўғри аёнланмайди: У 1975 йилда Йейл университетини тугатган.

Шубҳасиз, муайян муқобилликлар тайёр ҳолда қийинчиликсиз ишлатилади, лекин вазиятдан келиб чиқиб, муқобил топиш таржимондан маҳорат ва билимни талаб қилади.

Фразеологик муқобилликларда ҳам ҳудди шундай ҳолат кўзатилади. Масалан, инглиз тилидаги To put the iron when it is hot мақоли ўзбек тилига Темирни қизигида бос шаклида таржима қилинади. Бу муқобил мақол инглизча идиоманинг барча семантик жиҳатларини очиқ беради. Бошқа тургун муқобилликларнинг қўшма маъноси аниқ бўлишига қарамай, ҳар хил тасвирий маъноларга боғлиқ бўлганлиги туфайли қўшимча маънолари ҳам мавжуд бўлади. Масалан, инглиз тилидаги to get up upon the wrong side of the bed идиомаси чап томони билан турмоқ шаклида таржима қилинади.

Таржима матнда грамматик бирликларни танлаш кўп жиҳатдан шу бирликларнинг семантикаси ва бошқа элементлар билан бирика олиш имкониятларига боғлиқ. Шунинг учун тилда доимий грамматик муқобилликлар қарийб йўқ дейиш мумкин. Таржима тилидаги грамматик

унсурлар шаклан хар хил, лекин маъно жихатдан ўхшаш булиши мумкин. Бундай муқобилликлар хар доим ҳам бир-бири билан алмаштирилавермайди ва таржимон улар орасидан мосини бемалол танлай олади. Инглиз тилидаги He was given a guest of honor at a reception given by the British government гапида given сифатдошига ўзбек тилида қуйидаги икки муқобил сифатдош мос келади: берилган ва ташкил этилган. Лексик ва фразеологик бирликларга караганда, вазиятга боғлиқ муқобиллар кўпроқ грамматик бирликларга хос.

Манба ва таржима тилларидаги таркибан бир хил бирликларнинг маъно жихатдан фарқ қилиши ҳам таржима тилида манба тили структураларининг бир қанча муқобиллари мавжуд булишини келтириб чиқаради. Масалан, англиз ва ўзбек тилида аниқловчи гуруҳи бир хил: a green tree - яшил дарахт. Лекин англиз тилида бу гуруҳлар уртасида семантик алоқа кенгрок бўлиб, бу кенглик гуруҳларни ўзбек тилига тўғридан-тўғри таржима қилишда қийинчилик тугдиради. Кўп ҳолларда англиз тилида аниқловчи ва аниқланмиш мақсад, сабаб, урин ва ҳол маъноларини бериши мумкин. Буни англиз тилидаги қуйидаги гаплар мисолида куриб чиқамиз: Madrid trial - Мадрид суди (урин-жой); profit driven - фойдага эришиш учун цилинган уракат (мақсад); war suffering - уруш туфайли цийналиш (сабаб). Қуйидаги гуруҳлар ҳам ҳаракат ва объект муносабатини билдириши мумкин: labor movement - ишчилар ҳаракати; labor raids - ишчиларга царши қўтилмаган ҳужум; labor spies - ишчилар орасидаги жосуслар.

Аниқловчи гуруҳида келган сўз баъзан ўз маъносини ўзгартириши мумкин. Шунга кура, war rehabilitation аниқловчи гуруҳи, аслида, урушдан кейин иқтисоднинг цайта тикланиши деган маънони билдиради. Унинг post-war rehabilitatation (урушдан кейинги тикланиш) куриниши ҳам ишлатилиши мумкин.

Катта ҳажмдаги аниқловчи гуруҳлари кўп маъноли бўлиб, турли контекстларда турлича таржима қилинади. Мисол учун, war prosperity аниқловчи гуруҳини олсак, у ҳам уруш давомида цулга киритилган бойлик ҳамда уруш орцали ҳамда урушдан кейинги даврда цулга киритилган бойлик деган маъноларда кела олади. Ёки Berlin proposals - Берлин таклифлари деган аниқловчи каторини олсак, у бевосита Берлинда (анжуманда) уртага ташланган таклифлар, Берлин (яъни ГФР) томонидан уртага ташланган таклифлар ва Берлин учун (иқтисодий, сиё-сий ёки бошқа соҳадаги) таклифлар деган маъноларни ифода-лайди.

Кўпгина манба тили бирликларининг таржима тилида дои-мий муқобиллари мавжуд эмас. Манба тилидаги crooner - Киरोличага тегишли мол-мулкларга жавобгар киши, condominium -бирор штатнинг ишларини бошқа штатлар томонидан биргаликда бошқарилиши ва шунга ўхшаш аниқ миллий характерга эга хос сўзларда муқобилликнинг камлиги ёки умуман мавжуд эмаслиги ҳоллари учрайди. Бирок таржима тилида умуман лексик муқобили бўлмаган «оддий» сўзлар ҳам бор: fluid - шаклини сақлай олмайдиған (нарса); bidder - аукционда пул таклиф қилувчи шахс; qualifier - малакали ва тажрибали инсон; conservationist - табиат ва табиий бойликларни асраш тарафдори ва бошқалар. Баъзи грамматик шакл ва категорияларнинг ҳам муқобиллари кам булиши мумкин. Масалан, англиз тилидаги герундий,

артикуль ёки ўзбек тилида умуман учрамайдиган сифатдош конструкциялар шулар жумласидандир.

Доимий муқобилларнинг мавжуд эмаслиги манба тилидаги эквивалентсиз бирликларнинг маъноси таржимада очиб берилма олмайди ёки бу таржима тўғри булиши шарт эмас деган хулосага олиб келмайди. Юқорида куриб чиқилганидек, тил бирликларининг доимий муқобиллари мавжуд бўлса ҳам, уларнинг таржимаси, кўпинча, контекстдаги ҳолатдан келиб чиққан муқобиллар ёрдамида таржима қилинади. Шунингдек, таржимон муқобили йўқ сўзларга дуч келганида контекстдаги ҳолатга таяниб яратилган муқобилларга қайта мурожаат қилади. Бундай муқобиллар қуйидаги усуллар ёрдамида яратилади:

1. Манба тилидаги сўз ёки сўз бирикмасининг таржима тилида ҳеч қандай ўзгаришга учрамай, таклид қилиш орқали ишлатилиш усули. Масалан: tribalism - трайбализм (кавмлар-нинг бошқалар томонидан тан олинмиши); impeachment - импичмент (давлат ишида ишлайдиган шахс ёки Президентни ноқонуний ишлари учун жазолаш ёки ишдан кетишга мажбурлаш); brain-drain - мутахассисларнинг мамлакатдан чиқиб кетиши. Бундай ҳолатлар билан боғлиқ ясама муқобиллар, кўпинча, таржима қилинган тил фойдаланувчилари томонидан доимий муқобил сифатида қабул қилинмайди.

2. Маъноси яқин муқобилларни ишлатиш усули, яъни таржима тилида маъноси яқин бўлган сўзлар қўшимча маънони ифодалаши учун, зарур бўлса, матн шу сўз ҳақида қисқа маълумот бериб утиш ёрдамида кенгайтирилган бўлади. Масалан: drugstore - дорихона; afternoon - кечкурун. Инглиз тилидаги drugstore сўзига танланган дорихона муқобили тилдаги аслий маънони бермаяпти, чунки drugstore сўзи нафақат дори сотиладиган, балки журнал, тоза ичимлик, мўзқаймоқ ва бошқа нарсалар сотиладиган жой номини ҳам билдиради. Лекин баъзи бир ҳолларда ҳудди шу муқобиллик энг яқин маънога эга булиши ва шу боис бемалол ишлатилиши мумкин.

3. Манба тилидаги сўзнинг маъносини алмаштирувчи ҳар хил лексик трансформацияларни ишлатиш усули. Масалан: инглиз тилидаги He died from the exposure гапи ўзбек тилига У шамоллашдан вафот этди деб ёки У куёш уриши натижасида вафот этди тарзида таржима қилиниши мумкин.

4. Манба тилидаги бирликнинг маъносини етказиб бериш учун изохлар бериш усули. Масалан: landslide - сайловларда катта фарқ билан кўпчилик овоз олиб қолиб бўлиш.

Муқобили бўлмаган ҳамда таклид сўзлар орқали угирилган сўзнинг маъноси ҳавола (сноска) орқали ёритилганида, охириги усул биринчи усул билан боғлиқ ҳолда ишлатилади. Бу усулларни ишлатгандан сўнг таржимон бемалол янги ҳосил қилинган муқобилни амалда қўллаши мумкин.

Тилда муқобили бўлмаган идиомалар ҳам кўп. Инглиз тилидаги You cannot eat your cake and have it - Бир вақтнинг ўзида икки ишни бажаришга ҳаракат қилиш; to send smb. to Soventry - кимнидир жазолаш мақсадида унга гапиришдан бош тортиш идиомаларининг ўзбек тилида доимий муқобили йўқ. Бундай идиомалар сўзма-сўз таржима қилиш ёки уларнинг кучма маъносини изохлаб бериш орқали угирилади. Масалан: People who live in glass houses should not throw stones. - Ойнага уйларда яшовчи кишилар тош

отмаслиги керак (яъни одамлар ўзлари қилган хато учун бошқаларни танқид қилмаслиги керак); to see eye-to-eye with smb - бир хил қарашларга эга бўлмоқ.

Грамматик шаклларда муқобиллик қуйидаги учта йуналиш остида таснифланади:

1. Бир грамматик birlik бошқа birlikнинг маъносига бироз якин бўлиб, бу birlik таржима қилинмаса, «ноль» таржима деб аталади ва бу birlik бемалол ташлаб кетилиши мумкин. Инглиз тилидаги By that time he had left Britain гапи Бу вақтда у аллақачон Британияни тарк этиб улғўрганди деб таржима қилинади. Таржима матнида тугалланган ўтган замон (The Past Perfect Tense) алоҳида таржима қилиниши шарт эмас, чунки by that time (бу вақтда) ва already (аллақачон) сўзлари бу замонни ифодалаб турибди.

2. Тахминий таржима усулида аслият тилидаги муқобили бўлмаган birlikка таржима тилидаги муайян шакл қисман муқобил сифатида ишлатилади. Масалан: I saw him enter the room. - Мен унинг хонага кирганини курдим. Ўзбекча таржима-да мураккаб тулдирувчи йўқ.

3. Трансформацион таржима усулида грамматик трансформацияларнинг бирига қайта мурожаат қилинади. Масалан:

4. Your presence at the meeting is not obligatory. Nor is it desirable. - Сизнинг йиғилишда қатнашишингиз мажбурий ҳам, шарт ҳам эмас.

5. Илгари таъкидланганидек, муқобиллар манба тили birlikлари учун тўғридан-тўғри урин алмаштирувчи бўла олмайди, лекин улар коникарли таржима вариантыни топишда кул келади. Агар таржимон муайян сўз ёки бирикманинг кўпгина тургун муқобилларини билса, улар орасидан мосини танлай олса ва контекст маъноларини ҳисобга олган ҳолда иш тутса, билими етарли бўлса, у таржимада адашмайди.

6. Маданиятлараро мулоқотнинг хусусиятлари бадиий асарлар микёсида олиб қаралганда оддий кийматга эга муаммо эмас, балки мулоқот муаммоси ва бир маданиятдан иккинчи маданиятга утиш коди билан баҳоланади.

7. Хатто оддий сўзлашувда ишлатиладиган ибораларни бошқа тилдаги иборалар билан ҳеч қачон тенг ҳисоблаб бўлмайди. Бу каби муаммо Б. Уорф томонидан муаллиф ва тингловчи лингвистикаси доирасида кўп марта муҳокама қилинган.

8. Маданиятларнинг хилма-хиллигини хатто бир хил расмий гапларнинг таржимада бошқача берилганлигида ҳам куришимиз мумкин. Хатто оддий иборалар бир ёки ундан ортиқ маънога эга. Масалан: Менга фақат шу бош оғриги етмай турувди гапидаги бош оғриги иборасига Бугун ўзи қийин кун, аксига олгандек, бошим ҳам оғрияпти ёки Ишим жуда кўплигига қарамай, яна шу муаммолар билан шуғулланишим қолувди. Турмуш ўртоғимнинг боши оғриб қолди. Энди ёмон кайфиятига чидашга ва қиладиган ишларимни ўзгартиришга тўғри келади. Беморга ташхис қўйиш учун фақат бош оғриғи етмай турувди. Энди керакли ташхисни қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади каби таржима вариантларидан ташқари вазиятга кура яна бошқа турлича маъноларни беришимиз мумкин. Шунинг учун берилган гаплар маъноси рўйхати тўлиқ эмас.

9.Агар матн муаллифини М, матнни М, хабар қабул қилувчини - рецепторни Р ва матн таркибидаги маънони ТМ харфлари билан белгиласак, мулоқотнинг юзага келадиган график схемасини қуйидагича беришимиз мумкин:

10.Таржимон қуйидаги вазиятларга тайёр булиши керак: а) қай даражада гапнинг кўп маънолигини англай олгани; б) таржима жараёнида қай ҳолатни танлаб таржима қилганлиги; в) қай даражада матн таркибидаги гапларни таржима тилида бериши; г) қай даражада тингловчи матнни идрок қилишга тайёр каби.

11.Шундай қилиб, агар маънони вазиятга караб танлаш ҳукуки хабар қабул қилувчи рецепторга топширилса, таржима жараёнида муаллиф ва рецептор уртасида ахборот фильтри, яъни таржимон орқали янги матн юзага келади.

12.Агар чизмада таржимонни Т харфи билан берадиган бўлсак, қуйидаги схема келиб чиқади:

13.Ҳақиқатан ҳам, бадиий асар муаллифи ва рецептор томонидан матн маъноси турлича қабул қилиниши мумкин. Бу маданиятларнинг хилма-хиллиги, миллий маданиятда мужассам бўлган гап шакллариининг анъанавий тўзилишлари, хатто кофияларнинг турлича булиши рецептор томонидан аслият матнни қабул қилиш жараёнида таржимоннинг ўрнини янада мустаҳкамлайди.

14.Берилган жараённи схема орқали берадиган бўлсак, яна бир тушунчани, яъни маданият М харфини беришимиз мақсадга мувофиқ. Айнан маданият ахборот фильтрида таржимонни икки маданият вақили сифатида намоён қилади.

15.Матннинг бадиий образлилиги даражаси қанчалик юкори бўлса, бу матннинг миллий маданиятга боғлиқлик даражаси шунчалик юкори. Бир маданий муҳитдаги бадиий матннинг таржимаси турли йўллар билан амалга оширилиб, бу таржимоннинг ўз олдига қуйган мақсадига боғлиқ. Энг оддий мақсад бадиий асарнинг сюжетини қайта қуришдир. Бундай таржима асарнинг бадиий моҳиятига деярли таъсир қилмайди, бироқ худди шу энг паст микёсда маданиятлараро фарқ пайдо бўлиб, асл нусхани уқиётган китобхонларнинг асарнинг сюжетли ходисалар асосини тушунишига ҳалакит беради.

16.Аслият асарни уқиётган китобхон учун аслиятдаги ва таржима қилинаётган мамлакатлардаги урф-одатлар, турли ижтимоий катламларнинг маданий бойлиги, қабул қилинган кадр-кийматлари, персонажларнинг хатти-ҳаракатлари баъзида тушунарсиз булиши мумкин, чунки таржимон воқеаларни фақат механик қайта тиклаб чиқади.

17.Бадиий асарни бошқа одамлар ҳаёти, унинг тарихи, уларнинг урф-одатлари, анъаналари, миллий менталитети хусусиятлари билан ўқувчиларни таништириш учун таржима қилиш мумкин.

18.Бу ҳолда таржимон матнни миллий-маданий мослаштиришдан деярли бутунлай воз кечиб, матндаги ҳақиқатни имкон қадар саклаб, тургун бирикма (ибора)ларни калька усулида бериб, таржимани кенг тушунтириб, илова-изоҳ билан таъминлашга тўғри келади. Бундай таржима шундай

вазифани бажарса, уни минтакавий - географик тасвир деб аташ мумкин, аммо асл нусхадаги бадиий тасвирни кайта яратишни деярли йўқ қилади.

19.Нихоят, бадиий матн асл нусхани укий олмайдиган китобхоннинг тил билмаслиги сабабли уни ёзувчининг асарлари билан таништириш мақсадида таржима қилинади. Бу ҳолда бадиий асарнинг кайта яратилиши учун, биринчи навбатда, матннинг бадиий аспекти кайта яратилиши талаб қилинади.

Айнан шундай ҳолатда матннинг миллий-маданий мазмуни шу ўринда намоён этилмоқда. Сабаби, бадиий тасвир ҳар доим бир тарзда, муаллиф ва ўқувчи учун умумий бўлган гоյлар, адабий, тарихий, маданий тушунчалар, маълум бир кадриятлар тизими (улар буни қабул қила оладими, олмайдами, лекин, барибир, бу уларнинг онгида мавжуд). Таржима жараёнида сўзлар эмас, тушунчалар таржима қилинади. Бу асос бўзилиши оқибатида тасвир вайрон этилади. Фақат муҳим аҳамиятга эга тушунча ва сўзларнинг боғлиқлиги вўзуал ёки оқказионал тасвирли маънони рамзий акс эттиради. Бўларнинг ҳаммаси таржимада жиддий муаммоларни юзага келтиради, чунки таржимани уқийётган ўқувчи бошқа бир маданият эгаси бўлиб, у бошқа муҳитдаги билимлар тизимига, бошқа бир тушунчага таянади. Умуман олганда, бадиий асар таржимасини уқийётган китобхон билан асл матнни уқийётган ўқувчининг фикри тўғри келмайди. Агарда бадиий асар муаллифи, одатда, онгли ёки онгсиз равишда ўз асарини айнан бир аудиторияга қаратса, бунда таржима алоқаларининг йўқолиши бундан мустаснодир, мадомики, бундай ўқувчилар бошқа маданиятдан булиши мумкин эмас. Тасвирий тизимнинг бир маданиятдан бошқасига утказилиши таржимада қарама-қарши натижаларга олиб келиши мумкин. Шундай воқеалар борки, ёзувчи ва унинг ижодий усули ва услуби бир маданиятга асосланган бўлса, кейинчалик у бошқа маданият вақиллари учун бошқа тилда ёза бошлаган ҳолатлар ҳам мавжуд. Агар ёзувчида икки тилда ёзиш имкони бўлса, иккинчи тилда бадиий асар ёза оладиган даражага эга бўлса-да, лекин у ёзма ва ижодий фикрлаш тизимини саклаб, чет тилида ўқувчи нотаниш услубни муаллифнинг индивидуал усули деб ҳисоблаши мумкин. Бунга асос қилиб, айнан шу са-баб юзасидан В. Набоковнинг америкалик танқидчилар томонидан юкори баҳоланган инглиз тилидаги насрий асари ҳозирда Россия тизимида дунёни образли акс эттирган. Инглиз тилидаги ўқувчилар учун тасвирланган воқеалар одатдан ташқари ҳисобланиб, тушунчалар йигиндиси рус тилининг ва бадиий фикрнинг акс эттирилиши эмас, балки В. Набоковнинг ўзига хос услуби сифатида танилди. Бошқа томонга назар соладиган бўлсак, бундай матнлар муаллифлар томонидан кулланилган сўзларнинг денотатив маъноси тасвирни бутунлигича очиб бера олмаслиги туфайли ўқувчилар буни қабул қила олмайди, чунки шу тил эгалари учун бутунлай бошқа тушунча уйғонади. Бу тушунмовчиликлар, асосан, шеърий матнларни бошқа тилга таржима қилиш жараёнида юзага келади. Биринчидан, шеърий матнда таъсир утказиш функцияси хабар бериш функциясидан муҳим ҳисобланади. Иккинчидан, шеъриятда бир неча бор тил формасининг роли кенгайди. Нихоят, В. М. Россельс таъкидлаганидек, шеъриятда сўз «вазни» кучлироқ. Шеърий матнлар (асосан, кичик шеърлар)

хар бир сўзида маъноларнинг юкори даражада мослашувининг пайдо булиши маъно ва мазмундан ташкари, хар бир сўз, матннинг ички ва ташки маъноларининг бир-бири билан алокаси, бир сўзнинг нотўғри таржимада қўлланилиши бутун бир шеърнинг маъносини бўзишга олиб келади.

Шунинг учун шеърятда таржима мукаммал бўлмайди. Бизнинг чет эл шоирлари ҳақидаги фикримиз, асосан, ўзимизнинг шахсий таржима истеъдодимиз орқали намоён бўлади. Кўпинча, китобхон муаллифнинг ижоди хусусида маълум бир тушунчага эга бўлмай туриб, нафақат унинг шахсий ижодий услубини, балки таржима соҳасидаги ижодий услубини ҳам англайди. Бу, ўз навбатида, таржимоннинг жиддий, лекин рухан мутлако тўғри таърифини тасдиқлайди: «таржима учун берилиши лозим бўлган барчаси таржимадир». Асл асарни укий олмаган ўқувчи таржима қилинган асарда худди ўзи берилганига ишонади ва шу таржима орқали муаллифни танқидга олишга мажбур. Хатто истеъдодли таржимон таржимаси ҳам шоирнинг тасвиридан ўзгача бўлади. Муаммонинг асл моҳияти ҳам шунда.

Юкорида айтилганидек, бадий таржимада асл муаллифдан то таржимани қабул қилувчиларгача йўл ўзок ва мураккаб. Шунинг учун таржима мазмуни хакикий муаллифнинг фикри билан асл нусхани укиган ўқувчининг фикридан фарқ қилади, шу омиллар оригинал ва таржима қилинган асарни укиётган китобхонлар уртасидаги алокалар бўзилишига олиб келади. Аксар танқидчилар бундай муваффақиятсизликни таржимон муаллифнинг фикрини очиб беришга кодир эмаслигида деб билади ёки таржимон у даражада эркин таржима қила олмаслигини таъкидлашади. Шу билан бирга, баъзан учраб турадиган ўзаро маданий алокаларнинг асосий тури - авто таржималар, асосан, икки тилда ёзувчи-муаллифнинг ишлари бу моделни анча осонлаштиради, шу йуналишда таржимоннинг тил ваколатлари муаммоларини осонлаштириши мумкин. Бу ҳолда, асосан, нима сабабдан тўлиқ алокалар бўлмаганини аниқлаш лозим.

Хулоса

Таржиманинг сифатини баҳолаш жараёнида кўп ҳолларда муқобиллик даражасига катта аҳамият берилади. Таржима назариясида муқобиллик даражаларини аниқлаш борасида кўплаб олимлар, жумладан, А. Фёдоров, Рецкер, Кетфорд, Гак, Егер ва бошқаларнинг қарашлари мавжуд.

Таржима матн аслият матннинг ўрнини боса оладиган матн булиши керак. Аслият ва таржима матнлар тахлили шуни курсатадики, таржима матннинг баъзи уринлари мазмунан асл матндан турли даражада йирик бўлади. Шу сабабли тадқиқотчилар муқобиллик тушунчасининг вариантларига, уларнинг турли даражаларига таянади.

Ушбу маърузада муқобил ва адекват таржиманинг ўзига хос жиҳатларини қуриб чиқилди, лексемаларнинг лугавий, грамматик ва фразеологик муқобилликлари даражалари таҳлил қилинди.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржиманинг асосий мақсади нима?
2. Таржима назариясида «муқобиллик» нима?

3. Таржима матннинг аслият матнга муқобил келиши қандай тамойиллар ёрдамида ўрганилади?
4. Муқобил таржима нима?
5. Таржима муқобиллигининг нечта тури мавжуд?
6. Таржимадаги муқобиллик муаммоси нимадан иборат?
7. Таржимада муқобилликнинг энг юқори даражаси қайсилар?
8. Муқобил таржима яратиш учун қандай усуллардан фойдаланиш керак эмас?
9. Адекват таржима нима?
10. Адекват ва муқобил таржиманинг ўзаро фарқи ва ўхшаш томонларини курсатинг.
11. Таржима муқобили ҳар бир таржима бирлиги ўзининг манба тилидаги муқобилига семантик жиҳатдан яқинми? Муқобилликнинг ҳар хил турлари қандай қилиб бир-биридан ажратилади?
12. Манба тили ва таржима тили уртасидаги энг кичик семантик бир хиллик нима? Муқобилликнинг биринчи тури қандай қилиб аниқланади?
13. Муқобилликнинг иккинчи тури қандай хусусиятларга эга? Иккинчи тур биринчи турдан қандай фарқланади? Муқобилликнинг иккинчи турида ҳам уша бир хилликдан фойдаланиладими? Ҳолат муқобиллиги нима?
14. Манбанинг қайси қисми ўз хусусиятини муқобилликнинг учинчи турида сақлайди? Бундай вазиятларда тасвирлаш ҳолатнинг ўзига хос методими?
15. Матн тизимида тил бирлиги мазмунининг ўрни нимада? Муқобилликнинг туртинчи тури нима? Таржимада манба тили семантик структурасининг мазмунини қандай усул ёрдамида сақлаш мумкин?
16. Муқобилликнинг бешинчи тури қандай таърифланади? Сўз семантикасининг асосий таркибий қисми нима? Ҳар хил тил birlikлари маънолари бир хил бўлиши мумкинми?

4 - м а в з у

ТАРЖИМАНИНГ ПРАГМАТИК МУАММОЛАРИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни
Вакти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу: Умумий ва махсус таржима назарияси	Кириш, визуал маъруза
жамиётдаги ўрни	
Маъруза машгулотининг режаси:	1. Умумий таржима назарияси
	2. Махсус таржима назарияси
	3. Умумий ва махсус таржима назарияси
Усув машгулотининг мақсади: таржима назариясининг умумий ва махсус матнларни	
Педогогик вазифалар:	Усув фаолиятининг натижалари:
- Таржима назариясида умумий ва хусусий ўрганилиш	Талаба:
Махсус матнларни таржима қилиш	- Мулоқот воситалари орқали амалий таржима пайдо бўлиши
	- Жаҳон тилларида халқаро коммуникацияни яратилиши

Ўқитиш услуби ва техникаси:		Визуал маъруза, блиц суров, баён килиш, кластер
Ўқитиш воситалари		Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли		Жамоа, гурӯҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити		Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компютер билан жихозланган аудитория.
Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вақти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, укув машғулотида қўйилаётган	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1. Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниқлаш учун тезкор савол-жавоб утказади.	2.10. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради.
	- Умумий таржима назариясини ўрганинг	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	- Хусусий таржимада нималарни биласиз?	Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади. Уйлайди, жавоб беради.
	2.8. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган ҳолда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шархлайди.	Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	2- топширикни беради:	2.11. Атамалар мазмунини муҳокама қилади.
	Таржимада умумий ва хусусийликни сабаблари	Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган ҳолда курсатиб беради.
	2.9. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор қилиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.12. Эслаб қолади, ёзади.
		Хар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади.
3-боскич Яқуний (10 мин)	3.1. Мавзуга яқун ясайди ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади.	3.7. Эшитади аниқлаштиради.
	Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.8. Топширикни ёзиб олади.

4 - м а в з у

ТАРЖИМАНИНГ ПРАГМАТИК МУАММОЛАРИ

Таълимий мақсад: талабаларни аслиятнинг прагматик хусусиятлари ва уни таржимада қайта тиклашнинг ўзига хос хусусиятлари, матннинг прагматик салоҳияти, уни таржимада акс эттириш, прагматик адаптация, таржиманинг аслият прагматик йўналтирилганлигига боғлиқлиги билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: таржима прагматикаси, прагматик салоҳият, таржимада тағ билимларнинг (фоновые знания) аҳамияти, прагматик маъно, трансформация, сўзнинг услубий бўёқдорлиги, прагматик алоқа, семантик алоқа, миллий бўёқдор сўзлар, таржимон малакаси, муаллиф услубини сақлаш.

Режа:

1. Таржимада прагматика тушунчаси ва таржимашуносликда прагматиканинг ўрни.
2. Таржиманинг прагматик салоҳияти.
3. Таржима жараёнида прагматик маънонинг тушириб қолдирилиши.
4. Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари.
5. Прагматик маъно ва таълимлар.

Асосий маълумотлар

Прагматика (юнонча прагма - ҳаракат) - муайян нутқ жараёнида белгилар ва уларнинг иштирокчилари ўртасидаги муносабатни ўрганувчи семиотиканинг бир бўлимидир. Прагматикага бугунги кунда тил вакилларининг муайян сўзлар ва семантик конструкциялар ёрдамида ўз муносабатини билдириш ва суҳбатдошнинг муносабатини тушуниш даражаси, яъни мавжуд вазиятдан келиб чиқиб муносабат билдириш сифатида қаралади.

Прагматика амалиётининг ривожланишида уч босқич кўзатилади:

Биринчи босқич. 1930 йилда «прагматика» атамаси биринчи марта семиология-семиотика (белгилар ҳақидаги фан)нинг бўлими сифатида қўлланилди. Карнапнинг таъкидлашича (1938), прагматика тилдан фойдаланувчининг сўз ва муносабатларига асосланган бўлади. Чарльз Моррис семиологияни 3 қисмга ажратади (1940): синтактика, семантика ва прагматика. Грейснинг фикрича, имплицатуралар ҳарфий муқобили бўлмаган аспектлар маъно ва мантикни ифодалашнинг маъқул йўли ҳисобланади. Яъни шу йўл билан тил бирликларининг шартли структурасида нима назарда тутилмаётганлиги эмас, балки нимага ишора қилинаётгани ўрганилади.

Иккинчи босқич. 1950-1960 йилларда файласуфлар (Аустин, Серл ва Паул Грис) нутқ коммуникацияси ва имплицатура назариясини яратди.

Учинчи босқич. 1977 йилда Якоб Л. Мей Голландияда биринчи «Прагматика» журналини нашр эттирди. 1983 йилда чоп этилган Левиннинг «Pragmatics», Жеофрей Личнинг «Principle of pragmatic association) номли китоблари бу соҳадаги жиддий тадқиқотлардан эди. 1988 йилда IPA (International Pragmatics Association)нинг ташкил этилиши прагматиканинг фанда долзарб йўналиш сифатида урин эгаллаганлигини кўрсатади. Жаҳон тилшунослигида прагматиканинг Британия ва Америка мактаблари шаклланди. Бу мактаблар гап структураси ва грамматикасини дейктик ифодалашга йўналтирилган эди.

Прагматик маънонинг таъсири баён мазмуни ва шакли уйғунлигида намоён бўлади. Таржима жараёнида прагматик маънонинг маълум қисми тушиб қолиши мумкин. Нойтбертнинг фикрича, прагматик маънонинг таржимага қўйиши қуйидагича содир бўлади:

- 1)таржимага қўйишнинг юқори даражаси (илмий-техникавий адабиёт ва ҳ.к.);
- 2)таржимага чекловлар билан қўйиш (бошқа тил вакиллари учун информатсион-аналитик материаллар тайёрлашда);
- 3)аслият прагматикасининг деярли таржимага қўчмаслик ҳолати (матн муайян тил вакилларигагина қаратилган бўлса).

Катрин Райснинг таъбирича, прагматик маънони алоҳида етказиб бериш имкони йўқ. Таржима буюртмачининг манфаатларига мос келиши керак.

Куринадики, прагматика - бу тил жамоасининг тил бирликларига бўлган субъектив муносабати. Уларнинг бу муносабатдаги компонентлари хусусиятлари тилнинг прагматик хусусияти тушунчасини келтириб чиқаради. Таъкидлаш жоизки, тилшуносликдаги прагматика тушунчаси фақатгина тил бирикмаларининг прагматикаси тушунчасини ўз ичига олмайди. Бу тушунча анча кенг бўлиб, у ёки бу тилнинг коммуникатив жараён иштирокчилари ва воқеа сюжети хилма-хиллиги ҳамда иштирокчиларнинг малакасига ҳам боғлиқлигини ифодалайди. Айнан сўз икки ҳар хил гуруҳ вақиллари томонидан турлича қабул қилиниши мумкин. Мисол учун, «хакка етишиш» бирикмаси илоҳият илмининг ҳадисини олган кишиларда бошқача тасаввур уйғотса, оддий кишиларда ёки гайридинларда умуман бошқача тасаввур уйғотади. Тилнинг прагматик муаммолари референционал баҳоловчи маъноларни ўрганишга нисбатан кам тадқиқ қилинган.

Л. С. Бархударов таржимада рецепторнинг қабул қилиш даражасини ўрганишда ҳар бир сўзнинг лексик-семантик маъносини қуйидаги типларга бўлиб ўрганишни тавсия қилади:

- 1) сўзнинг стилистик тавсифи.
- 2) сўз маънолари рўйхати.
- 3) сўзнинг эмоционал бўёги.

Сўзнинг стилистик тавсифи ва прагматик маъно. Ҳамма жанрларда қулланувчи (яъни стилистик бетараф) сўзлар билан бир каторда, қулланиш доираси чекланган сўз ва сўз бирикмалари мавжудки, уларни маълум жанрлар ва тиллар учунгина қўллаш мумкин. Бундай чеклашлар сўзларнинг стилистик тавсифини белгилаб беради. Шу мақсадда ҳам таржимашуносликда «стилистик тавсифнома» атамаси кўп қулланади.

Маълумки, нутқни ифодалашнинг икки асосий қуриниши ҳисобланган оғзаки-сўзлашув ва ёзма турлари мавжуд. Ёзма нутқнинг қуйидаги асосий жанрлари мавжуд: 1) бадиий адабиёт; 2) расмий-илмий жанр; 3) публицистик жанр ва ш. к. Бу жанрларнинг ҳар бири кичик гуруҳларга бўлинади. Масалан: бадиий адабиёт - бадиий проза; драматургия ва шеърятга, расмий-илмий жанр расмий матнларга, публицистиканинг ўзи сиёсий адабиёт, газета ва журнал жанрлари каби турларга бўлинади. Юқоридагилардан келиб чиқиб, инглиз ва ўзбек тилларида қуйидаги стилистик характердаги сўзларни учратишимиз мумкин:

1. **Нейтрал** - луғат таркибининг ядросини ташкил қилувчи ва ҳамма жанрларда қулланадиган сўзлар.

2. **Оғзаки-сўзлашув** - оғзаки нутқда, норасмий вазиятларда ишлатиладиган сўзлар. Улар ёзма нутқда қўлланилмайди, аммо бадиий асарда персонаж нутқини ифодалаш учун истифода этилади.

3. **Китобий** - китобий нутқнинг ҳамма турида қулланилувчи ва оғзаки сўзлашувда доимий ишлатилмайдиган, юзага келадиган маълум бир вазиятлардагина қулланилувчи прагматик маъноли сўзлар.

4.Поэтик - фақат шеъриятда ишлатиладиган кутаринки рухдаги прагматик маъноли сўзлар.

5.Терминологик - бу турга илм-фанга оид прагматик маъноли сўзлар киради.

Хар бир миллатнинг фикрлаш доираси, маънавий дунёси бир-биридан фарқ қилади. Буни, кўпинча, миллатнинг диний эътиқоди ва фалсафий мушохадаларининг турлича эканлиги билан изохлаш мумкин. Аммо бир-биридан ўзок китъа ва ўзаро кардош бўлмаган тилларда умуминсоний тушунчаларни ифодаловчи сўзлар ҳам бор. Масалан, Хумбольдт университети ўқитувчиси доктор Дорис Шульс бир масалага эътиборни қаратади: немис ва ўзбек тилларидаги «мехмондустлик» (гастфрендштафт) сўзи бир хил маънодаги икки: гаст (мехмон), френдштафт (дустлик) сўзларидан таркиб топган. Демак, тили ва дини бўлакча халқлар орасида ҳам муштарак тушунчаларни аниқлашчи сўзлар мавжуд. Таржимондан ана шундай синчковлик билан ўз тили ва таржима лексикасини киёслаб ўрганиш, хар битта сўзнинг энг муқобил вариантыни танлаш талаб қилинади.

Баъзи ҳолларда битта жумлада икки-уч хил прагматик эмоционал бўёк учраши мумкин:

Please come in (расмий). Come in (нейтрал).

Come in, will you (маиший, салбий бўёкли).

Get the hell in here (фамиляр, салбий эмоционал).

«Киз» сўзининг регистри қуйидагича бўлиши мумкин:

A girl (нейтрал эмоционал) - қиз.

A maiden (ижобий эмоционал) - малак.

Баъзан нейтрал ёки эмоционал прагматик маъно ифодаловчи сўзлар қаҳрамон характери ёркинрок ифодалаш мақсадида макроконтекстан келиб чиқиб, салбий эмоционал сўзлар билан алмаштирилиши мумкин. Масалан, Е. Хемингуэйнинг «Алвидо, қурол» асаридаги девушки здесь увидели, что такое фронт жумласини Иброҳим Гафуров бу онаси урмаган ойимтиллалар уруш нималигини шу ерга келиб билишган шаклида таржима қилади. Бу ерда кизларнинг ҳолати таржимон қўллаётган киноя бўёгига эга бўлган прагматик маъноли сўз орқали очиқ берилади. Қуйида яна прагматик эмоционал маъноли сўзлардан мисоллар келтирамиз:

Money (нейтрал эмоционал).

Dough, Dash (салбий эмоционал).

Food (нейтрал эмоционал).

Meal, Dish (ижобий эмоционал).

Grub (салбий эмоционал).

To live (нейтрал эмоционал).

To hand out (салбий эмоционал).

Демак, оғзаки-сўзлашув нутқидаги сўзлар маиший (фамиляр) ва эркин сўзлашув гуруҳига, китобий лексикадаги сўзлар расмий сўзлар гуруҳига, шеъриятда қўлланувчи сўзлар эса кутаринки руҳиятдаги сўзларга мос келиши мумкин. Прагматик маънони ўғиришда киёсий бирикмалар, метафоралар муҳим роль уйнайди. «Тулқидек айёр», «эшақдек қайсар», «қуёндек қурқок» каби метафоралар аслиятда учраса, уларни таржима

қилишдан аввал таржима тилида ҳам шунга ўхшаш тасвирий ифода воситалари бор-йўқлигини аниқлаш, йўқ бўлса, контекст мазмунидан келиб чиқиб, уларни таржима тилидаги шу маъноларни англатувчи бош бирликлар билан алмашти-риш яхши натижа беради.

Таъсирчан ва жонли нутқнинг вужудга келиши прагматик мазмундаги мақол, матал ва фразеологизмларга боғлиқ. Нотиклар ўз нутқининг прагматик таъсирчанлигини ошириш учун ана шу воситалардан кенг фойдаланади. Шу мақсадда ёзувчилар ҳам ўз асарларида мақол, матал ва фразеологизмлардан, жонли сўзлашув тилининг прагматик элементларини ўрни билан ишлатади.

Фразеологик бирикмаларнинг келиб чиқиши ва тараккиёти ҳар бир тилнинг ривожланиш тарихи, лингвомаданий ва минтакавий-географик шароити, қўлланиладиган лисоний воситаларнинг прагматик маъноси билан боғлиқ бўлиши мумкин. Масалан, маҳалла ва кучада ҳар куни ариқ билан юзлашадиган ўзбекларда Олдингдан ошан сувнинг кадри йўқ мақоли анча машҳур. Ота-боболаримиз ёнларидан оқиб утувчи беминнат ариқ суви орқали богдорчилик қилиб, куча бетларини кукаламлаштирган. Аммо кишилар кунлик эҳтиёжга айланган сувнинг кадрига етмай, ариқларга ахлат тўқиб, ифлос қилган, бу ҳолат эса кишиларга беминнат хизмат қилувчи, аммо бу хизмати кадр топмаган одамга муқояса қилинган. Шунингдек, мазкур ибора орқали кишилар кадрламай куйган буюм ёки воқеа-ҳодиса ҳам ифодаланади. Масалан: Олдингдан оққан сувнинг кадри йўқ, ўзимизнинг кишлоқ касалхонасида ҳам муолажа учун шароит етарли бўлса, шаҳарга бориш қаяқдан чикди. Бирок инглиз ва рус тилларида бу фразеологик бирликнинг муқобили йўқ:

The cow knows not what her tail is worth untill she has lost it. - Сигир думи йўқолмагунича, унинг кераклигини билмайди. (Сўзма-сўз таржима).

Что имеет, не хранит, потерявши, плачет. - Борини асрашмайди, йўқотгач, йиглашади.

«Таржима қилиниши мушкул тил бирликлари» тизимида салкам биринчи ўринда турувчи тил бирликлари прагматик маъноли муносабатларни ифодаловчи фразеологизмлар ҳисобланади. Улар таржима муаммоларини ўрганувчи амалиётчи таржимонни ҳам, назариётчи таржимашуносни ҳам жиддий уйлашга мажбур қилади. Таржимашунос олимлар Ш. Балли, В. В. Виноградов, Б. А. Ларин, К. Мусаев ва Н. М. Шанский, А. В. Федоров, Рейскер, С. Влахов ва Ф. Флорин, А. Нарзикуловнинг ишларида фразеологизмлар таржимаси муаммолари чуқур таҳлил қилинади. Фразеологизмларнинг берилишида асосий мақсад коммуникация жараёнида прагматик маънони таржимада тўлиқ қайта тиклашдир. Фразеологик бирликларни таржимада беришда сўзма-сўз таржима, анологик таржима ва изохли таржима усулларидадан фойдаланилади.

В. Н. Комиссаров шундай ёзади: «The people develop a certain attitude to the words they use. Such relationship between the word and its users are called «pragmatic» [1990:93]. Ҳар қандай матн коммуникатив характерга эга бўлиб, унинг таркибида манбадан қабул қилувчи (рецептор)га бериладиган муайян ахборотни ўз ичига олган қандайдир хабар мавжуд бўлади. Баъзида олинган

маълумот рецепторга чукур таъсир кўрсатиши ҳам мумкин. Бу ахборот унинг хиссиётларига таъсир кўрсатиши, муайян эмоционал реакция уйғотиши, маълум бир ҳаракатга йўллаши мумкин. Матннинг бундай коммуникатив эффект пайдо қила олиш имконияти, яъни рецепторда хабар етказувчига нисбатан прагматик муносабатни вужудга келтира олиши ёки, бошқача айтганда, матндаги маълумотнинг қабул қилувчига прагматик таъсир утказиши матннинг прагматик аспекти ёки матннинг прагматик салоҳияти деб аталади.

Рецепторнинг матнга нисбатан прагматик муносабати унинг кимлиги, шахсий хусусиятлари, таг билимлари, тажрибаси, рухий ҳолати ва бошқа жихатларга боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

В. Н. Комиссаровнинг таъкидлашича, ҳар қандай тил белгиси, одатда, уч хил муносабатни ўзида мужассам этади. Бўлар семантик, синтактик ва прагматик муносабатлар бўлиб, биринчиси - тил белгисининг предмет билан алоқасини акс эттирадиган, иккинчиси - тил белгисини мазкур тизимга алоқадор бошқа белгилар билан боғлаб турадиган ва учинчиси - тил белгиси билан мулоқот жараёнида ундан фойдаланувчи шахслар уртасидаги алоқани намоён қиладиган муносабатлардир (Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. - М.: Международные отношения, 1980. - С. 101). Шундай қилиб, тил белгиси семантик, синтактик ва прагматик маънолари билан ажралиб туради.

Таржимон таржима жараёнининг биринчи босқичида аслиятнинг рецептори сифатида намоён бўлади ва матнда мавжуд маълумотларни имкони борича тўлиқроқ олишга ҳаракат қиладди. Бунинг учун у аслият тили соҳиблари эга бўлган таг билимларга эга булиши, яъни аслият тилида сўзловчи халқнинг тарихи, маданияти, адабиёти, урф-одатлари, ҳаёт тарзи кабилардан хабардор булиши шарт. Ҳар қандай аслият рецептори каби таржимонда ҳам берилаётган маълумотга нисбатан шахсий муносабат шаклланади. Лекин таржимон бундай шахсий муносабат таржима аниқлигига путур етказмаслигига интилиши зарур. Шу маънода таржимон прагматик жихатдан нейтрал булиши керак.

Таржима матн рецепторининг таг билимларга эга эмаслиги кўзда тутилаётган маълумотни тушунтириб бериш заруриятини тугдиради ва таржима матнга керакли қўшимча ва аниқликлар киритишни талаб этади. Бу жараён таржиманинг иккинчи босқичида амалга оширилади.

Қўшимча қуйидаги ҳолатларда амалга оширилади:

АҚШдаги Massachusetts, Oklahoma, Virginia; Канададаги Alberta, Manitoba ёки Middlesex, Surrey каби жугрофий номларни ўзбек тилига таржима қилишда, одатда, штат, провинция, графлик каби сўзлар қўшиладики, бу билан ўзбек ўқувчисига номларнинг нимани англатиши ҳақида маълумот берилади.

Шунингдек, бундай қўшимчалар ташкилот, компания ва нашриётлар номлари кабиларга ҳам қўшилиши мумкин.

The ecological movement in Spain is on the increase, «Newsweek» reports. - «Ньюсвик» журналининг ёзишича, Ис-панияда экологик ҳаракатлар тобора

авж олмоцда. Бу жумла таржимасида сўз олдиға журнал сўзи қўшилмаса, у ўзбек таржимонига тушунарли бўлмай қолиши мумкин.

Бундай изохлар аслият тилида мавжуд бўлган, бироқ ўзбек китобхони учун нотаниш бўлган халқ ва унинг турмуш шароитига оид воқеа-ходисаларни яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Айрим ҳолларда бу каби қўшимча изох матн ичида ёки ҳавола (сноска)да ҳам берилиши мумкин:

Against my will I felt pleased that he should have considered my remarks interesting, though I knew that it was Dale Carnegie stuff, a small apparently casual compliment. (J. Braine) - Бу Дейл Карнеги рецепти бўйича қилинган арзимас мактов бўлса-да, менинг гапларим унга қизиқ туюлаётганидан беихтиёр завқланиб кетдим.

Бундай ҳолатда ҳавола (сноска)да қуйидаги изохни келтириш зарур бўлади: Дейл Карнеги «Қандай қилиб дустлашиш ва ўзгаларга таъсир қилиш мумкин» номли машҳур оммабоп китоб муаллифидир.

Баъзан аслият матнидаги прагматик имкониятнинг китоб-хонга номаълум элементларини тушириб қолдиришга ҳам тўғри келади:

There were pills and medicine all over the place. And everything smelled like Vicks'Nose drops. - Ҳар томонда аллақандай шиша идишчалар, дорилар турар, ҳаммасидан тумов дорининг иси анцирди.

Куринадики, бу таржимадан Vicks деб аталадиган, ўзбек китобхони учун ҳеч нарсани англатмайдиган дори томчисининг номи тушириб қолдирилган. Бу аслиятда мазмунга биров путур етказса-да, ўзбекча матнда тушунилиши қийин элементнинг тушириб қолдирилиши асосий мазмунга путур етказмайди.

Бундай қўшимчалар бошқа тилда сўзловчилар яшаш тарзи ва ҳаётига доир турли хос нарса-ходисадаги прагматик маънони тўғри тушунишни таъминлайди:

A house of Long Island. - Лонг-Айленд оролидаги уй

I could see not only the five boroughs of the city but much of New Jersey as well. - Мен нафақат шаҳарнинг беш туманини, балки Нью-Жерси штатининг каттагина қисмини кура олардим.

Баъзи ҳолатларда қўшимча маълумот таржима матнига алоҳида ҳавола (сноска) сифатида ҳам берилиши мумкин.

Borough - Нью-Йоркда туманлар шундай номланади. Улар бешта: Манхэттен, Бронкс, Бруклин, Куинс ва Ричмонд (Стейтен Айленд).

We took a cab from Union Station to Ramada Inn. - Биз Юнион стейшен вокзалидан «Рамада Инн» меҳмонхонасигача таксида бордик.

Cab - taxi сўзининг синоними бўлиб, ундан cabbie - таксичи сўзи ҳам ясалиши мумкин.

Sometimes I bought a submarine sandwich from a local deli. Submarine sandwich - hero sandwich. Deli - delicatessen.

Шунингдек, прагматик маънони ифодалашда таржимада конкретизация усулидан ҳам фойдаланилади. Бунда умумий маъноли сўзнинг ушбу маъноси ўқувчига тўлиқ очиб бериш мақсадида тор ва конкрет маънога эга сўз билан алмаштирилади.

The British people are still profoundly divided on issue of joining Europe. -Инглизларда Англия «Умумий Бозор»га қўшилиши керакмиди деган масала бўйича катта келишмовчилик ҳалигача мавжуд.

Юкорида келтирилган мисолларда таржима шахсий хусусиятлар эмас, балки мазкур халқнинг маданий-тарихий ҳаёти ва инглизларга ҳос воқеа-ҳодисалар ҳақидаги прагматик тағ билимлар билан белгиланади.

Таржиманинг прагматик муаммолари таржиманинг кимга мулжаллангани, аслиятнинг жорий-услубий жанр хусусиятлари ва ўқувчи савиясига ҳам бевосита боғлиқ.

Бадиий адабиёт таржимонлари аслиятнинг прагматик салоҳиятини беришда сезиларли қийинчиликларга дуч келишади. Таржима ўқувчи томонидан тўғри тушунилиши учун аслият ва таржима матнлар орасидаги прагматик фарқларга тегишли ўзгартишлар киритилишини талаб этади.

Таржима қилинаётган матнни ахборот қабул қилувчига тушунарли тилда қайта яратиш зарурати таржимонни аслиятдаги тушунилиши қийин бўлган элементларни прагматик маънода

етказиш учун қўшимча изохлар беришга мажбур қилади. Бундай элементлар аслият тили китобхонлари учун бемалол тушунарли бўлса-да, таржима тили китобхонлари учун ҳеч нарсани англатмайди.

The Prime-Minister spoke a few words from a window in No. 10.

Бу жумлани уқиган ҳар қандай инглиз Лондоннинг Даунинг стрит кучасидаги 10-уйда Бош вазир қароргоҳи жойлашганини яхши тушунади. Аммо ўзбек китобхони буни билмаслиги мумкин ва шу сабабли таржимада бу жумладаги сўзларни лексик трансформация орқали изохли ўгиришга, яъни айрим лексик бирликлар ўрнига бошқа сўзлар ишлатишга мажбур:

Бош вазир ўз қароргоҳи балконида қисқа нутқ сўзлади.

Кўпинча, бундай трансформациялар умумлашма характерда бўлади, яъни конкрет маъноли сўзлар таржима тилида ҳаммага тушунарли бўлган умумий маъноли сўзлар билан алмаштирилади:

... a «swept» yard that was never swept where Johnson grass and rabbit-tobacco grew in abundance. - ... «топ-тоза» ҳовли ҳеч қачон супурилмас ва бутунлай ўт-ўланлар билан копланиб ётарди.

«The temperature was an easy ninety», he said - Чидаб бул-майдиган жазирама, - деди у.

Аслиятда биринчи мисолда АКШнинг жанубий штатларида усадиган бегона ёввойи майсалар ҳақида гап кетяпти. Ўзбек китобхонлари учун аслиятда тилга олинган «Жонсон майсаси», «куён тамакиси» номли усимликлар мутлақо маълум булмаслиги мумкин. Шу сабабли уларнинг номлари умумлаштириш усули билан «бегона ўт-ўлан» сўзлари билан алмаштирилган. Колаверса, бу матн орқали ўқувчига унинг қандай майсалар босиб кетганлигини эмас, ҳовли ташландик ҳолга келиб қолганлигини етказиш муҳимроқ. Иккинчи мисолда «ninety» сўзи ҳарорат, Фаренгейт иссиқлик даражаси билан туксон даражага етганлиги ҳақида гап кетяпти. Аммо Фаренгейт тизими билан иссиқлик даражасини аниқлаш ўзбек китобхонларига нотаниш ва шу сабабли, «ҳарорат туксон даражага етди» деб таржима қилинса, бу китобхонни ажаблантириши мумкин. Чунки бизда

харорат даражасини Цельсий буйича улчаш қабул қилинган ва китобхон юқоридаги жумлани айнан Цельсий буйича улчовда деб тушуниши мумкин.

Умумлаштириш, кўпинча, атокли отларни турдош отлар билан алмаштириш орқали ҳам юз беради:

Parked by a solicitor's office opposite the cafe was a green Aston-Martin tourer - Адвокат идорасининг рупарасидаги қахвахона олдида зангори рангли хашаматли спорт автомобили турарди.

Аслиятда берилган автомобил маркаси таржималарда аслиятдаги ахборотни тўлиқ коплай олмаса-да, «зангори рангдаги спорт автомобили» сўзи билан умумлаштирилган ва бу уртача маданий савияли китобхонларга аслият мазмунини адекват тушуниш учун ёрдам беради. Бу ўринда инглиз китобхонига таниш бўлган таг билимларни ўзбек китобхонларига иложи борица тўлиқ етказишга уринилган.

Аслиятдаги прагматик ахборотни таржима орқали ўзбек китобхонларига етказишга уринган таржимон ўз матнини юкори ёки паст савиядаги китобхонларга ҳам мулжаллаши мумкин. Бунда аслиятдаги прагматик ахборот қисқартирилиб, муайян гуруҳдаги китобхонларга мулжаллаб табдил қилиниши ёки аслиятдаги таг билимлардан хабардор китобхонлар гуруҳи учун аслият қайта тикланиши мумкин. Буни куйи синф ўқувчиларига мулжалланган хорижий тилдаги матнларнинг табдил қилинган таржималарида ҳам куриш мумкин.

Таржиманинг прагматик муаммолари аслиятнинг жанрига ва у мулжалланган ўқувчилар гуруҳларига ҳам боғлиқ. Аслиятнинг прагматик салоҳиятини саклаш бадий асарлар таржимасида кўплаб муаммоларни келтириб чикаради.

Маълумки, ҳар қандай бадий асар, биринчи навбатда, шу асар ёзилган тилда сўзлашувчи китобхонлар оммасига мулжалланади. Шу сабабли уларда айнан шу халққа мансуб бўлган ижтимоий-сиёсий, маданий-маиший турмуш тарзи, анъана, кийим-кечакка, таом ва ш. к.га оид воқеа-ходисалар баён қилинади. Таржимон бундай асарни таржима қилишга киришар экан, аслият ва таржима тилидаги прагматик номувофиқликларни ҳисобга олиб, тегишли уринларда матннинг тула тушунилишига эришиши учун зарур ўзгартишлар киритишга мажбур бўлади.

Илмий-техникавий адабиётлар таржимасида прагматик ўзгартишлар қилиш зарурати камроқ. Чунки бундай матнлар шу соҳа буйича махсус билимларга, бир хил микдордаги таг билимларга эга тор доирадаги мутахассисларга мулжалланган бўлади. Бундай ахборот ҳар иккала тил мутахассислари учун умумий махсус сўз ва атамалардан иборат бўлиб, фақат фирма номлари, улчов бирликлари ва махсус номенклатура номларнигина изоҳлашга тўғри келади.

Шу маънода, хорижий истеъмолчилар учун мулжалланган рекламага оид ахборотларнинг прагматик аспекти ҳақида алоҳида тўхталиш зарур. Бу хил матн муаллифлари, биринчи навбатда, матнни хорижий истеъмолчининг билим савияси, тили, ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб иш юритишлари лозим. Бундай ҳолатларда таржимоннинг иши анча осонлашади, чунки ахборот мазмунини тўлиқ тушунтириш учун унчалик

машаккат чекмайди. Шундай бўлса-да, айрим ҳолларда матннинг прагматик имкониятини таржимада қайта тиклаш анча мушкул кечади. Чунки таржимон ҳар қандай ҳолатда ҳам, энг аввало, хорижий ахборотни ўз халқига тушунарли тилда таржима қилишга, унга маълум миқдорда ўзгартишлар киритиш, умумлаштириш, қисқартиришга мажбур бўлади.

Таржиманинг прагматик мувофиқлигини таъминлашда тилнинг турли лахжаларида сўзловчи, бир-биридан фарқ қилувчи ижтимоий-лисоний омиллар ҳам муҳим роль уйнайди. Жумладан, аслият матнда тил меъёрларидан чекиниш, диалектларга ҳос сўзлардан стилистик мақсадларда фойдаланиш ва ш. к. ҳам муайян қийинчиликлар тугдиради.

Аслият тилидаги шевага ҳос сўзлар таржима тилига ўзича таржима қилинмайди. Уларнинг матн ичида ишлатилиши икки томонлама характерга эга. Бир томондан, бадиий асар бош-дан-оёқ хорижнинг муайян бир тилида ёзилган бўлиши мумкин. Бунда диалект тили таржима қилинса, тиллараро алоқа воситаси вазифасини бажаришга киришади ва таржима худди ҳар қандай умуммиллий тилдан амалга оширилган ҳисобланади. Табиийки, бундай ҳолда таржимон шева тилининг ўзига ҳос хусусиятларидан хабардор бўлиши лозим. Иккинчи томондан, шевага ҳос унсурлар муаллиф томонидан алоҳида персонажлар тилининг ўзига ҳос хусусиятларини, унинг маълум бир ҳудудда яшовчи халқнинг типик вақили эканлигини кўрсатиш учун ҳам ишлатилади. Бундай ҳолатда аслият тилининг шеваларга ҳос прагматик хусусиятларини таржимада қайта тиклаш ҳеч қандай натижа бермайди. Агар аслият тилидаги персонаж «кокни» деб аталадиган Лондон диалектида гапириб, сўзларга адабий тилда мавжуд бўлмаган *h* товушини кушиб гапирса ёки бу товушни зарурат бўлмаган ҳолатларда тушириб гапирса, ёки *He 'as a good hear* дейиш ўрнига *He has a good ear* деб талаффуз қилса ва таржимон бу хусусиятни саклаб қолиш учун тилда мавжуд бўлмаган анъанадан фойдаланиб, *У* яхши эшитиш қобилиятига эга дейиш ўрнига, *У* яхши эшитиш қобилиятига эга деб таржима қилса, бу бутунлай бемаънилик бўларди. Шунингдек, таржимон ўзбек тилининг шевага ҳос сўзларидан фойдаланиши мумкин эмас. Масалан, Марк Твеннинг Миссури штатида яшайдиган кора танлини Хива ёки Асакада яшайдиган аҳоли тили билан гапиртириш назарий жihatдан ҳам, амалий жihatдан ҳам ўзини окламайди.

Кўплаб маҳаллий шеваларнинг тиллари шу тилларда сўзлашувчи кишиларнинг ижтимоий тавсифи билан боғлиқ. Аслиятда бундай шева тиллардан фойдаланиш персонажнинг муайян ижтимоий гуруҳ вақили эканлиги белгисидир. Кўпинча муайян ижтимоий диалектнинг лисоний хусусиятлари ҳудудий характерда бўлиб, кейинчалик умумий хусусият касб этиши ҳам мумкин. Чунки бир хил касб билан шуғулланувчи, муайян ижтимоий гуруҳни ташкил қилувчи жамоаларни ҳар бир халқда учратиш мумкин. Шу боис социал диалектлардаги сўзларни ифодаловчи кўшимча маъноларни таржимада қайта яратиш ҳам бирмунча осонлашади. Масалан, таржимон инглиз деҳкони нутқида ишлатадиган сўз ва ибораларни ўзбек деҳкони ишлатадиган сўз ва иборалар билан ўгириши ёки аслиятдаги жиноий гуруҳларга ҳос сўзларни ўзбек тилидаги шундай кишилар ишлатадиган жаргон сўзлар билан ифодалаши мумкин.

Бу муаммони ечишнинг яна бир усули шундаки, маҳаллий шева миллий тилдан фақат айрим лисоний курсаткичлари (markers) билан фарқ қилиб келади. Шевага хос бундай курсаткичларнинг мавжудлиги она тили имкониятларидан кенг фойдаланиш заруратини вужудга келтиради:

He do look quiet, don't 'e? D'e know 'oo 'e is, Sir? - Куринишидан жуда муминга ухшайди, тўғрими? Магарким, унинг кимлигини айтолмайсизми, сэр?

Аслият don t you ўрнига don't 'e ишлатилиши, he фонетик белгиси ўрнига 'e, who ўрнига 'oo ишлатилиши персонаж оддий халқ тилида гапираётганининг белгисидир ва у оддий халқ тилидаги ибора магарким, айта олмайсизми сўзлари билан угирилишига тўғри келган.

Аслиятдаги персонажлар нутқини таржимада қайта яратиш ҳам катор хусусиятларга эга. Аслиятда бўзиб айтилган сўз шакллариининг ишлатилишини икки хил шархлаш мумкин: биринчи ҳолатда бундай бўзиб гапириш муаллифни шу тилни билмаслиги билан боғлиқ хато бўлса, иккинчидан, муаллиф персонаж нутқининг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиш учун атайлаб шу шаклдан фойдаланади. Биринчи ҳолатда бундай бўзук тилда ифодаланган фикрни укиган аслият тилига мансуб китобхон гапираётган персонаж бошқа миллатга мансуб эканлигини дарров пайкайди ва уни ўзича «таржима» қилишга уринади. Таржимон ҳам контаминациялашган, бўзиб талкин қилинган сўз ифодалаган маънони тўғрилаб таржима қилишдан бошқа иложи йўқ. Иккинчи ҳолатда эса муаллиф томонидан персонаж нутқини тавсифлаш учун ишлатилган бўзук тил матннинг прагматик имкониятини ташкил қиладик, таржимон ҳам ўз она тилининг воситаларидан фойдаланиб, таржимани шундай бўзук тилда амалга ошириши, сўз ёки иборани ўз она тилида бўзиб гапириш йўллариини излаб топиши мумкин. Жуда кўп тилларда бўзиб гапиришнинг умумий, оммалашиб кетган шакллари мавжуд. Айни пайтда, сўзларни бўзиб гапириш усуллари турли тилларда турличадир. Масалан, феъл шакллариини тўғри танлай олмаслик натижасида ясаладиган контаминациялар рус тилида сўзлашмокчи бўлган барча хорижликларга хос. Айтайлик, немис ёки францўз миллатига мансуб кишилар русча гапирсалар «Я уйду» жумласи ўрнига «Я буду уходить» жумласини ишлатади. Агар шу жумланинг ўзбекча контаминациялашган бирикмасини ишлатсак, «меники кетади» шаклини ишлатган бўламиз. Таржима тилида стандартлашган контаминацияларнинг мавжудлиги таржимонга аслиятдагидан тубдан фарқ қиладиган воситалардан фойдаланиш имкониятини беради. Масалан, хитой миллатига мансуб кишининг инглизча бузиб гапириши ва унинг таржималарда берилишига эътибор берайлик:

We blingee beer. Now you pay. - Меники пиво келтирган, се-ники энди тулайди.

Агар аслиятда хорижий тилда гапираётган шахснинг контаминациялашган нутқи таржима тилида контаминациялашган стандарт шакли мавжуд бўлмаса, таржимон коммуникатив вазиятни, гапираётган персонаж характерининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўз вариантини яратади.

Хорижий кишининг контаминациялашган нутқини Таржима тилида ёппасига ёки айрим сўзлар орқали амалга ошириш мумкин. Ёппасига контаминациялаштириб таржима қилишда нутқ тўлиқ ёки унинг катта қисми олинади. Масалан, француз миллатига мансуб кишининг инглиз тилини бўзиб гапириши ва унинг таржимада қандай берилганига эътибор қаратайлик:

Eel ees the story of a leetle Franch girl, who comes to a beeg ceetty, just like New York, andfalls een love wees a leetle boy from Brookleen. - Бу кушиқ жуда катта шаҳарга келган ва бруклинлик болачани севган кичкина бир француз қизча ҳақида.

Ўзбек таржимони французнинг бўзук нутқини ўзбекча «к», «у», «х» товушлари ўрнига «к», «у», «х» харфларини, «у» хар-фи ўрнига «и» харфини ишлатиш, сўз тартибини нотўғри ту-зиш орқали амалга оширган.

Хорижликнинг бўзиб айтилган гапини таржима қилишда бўзиб гапириш мумкин бўлган айрим сўзлар танланади. Масалан, канадалик кишининг инглизчани бўзиб гапириши ва унинг таржималарда ифодаланишига эътибор беринг:

Контаминация - ўзаро ўхшаш икки сўз ё ибора қисмларининг чапишуви натижасида янги сўз ёки иборанинг пайдо бўлиши: When you see him 'quid then you quick see him 'perm

whale. - Сеники саккизоёқ курса, жуда тезда кашелот ҳам куради.

Контаминациялашган шакллардан фойдаланишда, одатда, оддий халқ тилида ишлатилган шакллардан, сўзлашув усулидан, мураккаб грамматик, синтактик шакллардан (эргашган қўшма гаплардан, сифатдошлардан) қочиш кўзатилади.

Шуни эътибордан соқит қилмаслик лозимки, айрим стандарт контаминациялашган нутқ намуналари нафақат хорижий кишининг ўзга тилда гапириши, балки содда, авом одамнинг нутқи сифатида ҳам қабул қилиниши мумкин. Масалан, рус тилини унча яхши билмайдиган кишлоқлик дехкон ўз фикрини рус тилида қуйидагича баён қилиши мумкин: Твоя моя понимаю нету или мало мало.

Таржимада контаминациялашган унсурларни танлаш ва ишлатиш аслият матндаги прагматик тавсифга мос келиши муҳим.

Кўп ҳолларда таржиманинг прагматик мақсади китобхонда кўзда тутилган коммуникатив таъсир билан белгиланади. Таржимада қайта тикланадиган коммуникатив таъсир аслият етакчи (тургун) функциясининг қайта тикланишидир.

Бадиий асарнинг китобхонга таъсир қилиши матннинг бадиий қиммати, китобхонни ўзига жалб қила олиши билан белгиланади. Бундай бадиий матн таржимасининг прагматик вазифаси таржима тили матнида ҳам аслиятдагидек китобхонга бадиий-эстетик завқ уйғота оладиган матн ярата олишдир. Ўз она тилида Шекспир, Диккенс асарларини уқиган китобхон аслият муаллифининг бадиий истеъдодини ҳис қила олиши, нима учун улар ўз ватанларида буюк адиблар сифатида тан олинганлигини тушунади. Таржимон бундай вазифани удалай олса, аслиятнинг коммуникатив эффекти тула қайта тикланган деб ҳисоблаш мумкин. Албатта, аслиятнинг

инглиз китобхонларига коммуникатив таъсири ва шу асар таржимасининг ўзбек китобхонларига таъсирини киёслаб бахоловчи меъёрлар йўқ. Бу ўринда аслият ва унинг таржимаси инглиз ва ўзбек китобхонларида уйғотган коммуникатив таъсирни тахминан белгилаш мумкин. Масалан, таржимани уқиган китобхоннинг реакцияси аслиятни уқиган китобхонникига нисбатан камроқ ёки аксинча бўлиши мумкин.

Маълумки, илмий-техникавий матнларнинг баркарор вазифаси атроф-мухит ҳаракатини тушунтириш ва кўрсатишдир. Бундай ҳолда китобхонга прагматик таъсир кўрсатишнинг ягона воситаси унга муайян илмий-техникавий характердаги ахборотни тўлиқ етказишдан иборат бўлади. Агар ўқувчи, яъни ахборотни қабул қилувчи шу ахборот асосида тегишли ускуналар ёрдамида маълум тажриба утказа олса, матннинг коммуникатив эффекти амалга оширилган ҳисобланади.

Ушбу ўринда аслият ва таржиманинг киймати мутлак бўлиши шарт эмас. Шундай ҳам бўладик, таржимадаги илмий-техникавий ахборотдан мутахассислар фойдаланиши учун аслиятдагига нисбатан янада тушунарлироқ, аниқроқ шаклларда баён қилинган бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда таржиманинг асосий прагматик мақсади аслиятдан кура яхшироқ амалга оширилган бўлади.

Ўқувчида матн таржимасига нисбатан зарур коммуникатив таъсир уйғотиш масаласи нисбатан қийин. Бу ўринда таржимон нафақат матннинг коммуникатив таъсирига, балки ўқувчининг индивидуал хусусиятларига ҳам таянишга тўғри келади. Таржимон ўқувчининг характери, рухий ҳолати, матндаги ахборот унга қандай эмоционал ва рухий таъсир қилишини ҳисобга олиши зарур. Бундай ҳолларда матнни прагматик нуктаи назардан табдил қилишга тўғри келади. Бундай табдил таржима, кўпинча, таржима тилида аслиятдан бутунлай фарқланувчи янги матнлар яратилишига олиб келади. Бундай ҳолат реклама матнлари таржимасида кўпроқ кўзатилади. Чунки аслиятдаги реклама матнини маҳаллий шароитдаги харидорларнинг дидига мослаштиришга тўғри келади. Бу жараёнда таржимонга энг тўғри муқобиллар танлаши, аслиятдаги прагматик потенциалдан воз кечиши лозим.

Таржимоннинг вазифаси аслиятнинг коммуникатив ҳолатлардаги ўзига ҳосликларини қайта яратиш билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Бундай ўзига ҳосликлар эквивалентлар орқали таржима қилишда унчалик кўзга ташланмай қолиши муҳим бўлмаган маданий-этнографик элементлардан ташкил топиши мумкин. Аслиятнинг бундай прагматик хусусиятларини акс эттириш таржима тили меъёрларининг бўзилишига, оқибатда аслиятни сўзма-сўз таржима қилишга, таржима тилидаги ўқувчига нотаниш унсурларнинг кириб қолишига сабаб бўлади. Масалан, инглиз тилидаги аналитик шаклга эга *He is running down the street* жумласи ўзбек тилига *У кучада чопиб бораётганда бор деб уғирилса* ёки инглиз тилига *хос* *He is as cool as a cucumber* ибораси ўзбек тилига *У бодринг мисол совуккон деб уғирилса*, аслият тилининг ҳам, ўзбек тилининг ҳам ўзига ҳос хусусиятини ҳисобга олмасдан қилинган сўзма-сўз таржиманинг ўзгинаси бўлиб қолади.

Инглиз тилидаги хос мазмунли бундай жумлаларнинг сўзма-сўз таржимаси инглиз тилидаги курилмани ўзбек тилига худди ўзидай бериш имконияти йўқлигидан далолат беради.

Таржимоннинг аслиятдаги прагматик хусусиятларни соддалаштириб ўгиришга, яъни ундаги эмоционал-стилистик, ассоциатив образли аспектларни эътибордан четда колдириб, «асосий маъно»ни беришга уринишлари ҳам яхши натижа бермайди. Бундай таржима тез фурсатда ўқувчини аслиятнинг асосий мазмуни билан таништириш мақсадида қилинсагина, ўзини оклаши, бинобарин, у адекват таржиманинг дастлабки босқичи сифатида қаралиши мумкин.

Аслиятнинг прагматик хусусиятларини қайта яратишда таржимоннинг уларни замонавийлаштиришга уриниши ҳам аслият матннинг ўзгариб кетишига олиб келади. Бунда аслиятда тасвирланган воқеа-ходисалар рўй берган вақт ва жой билан таржимадаги воқеа-ходисаларнинг замони ва макони бир-биридан бутунлай фарқ қилиб қолади. Таржимонга, кўпинча, бошқа тарихий даврда яратилган асарлар таржимаси билан шуғулланишга тўғри келади. Бундай матннинг тили, воқеа-ходисаларининг ривож ҳозирги китобхонлар учун унчалик тушунарли бўлмай қолади. Бу тил таракқиёти муайян замонда яшаган кишиларнинг, ёзувчиларнинг дунёқарашлари билан ҳам боғлиқ. Шундай экан, муайян тарихий даврда яратилган бадиий асар таржимаси ҳам катор муаммоларни келтириб чиқаради. Биринчидан, аслият тилининг маълум бир тарихий даврга тааллуқли экани таржимада ўз аксини топиши лозим.

Бундай ҳолатда она тилида мавжуд бўлган, кам ишлатиладиган, бироқ китобхонларга тушунарли бўлган айрим тарихий, архаик сўзлардан фойдаланиш зарурати вужудга келади. Аммо бу архаизмлар, айти пайтда, таржима тилига хос миллий хусусиятлардан холи бўлиши, яъни услубан нейтрал бўлиш талаб қилинади. Таржимада эскирган сўзлардан фойдаланишдан ташқари, аслият матннинг архаиклигини таъминлаш мақсади-да таржимон тил ва маданиятнинг ҳозирги босқичига хос, аммо аслиятда тасвирланган даврга мансуб бўлмаган сўзлардан фойдаланишда ҳам эҳтиёткор бўлиш талаб қилинади. Масалан, аслиятда XVIII аср воқеалари акс этган бўлса, персонажлар хизмат сафарига боришлари, ишлаб чиқаришдан ташқари бирор нарса билан шуғулланишлари, иш вақтида бошқа иш билан машғул бўлмасликлари, муаммоларни ечишлари, тор доирадаги мутахассисликка эга бўлишлари, кадрлар танлаш муаммолари билан шуғулланишлари, оширилган мажбурият олишлари, мусобақа голиби бўлишларига оид замонавий фикрларни киритмасликлари лозим.

Амалиётда яна шундай ҳолатлар учрайдики, таржимон ўзи яшаб турган ижтимоий-сиёсий муҳит талабларига риоя қилгани ҳолда, матнга сиёсий, маърифий, маданий, иқтисодий ёки шахсий мақсадларда муайян ўзгартишлар киритиши мумкин. Аммо аслият мазмуни бутунлай йўққа чиқарилади. Сиёсий тарғибот мақсадида аслиятдан фойдаланиб яратилган таржима янги матн сифатида гавдаланади.

Табиийки, матннинг прагматик хусусиятларини бундай мақсадларда ўзгартириш билан боғлиқ ҳолатларни ўрганиш таржима назариясининг

асосий вазифасига кирмайди ва улардан назарий хулосалар чиқариш ҳам таржима амалиёти учун зарур эмас.

Шундай қилиб, ҳар қандай бадиий асар матни, биринчи навбатда, ўз тилида гапирадиган китобхонда у ёки бу даражада эмоционал-экспрессив таъсир уйғотади ва бу коммуникатив таъсир деб аталади. Бундай коммуникатив таъсир таржимада ҳам тулаконли қайта тикланиши лозим. Аслият ва таржимадаги коммуникатив таъсир коммуникатив мақсад орқали белгиланади. Бадиий матннинг коммуникатив имко нияти ўқувчида уйғотган коммуникатив таъсири орқали асар-нинг прагматик хусусияти аниқланади.

Прагматик маъно аслият тилида гаплашувчи халқнинг исмлари, географик, маданий-маиший объектлар, муассаса, оммавий ахборот воситалари номларида, персонажларнинг характери ва гапириш усулларида ўз аксини топади. Прагматик маъно асарнинг жанрига кура ҳам турли-туман булиши мумкин. Шу нуктаи назардан, бадиий адабиётдаги прагматик маънони илмий-техникавий адабиётдаги прагматик маъно билан киёслаб ўрганиш махсус тадқиқот объекти булиши мумкин.

Таржимон аслият тили, маданияти, тарихи, анъана ва урф-одатларини яхши билсагина, прагматик потенциалга мос келадиган таржима асари яратиши мумкин.

Кейинги йилларда тадқиқотчилар эътиборини кўпроқ жалб қилиб келадиган тил коммуникациясининг прагматик жихати мулоқот иштирокчиларининг қўшимча билимлари билан чамбарчас боғлиқ эканлиги эътироф этилмоқда. Аслият ва Таржима тиллари гайрилисоний омилларининг аксарият ҳолларда ўзаро фарқланиши таржимондан чуқур лингвистик билимдан ташқари, яна аслият тили билан боғлиқ бошқа фанлар, маданиятлар, урф-одатлар, анъаналар ҳақидаги маълумотлардан ҳам хабардор булишни талаб қилади. Тил белгилари ва улардан фойдаланадиган шахслар уртасидаги прагматик муносабатлар шундан иборатки, бу белгилар, аниқроғи, уларнинг маънолари шахслар учун тушунарли булиши, уларни маълум даражада таъсирлантириши керак. Ахборот шу йусинда талкин қилинганида, аслиятнинг коммуникатив ва прагматик таъсирчанлиги саклаб қолинади. А. Ф. Ширяевнинг фикрича, лингвистик таржима назарияси кулга киритган билимлар тил воситаларининг нутқ фаолиятидаги вазифаларини, тилларнинг тафовутли ва ўхшаш томонларини, уларнинг бадиий-тасвирий бойликларини чуқурроқ тушунишга ёрдам беради.

Айрим олимлар прагматик маънони кенг шархлаган ҳолда, унинг нафақат коннотатив, балки денотатив маъноли сўзларга ҳам хос эканлигини таъкидлашади. Масалан, аслида инглизча бўлиб, ҳозирги ўзбек тили луғат таркибидан мустаҳкам урин эгаллаётган «бизнесмен» сўзи собик Иттифок даврида нафақат ишбилармон шахсга, балки нопок йўл билан мол-дунё орттирадиган корчалонга нисбатан ҳам ишлатилар эди. Бинобарин, ушбу сўзни матн таркибида учратган ҳар бир ўзбек китобхони кўз олдида собик тўзум сиёсати таъсирида шаклланган айнан шу - иккинчи маъно жонланарди. Аммо бугунги кунда инглизча businessman ўзбекча ишбилармон тарзида ижобий маънода ишлатилмоқда. Зарурий маънонинг шу тарика танланиши

таржиманинг аслиятга коммуникатив тула-туқис монандлигини таъминлайди.

Демак, прагматик омиллар эквивалентликнинг таркибий қисми ҳисобланиб, уларнинг қайта яратилиши таржиманинг аслиятга коммуникатив мослигини вужудга келтиради. Натижада таржима муқобил услубий хусусият касб этиб, уни уқиган китобхон аслият мутолаасидан оладиган таассурот даражасида таъсирланади.

Тиллараро коммуникацияни амалга ошириш жараёнида прагматик муаммолар юзага келар экан, таржимоннинг вази-фаси таржима жараёнининг мақсадини тўғри англаган ҳолда, уни таржима тили талаби, меъёри асосида қайта яратишдан иборат. Муайян таржиманинг прагматик вази-фасини акс эттириш таржимондан баъзан тўғри мувофиқликдан воз кечган ҳолда, китобхоннинг эстетик таъсирланиш даражасини биринчи уринга қуйишни талаб қилади. Чунки ҳаддан ортиқ аниқлик прагматик ноаниқликка олиб келиши, яъни таржима ўз китобхонига аслият курсатган даражада таъсир кўрсатишга ожизлик қилиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, таржиманинг аслиятга прагматик мувофиқлиги аслият ва таржима соҳибларининг бир хил ахборотга эга бўлишлари билан ифодаланади.

Прагматик аспект асарнинг жанрига кура ҳам турли-туман бўлиши мумкин. Шу нуқтаи назардан, бу масала бадиий, публицистик матннинг ёки илмий техниканинг прагматик аспекти ва, нисбатан, уларни таржимада қайта тиклаш масаласи махсус тадқиқот объекти бўлиши мумкин.

Бундай тадқиқот, биринчидан, таржима таҳлили учун бой фактик материал берса, иккинчидан, таржима назарияси ва амалиётини ўрганувчилар учун янги назарий ва амалий ху лосаларга келишга, ўз билимларини янада чуқурлаштиришга ёрдам беради. Асарнинг аслият ва ўзбекча вариантларини қиёслаб ўрганиш таржима жараёнининг ютуқ ва камчиликлари, лексик, грамматик, синтактик, стилистик мувофиқликлар ва, аксинча, аслиятдан чекинган ҳолда рўй берадиган турли трансформацияларни чуқурроқ англашга ёрдам беради.

Бадиий таржиманинг прагматик аспектларини метафоралар орқали ўрганган ўзбек олимаси Р. А. Турабоевнинг фикрича, аслият матннинг прагматик аспекти қайта тиклашда таржимон уч хил муаммога дуч келиши мумкин: а) аслиятга тўлиқ мос келадиган прагматик белгиларга эга бўлган сўз ва иборалар; б) аслиятнинг прагматик потенциалига қисман мос келадиган тил бирликлари; в) аслиятда ифодаланган прагматик потенциалнинг таржима тилида мавжуд бўлмаслиги. Айнан учинчи ҳолат таржимонни турли хил лексик, грамматик, синтактик трансформациялар қилишга, матнга янги сўзлар қўшишга ёки уни қисқартиришга мажбур қилади.

Таржима жараёнидаги шошма-шошарлик, билвосита таржима матнга эргашиш, аслият тилини етарли даражада билмаслик айнан шундай ҳато ва камчиликларнинг юзага келишига, бу билан асар прагматик потенциалининг сусайишига сабаб бўлиши мумкин.

Хулоса

Таржима прагматикаси муаммоси алохида ёндашувни талаб қиладиган соҳа ҳисобланади. Шунинг учун таржима жараёнида матннинг прагматик хусусиятларини инобатга олиш муҳим. Шу билан бирга, матннинг мазмуний-услубий бўёқдорлигини, сюжетнинг ифода даражасини ҳисобга олган ҳолда, лексиканинг стилистик жихатдан ўзига хослигини, фразеологик бирликларнинг миллий-маданий хусусиятларини эътибордан четда қолдирмаслик зарур.

Мунозара учун саволлар:

1. Прагматика нима?
2. «Таржима прагматикаси» атамасига кимлар изох берган?
3. Таржима прагматикаси нимани тадқиқ қилади?
4. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни ҳақида сўзлаб беринг.
5. Инглиз тилида ёзилган асардан таржима тилига прагматик маъно тўғри уғирилган ҳолатларга мисоллар топинг.
6. Таржима жараёнида прагматик маъно тушириб қолдирилишига оид мисоллар келтиринг.
7. Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
8. Таржима жараёнида прагматик маъно ва таржимоннинг дунёқараши ҳақида сўзланг.
9. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?
10. Прагматик маъно ва тағ билимлар хусусида маълумот беринг.

5 - м а в з у

ТАРЖИМАНИНГ ЛЕКСИК МУАММОЛАРИ

Боскичлар,		Фаолият мазмуни	
Вакти- 2 соат		Талабалар сони: 50-60 нафар	
Мавзу:Қиёсий таҳлил таржимашуносликнинг асосий		Кириш, визуал маъруза	
Маъруза машгулотининг режаси:		1. Турли тилдаги матнларни таҳлил етиш	
		2. қиёсий таҳлил тўғрисида	
		3. таржима назариясида таҳлил	
Усув машгулотининг мақсади: таржима назариясида матнларни таҳлил қилиш			
Педогогик вазифалар:		Укув фаолиятининг натижалари:	
- Таржима назариясида қиёсий ва чоғиштира таҳлил		Талаба:	
Махсус матнларни таржимасидада		- Амалий ва назарий таржимада таҳлил қилишни пайдо бўлиши	
Ўқитиш услуби ва техникаси:		Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер	
Ўқитиш воситалари		Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.	
Ўқитиш шакли		Жамоа, гурӯҳда ишлаш	
Ўқитиш шарт-шароити		Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жиҳозланган аудитория.	
Боскичлар,		Фаолият мазмуни	
Вакти	Ўқитувчи	Талаба	

1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, укув машгулотидан кутилаётган натижалар маълум қилинади.	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниқлаш учун тезкор савол-жавоб утказади. - Таржимада қиёсий таҳлил назариясини ўрганинг - Қиёсий таржимада нималарни биласиз? 2.10. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган ҳолда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шархлайди. 2- топшириқни беради: Таржимада умумий ва хусусийликни сабаблари 2.11. Талабаларга мавзунинг асосий тўшунчаларга эътибор қилиши ва	2.13. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради. Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади. Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади. Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади. 2.14. Атамалар мазмунини муҳокама қилади. Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топшириқни расмдан фойдаланган ҳолда курсатиб беради.
3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга яқун ясайди ва талабалар эътиборини асосий, масалаларга қаратади. Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.9. Эшитади аниқлаштиради. 3.10. Топшириқни ёзиб олади.

5 - м а в з у

ТАРЖИМАНИНГ ЛЕКСИК МУАММОЛАРИ

Таълимий мақсад: талабаларни таржима жараёнидаги лексик бирликлар ва уларнинг мувофиқ муқобилларини топиш усуллари билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: лексикология, лексик бирлик, лексик мувофиқлик, тўлиқ мувофиқлик, қисман мувофиқлик, умуман мос келмаслик, антоним таржима, синонимик қатор, лексик трансформация.

Режа:

1. Лексик бирликларни таржима қилиш муаммолари.
2. Таржима жараёнида лексик мувофиқлик турлари.
3. Лексик трансформация турлари.

Асосий маълумотлар

Тилнинг семантик хусусиятлари, уларнинг қулланиши, бошқа сўзлар билан бирика олиш ва боғланиш имкониятлари, тилнинг лексик тизимида «жойлашиш» ўрни турли тилларда ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, доим ҳам мос келавермайди. Икки тил орасидаги семантик тафовутнинг ҳамма ҳолатларини бирдек қамраб олиш мумкин бўлмаганлиги сабабли, биз уни типик хусусиятларига қараб ўрганамиз.

Инглиз ва ўзбек тилларидаги лексик мувофиқлик турлари қуйидагича таснифланиши мумкин:

1. Тўлиқ лексик мувофиқлик.
2. Қисман лексик мувофиқлик.
3. Умуман мос келмаслик.
4. Тўлиқ лексик мувофиқлик.

Тўлиқ лексик мувофиқлик - инглиз ва ўзбек тилларида камдан-кам учрайдиган ҳолат. Одатда, улар қуйидаги лексик гуруҳларга тегишли бўлади:

- 1) атокли от ва географик жой номлари;
- 2) илмий ва техник атамалар;
- 3) ой, ҳафта, кун ва сонлар.

Қисман лексик мувофиқлик. Таржима амалиётида лексик бирликларнинг қисман мослиги кўп кўзатилади. Қисман мослик манба матндаги сўзнинг таржима тилида бир қанча мувофиқликлари мавжуд бўлганда рўй беради. Унинг сабаблари қуйидагилар:

1) тилдаги кўплаб сўзлар полисемантик (яъни кўп маъноли) бўлиб, бир тилдаги сўз маъноси билан бошқа тилдаги сўз маъноси бир-бирига тулигича мос келмайди. Масалан: house (уй, бошпана, парламент ва х. к), head (бош, калла, раҳбар, бошлик ва х. к). Шунинг учун сўзларни таржима қилиш жараёнида уларнинг маънолари контекст ичида очиқ берилади;

2) сўзларнинг синонимик катор буйича танланиши ва изохланиши. Синонимлардан фойдаланганда уларнинг семантик белгилари моҳиятини аниқлаш зарур. Шундай қилинганда синонимик катор ўзвларининг маънолари, лексик ва стилистик маъноларидаги фарқлар, синонимик каторлар айрим компонентларининг бириктириш имкониятлари ҳисобга олинади: dismiss, discharge - ишдан бушатмоқ (китобий тилда); sack, fire - ҳайдамоқ (оғзаки нутқда);

3) ҳар бир сўз ўзининг номинатив маъносига эга. Турли тилларда номинатив бирликлар бир хил маъно англатиши мумкин. Чунки ҳар бир тилнинг номинатив бирлигида шу тилга хос «воқеликни турли қисмларга бўлиб ифодалашнинг турли тамойиллари» мавжуд.

Белгилар турлича булишига қарамай, таржима қилинаётганда ҳисобга олиниши керак бўлган микдорни ташкил қиладиган эквивалентлик айнан бир хил маънога эга эмас: hot milk with skin on it - қаймоқ тутган иссиқ сут.

Умуман мос келмаслик. Ҳос сўзларни таржима қилишда лугавий бирликларнинг ўзаро лексик мувофиқ келмаслиги кўзатилади.

Қуйидаги гуруҳга кирувчи сўзларни лексик муқобили мавжуд бўлмаган турга киритиш мумкин: 1) кундалик ҳаётда ишлатиладиган ҳос сўзлар (дуппи, чопон, бешик); 2) атокли отлар ва географик жой номлари; 3) табрик ва кутловлар; 4) газета ва журналлар номлари; 5) оғирлик ва ўзунлик улчов бирликлари ва ш. к.

Илмий адабиётларда бир миллатга ҳос нарса, буюм, воқеа-ҳодисаларнинг ёки, умуман, хорижий сўзларнинг ўзга тилларга қучиб юриши биргина адабий алоқаларнинг, ҳусусан, таржиманинг ривожланишига боғлиқ эмас. Бу халқаро алоқаларнинг, сиёсий-тарихий, маданий воқеа-

ходисаларнинг ўзга халқлар дунёқарашига таъсири билан ҳам боғлиқ. Айнан шу туфайли, масалан, рус тили орқали ўзбек тилига сиёсат, дин, иқтисод ва илм-фанга оид кўплаб хорижий сўзлар сингиб кетган. Бу ўринда хорижий адабиётлар таржимаси орқали ўзбек китобхонларига, кўпинча, тушунарли бўлмаган кўплаб тушунчаларни ифодаловчи хос сўзлар кириб келаётганини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз.

Хос сўзлар таржимасида, одатда, икки хил қийинчиликка дуч келинади:

- 1)аслият тилига хос сўзларга мос эквивалентнинг мавжуд эмаслиги;
- 2)аслият тилидаги хос сўзлар, мазкур халққа доир миллий, тарихий колоритни таржима қилинаётган тилда тулалигича ифодалашнинг мураккаблиги.

Шу нуктаи назардан, хос сўзлар таржимасида қуйидаги ҳолатлар кўзга ташланади:

- 1)байналминал характердаги хос сўзлар. Таржимада улар ўз шаклида бирлашиши мумкин;

2)фақат маълум бир ҳудуд ёки миллатга хос воқеа-ходисалар. Улар шу миллат турмуш тарзига хос тушунчаларнигина ифодалайди. Агар таржимон бундай ўзига хосликни тушунмай, уни бошқа маъно ифодаловчи сўз билан угириб қўйса, асарнинг миллий колорити, сўз ифодалаган маънонинг ўзига хослигига путур етказган бўлади. Бундай ҳолларда хос сўзлар хорижий тилдаги шаклда берилиб, изоҳи хавола (сноска)да берилади.

3. Айрим хос сўзлар матн ичида ўзича қолдирилиб, контекстнинг ичида изоҳи келтирилади. Шундай қилиб, хос сўзларнинг таржимасида қуйидаги усуллар кўпроқ кўзатилади:

- 1) транскрипция;
- 2)транслитерация;
- 3)таржима орқали янги сўз - неологизм ҳосил қилиш;
- 4)сўзма-сўз (калька) таржима қилиш;
- 5)маъноси яқинлаштирилган сўз билан ўгириш;
- 6)хос сўзни изохлаб баён қилиш;
- 7)контекстуал муқобил билан алмаштириш.

Хулоса

Таржиманинг лексик муаммоларини ўрганишнинг муҳим жиҳати бўлажак таржимонларни пухта тайёрлаш, юзага келадиган қийинчиликларни бартараф этиш йўллари билиш, қуникмаларини ишлаб чиқишдан иборат.

Таржима жараёнида вужудга келадиган лексик муаммолар, уларнинг тўлиқ, қисман ва умуман мос келмаслик даражаларини ўрганиб чиқиш, тўлиқ лексик мувофиқсизликда қулланиладиган методларни тўғри қўллай билиш таржима сифатининг ошишига кумаклашади. Бу борада муқобилсиз лексика, яъни хос сўзлар таржимаси масаласини чуқур ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида пайдо бўладиган умумий муаммолар ҳақида сўзлаб беринг.
2. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кўзатилади?
3. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо бўлишини изохланг.

4. Лексик трансформациянинг турлари деганда нимани тушунаси?
 5. Қайси таржима турларида лексик муаммо кўп учрайди?
 6. Таржимада мавжуд бўлган лексик муаммолар қандай хал этилади?
- 6 - м а в з у**

ТАРЖИМАНИНГ ГРАММАТИК МУАММОЛАРИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни
Вакти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу: Таржима назарияси ва қиёсий лингвистика	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машгулотининг режаси:	1. Таржима назариясида қиёсий лингвистика 2. Қиёсий тилшуносликда матнлар устида ишлаш 3. Таржимада қиёслаш
Уцув машгулотининг мақсади: Таржимачиликда қиёсий тилшунослик масалаларини	
Педогогик вазифалар:	Укув фаолиятининг натижалари:
- Таржима назариясида қиёсий лингвистика масалалари	Талаба:
Таржимада тилшунослик	- Тилшунослик ва адабиётшуносликда таржимашунослик масалаларини ўрганилиши
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гурӯҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жиҳозланган аудитория.

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вакти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, укув машгулотидан қутилаётган	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниқлаш учун тезкор савол-жавоб уткази. - Таржима назариясида қиёсийлингвистикани ўрганиш - Қиёсий лингвистика тўғрисида нималарни биласиз? 2.12. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган холда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шархлайди. 2- топширикни беради: Таржимада умумий ва хусусийликни сабаблари 2.13. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор қилиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.16. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради. Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади. Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади. Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади. 2.17. Атамалар мазмунини муҳокама қилади. Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган холда курсатиб беради. 2.18. Эслаб қолади, ёзади. Хар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади.

3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга якун ясайди ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади.	3.11. Эшитади, аниқлаштиради.
	Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.12. Топширикни ёзиб олади.

6 - м а в з у

ТАРЖИМАНИНГ ГРАММАТИК МУАММОЛАРИ

Таълимий мақсад: талабаларни таржима жараёнидаги грамматик бирликлар ва уларнинг мувофиқ муқобилларини топиш усуллари билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: киёсий грамматика, таржимада грамматик муаммолар, грамматик род таржимаси, грамматик мувофиқлик, олмошлар таржимаси, предлоглар таржимаси муаммоси, морфологик мувофиқлик, синтактик мувофиқлик, грамматик трансформация.

Режа:

1. Таржима жараёнида грамматик муаммолар ва уларни бар-тараф этиш усуллари.
2. Таржимада грамматик мувофиқлик турлари.
3. Грамматик трансформация турлари.

Асосий маълумотлар

Бир тилни бошқа тилдан ажратиб турувчи белгилар тизими мавжуд. Шундай тиллар жумласига инглиз ва ўзбек тиллари ҳам киради. Уларнинг грамматик тизимлари типологик ва генетик жихатдан фарқланади. Инглиз тили хинд-европа тиллар оиласининг герман тиллар гуруҳига, ўзбек тили эса олтой тиллар оиласининг туркий тиллар гуруҳига киради. Инглиз тили морфологик тўзилишига кура ўзгарувчан аналитик характерга ва ёзилиш жихатидан синтетик характерга эга. Ўзбек тили эса аглютинатив тил хисобланади.

Қуйидаги мисолларни киёслаб ўрганиш орқали тиллар уртасидаги фарқларни кўзатиш мумкин:

Қисман морфологик мувофиқлик грамматик категориялар бир хил маънони бериб, маъноси маълум даражада фарқланганда юзага келади.

Буни отлардаги келишик категориясида ҳам куриш мумкин. Иккала тилда ҳам келишикнинг маъноси бир хил, лекин улар сони ва ифодалаётган маънолари нуктаи назардан фарқланади. Инглиз тилида иккита, ўзбек тилида эса олтита келишик бор.

Умуман морфологик мос келмаслик. Бу ҳолатни грамматик категорияларнинг умуман мос келмаслигида кузатишимиз мумкин. Масалан, ўзбек тилида эгалик категорияси эгалик қўшимчалари орқали ифодаланади.

Ўзбек тилида	English
Китоб-им	my book
Китоб-инг	your book
Китоб-и	his/her book

Ўзбек тилидаги эгалик категорияси инглиз тилидаги эгалик категориясига умуман тўғри келмайди. Ўзбек тилида эгалик категориясини ифодалаш учун эгалик қўшимчасидан фойдаланилса, инглиз тилида олмошлардан фойдаланилади.

Инглиз тилида отларнинг аниқ ёки ноаниқлигини ифодалаш учун муайян артиклдан фойдаланамиз. Аммо ушбу грамматик воситанинг ўзбек тилида мос варианты мавжуд эмас. Бу ҳолда артиклар маъноси тилнинг лексик ва синтактик воситалари ёрдамида берилади.

Энди инглиз ва ўзбек тилларидаги грамматик мувофиқликнинг синтактик жихатдан мослашувини куриб чиқамиз:

Тўлиқ синтактик мувофиқлик деганда, структура мослиги, сўз бирикмалари ва гап бўлакларининг мослашуви тушунилади. Ўзбек ва инглиз тилларида тўлиқ синтактик мувофиқлик камдан-кам ҳолларда учрайди. Тўлиқ синтактик мувофиқликни Adjective + Noun қолипидаги сўз бирикмасида кузатишимиз мумкин: white flag - оқ байроқ.

Худди шундай ҳолатни содда гапларнинг кесими утимли феъл билан ифодаланганда ҳам куришимиз мумкин: He laughed. - У кулди.

Қисман синтактик мувофиқлик. Қисман синтактик мувофиқликда сўз бирикмаларида маънолар мослиги бўлса-да, структураси бир-биридан фарқланади. Сўз бирикмаларидаги қисман синтактик мувофиқлик куйидагича:

1. Синтактик жихатдан аниқловчили сўз бирикмалари ясалишида инглиз тили ўзгаришларга бой бўлмаган тил ҳисобланиб, аниқловчилар, асосан, сўзлар жойлашиши воситасида (Noun1+Noun2 структурасига биноан) ясалади ва куйидаги турдаги муносабатларни ифодалайди:

Атрибутив:

English	Ўзбек тилида
Glass-tube	шиша найча
N1+N2	N1+N2

Бу мисолларда инглиз ва ўзбек тилларида фарқ кўзатилмайди.

Эгалик қўшимчалари: house-plan [N1+N2] уй плани [N1+N2 (-и)] - план дома [N1+N2 (-а)].

Юқоридаги мисоллардан куришиб турибдики, инглиз тилида ўзгариш йўқ, аммо ўзбек (-и қўшимчаси) ва рус (-а қўшимчаси) тилларида ўзгариш кўзатиляпти.

Яна бир мисол: workers club [N1+N2] - ишчилар клуби [N1 (-лар + -нинг) +N2 (-и)].

Қисман синтактик мувофиқлик биринчи компоненти сон билан ифодаланган сўз бирикмаларида ҳам кўзатилади:

English	Ўзбек тилида
one book	битта китоб
two books	иккита китоб
three books	учта китоб
four books	туртта китоб
five books	бешта китоб

Инглиз ва ўзбек тилларида кўпликнинг ифодаланиш усули иккинчи таркибий қисм (компонент)да фарқланади.

English Ўзбек тилида

Num+Npl. Num+Nsing.

Бундан куринадики, ўзбек тилига нисбатан инглиз тилидаги мисолларда иккинчи компонентда ўзгариш мавжуд.

Умуман синтактик мос келмаслик дейилганда, аслият тили билан таржима тили уртасидаги маълум синтактик конструкциялар етишмаслиги ёки мос келмаслиги тушунилади.

Инглиз тилида бу синтактик конструкциялар гапнинг тўлиқ бўлмаган ёки иккинчи даражали бўлақларини ташкил қиладиган феълнинг шахсиз шакллари билан ифодаланади. Предикатив конструкцияларнинг семантик вазифаси ҳаракатларнинг бир-бири билан ўзаро алоқада бўлиши ва муайян вазиятда мослашишини билдиради. Ушбу конструкциялар билан гапнинг бош бўлақлари уртасида расман грамматик боғлиқлик бўлмаса-да, улар уртасида доимо мувофиқлик мавжуд. Предикатив конструкцияларда ҳаракат ёки ҳолат содда ва қўшма гаплар таржимасида аниқланади. Масалан: I heard the door open. -Эшик очилганини эшитдим.

Грамматик трансформация турлари. Бир тилдаги маълумотни бошқа бир тилда ифодалаш учун бир қанча лексик ва грамматик трансформация турларидан фойдаланишга тўғри келади. Қуйида грамматик трансформациянинг грамматик ўрин алмаштириш, грамматик транспозиция, грамматик тушириб қолдириш, грамматик қўшиш каби турларини кўриб чиқамиз.

Грамматик ўрин алмаштириш деганда, бир гап бўлагини бошқа бир гап бўлаги билан ёки бирор сўз шаклини бошқа сўз шакли билан алмаштириш тушунилади. Грамматик ўрин алмаштиришда икки ҳолат кузатилади: а) гап бўлақларини алмаштириш; б) сўзнинг грамматик шакллари алмаштириш.

Ўрин алмаштириш орқали таржима қилишнинг бир неча сабаблари мавжуд:

- таржима қилинаётган тилда аслиятдаги грамматик шакл ёки конструкцияларнинг мавжуд эмаслиги;

- шакл ва конструкцияларнинг бирикишида мувофиқликнинг етишмаслиги, шунингдек, лексик сабабларга кўра турли хил мослашувлар ва сўзларнинг ишлатилиши;

- худди шу маънодаги гап бўлагининг етишмаслиги. Қуйидаги мисол инглиз тилидаги иккита гапнинг бўлақлари ўрнини алмаштириш орқали феълнинг маънолари очиқ берилади:

He says he will come. - У келишини айтяпти. He said he would come. - У келишини айтди.

Ўзбек тилида шунга ўхшаш сўз шакли бўлмаганлиги туфайли сўзларнинг маънолари бошқа грамматик воситалар ёрдамида ифодаланган.

Ўзбек тилида феъл функцияси сифатдош қўшимчаси -жак ёки ҳаракат номи -(и)ш қўшимчалари билан ифодаланади.

Гап бўлаклари ўрнини алмаштиришнинг шартли ва ихтиёрий турлари мавжуд. Таржимада шартли ўрин алмаштириш аслият тилидаги гап бўлакларида ишлатилган воситанинг таржима тилида мавжуд эмаслиги ёки мос келмаслигида кўринади (масалан, инглиз тилидаги артикль).

Ўзбек тилида артикль бўлмаганлиги учун уни таржима қилишда турли лексик ва грамматик воситалардан фойдаланилади. Артикль гумон, кўрсатиш олмошлари, сон ва урғу вазифаларида ҳам келиши мумкин. Шунинг учун ўзбек тилида артикларнинг маъносини берадиган турлича воситалардан фойдаланилади: When we were in Majorca, there was a Mrs. Leech there and she was telling us most wonderful things about you. (A. Christie) - Биз Майоркада бўлганимизда қандайдир миссис Лич бор эди. У бизга сиз тўғринида жуда кўп кизикарли нарсаларни айтиб берганди. (А. Кристи)

Бу таржимада гумон олмошларидан ноаниқ артикль ўрнида фойдаланилган.

Ихтиёрий урин алмаштиришда контекстдаги маънога қараб ўрин алмаштирилади: The climb had been easier than he expected. - Кўтарилиш у кўтгандан кўра осонроқ кечди.

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, инглиз тилидаги аниқ артикль билан келган от ўзбек тилида инфинитив билан берилган.

Грамматик алмаштиришлар аслиятдаги грамматик бирликнинг таржима тилига ўзгача грамматик маъно билан ўгириладиган таржима усули ҳамдир. Манба тилининг исталган сатҳидаги грамматик бирлик алмаштирилиши мумкин: сўз шакли, нутқ қисми, гап бўлаги, маълум турдаги гап. Таржимада ҳар доим МТ шаклининг ТТ шаклига алмаштирилиши юз беради.

Синтактик қайта кўриш кўп ҳолларда инверсияли гап таржимасида, яъни сўзларни тескари тартибда таржима қилиш зарурияти бўлган гапларда талаб қилинади. Инверсия стилистик ёки маъновий талаблардан келиб чиқади. Инглиз тилида инверсия жуда ифодали эмпатик восита ҳисобланади.

Грамматик алмашинувда аслиятдаги грамматик бирлик таржима тилида бошқа грамматик белги билан алмаштирилади. Бу сўз категориялари (род, сон), сўз туркумлари, гап бўлаклари алмашинуви орқали амалга оширилади. Масалан, инглиз тилида кўпликдаги от таржимада бирликда от билан келиши ёки аксинча бўлиши мумкин. Масалан, money (бир-ликда) - деньги (кўпликда) - пул (бирликда); struggles (кўплик-да) - борьба (бирликда) - кураш (бирликда).

We are searching for talent everywhere. (Бирликда) - Мы повсюду ищем таланты. (Кўпликда) - Биз ҳамма жойдан талантларни қидиришимиз. (Кўпликда).

They left the room with their heads held high - Они вышли из комнаты с высоко поднятой головой. (Бирликда) - Улар хонага бошларини ғоз тутганларича киришди. (Кўпликда).

Энг кўп таркалган грамматик трансформация тури сўз туркумлари алмашинувида кузатилади. Бунда отларнинг феъл ва сифат билан алмашинуви кўпроқ учрайди:

He is a poor swimmer. - Он плохо плавает. - У ёмон сўзади.

She is no good as a letter-writer. - Она не умеет писать письма. - У хат ёзолмайди.

I am a very rapid packer. - Я очень быстро укладываюсь. - Мен тезда йиғиштириб бўламан.

Таржимада сўз туркумларини алмаштириш гап таркибининг ўзгаришига олиб келади. Масалан, қуйидаги жумла таржимасида эга ўрин холи билан алмаштирилган:

Аслият: The last week saw an intensification of diplomatic activity.

Русча таржима: На прошлой неделе наблюдалась активизация дипломатической деятельности.

Ўзбекча таржима: Ўтган ҳафтада дипломатик муносабатларнинг фаоллашуви кузатилди.

Ноаниқ артикль таржимада «one» сони ёки гумон олмоши билан алмаштирилиши мумкин.

She solved the problem at a blow. - У муаммони бир зумда ҳал этди.

An apple a day keeps the doctor away. - Кунда бир олма, табибни эсга олма.

He had not an enemy on earth. - Унинг бу оламда бирорта ҳам душмани йўқ эди.

She is a Mrs. Eryllynne. - Бу қайсидир миссис Эрлинн.

Грамматик транспозиция деганда, манба тили билан таржима тилидаги лингвистик элементларнинг урин алмашиши тушунилади.

Транспозициянинг икки тури мавжуд: 1) гап бўлаклари урнининг алмашиши; 2) қўшма гапларда синтактик боғлиқлик. Масалан: Active defenders of the national interests of their people, the Actives, are at the same time true internationalists. (W. Foster) - Фаоллар ўз халқи миллий манфаатларини дадил ҳимоя қиладилар ва айнаи вақтда, улар ҳақиқий байналминалчилар ҳамдир. (В. Фостер)

A big scarlet Rolls Royce had just stopped in front of the local post office. (A. Christie) - Махаллий алоқа бўлими олдида қизил рангдаги катта Ролс-Ройс автомашинаси тўхтади. (А. Кристи).

Инглиз тилида гапнинг семантик маъноси ноаниқ артикль билан ифодаланган, ўзбек тилида эса бу иккинчи даражали маъно ҳисобланади.

Инглиз тилидаги мураккаб қўшма гапни ўзбек тилига таржима қилиш жараёнида бош гап ва эргаш гаплар жойи ўзгариши мумкин. Бу шуни англатадики, мураккаб қўшма гапдаги сўзлар тартиби бошқа тилларда ҳар доим ҳам мос келавермайди. Масалан: A remarkable air of relief overspread her countenance as soon as she saw me. - Мени кўриши биланок, унинг юзида хотиржамлик аломати пайдо бўлди.

Сўзларни тушириб қолдириш грамматик трансформациянинг бир тури бўлиб, грамматик компонентларнинг қисқартирилишида кузатилади: He raised his hand. - У қўлини қўтарди. Бу гапда «his» (ўз) олмоши тушиб қолган.

Қўшиш грамматик трансформациянинг шундай турики, унда аслият тилидаги грамматик ва семантик компонентларни таржима тилида сўз қўшиш орқалигина қайта тиклаш мумкин: Also, there was an awkward

hesitance at times, as he essayed the new words he had learnt. - Баъзан у яқиндагина ўрганган сўзларини талаффуз қилишга ҳозирланиб, тўхтаб қоларди.

Феълнинг маъноси ўзбек тилида «яқиндагина» равиши билан ифодаланган. Инглиз ва ўзбек тилларида сўз тартиби орасида фарқ, кўпинча, таржимада қайта тузишни талаб қилади. Шу сабабли таржимада аксарият ҳолларда ўзбек тилининг синтактик меъёрларига мувофиқ тарзда гапни қайта тўзишга тўғри келади.

Эгани кесимдан ажратиб турадиган аниқловчи гуруҳлар билан эга ифодаланган ҳолатларда ҳам таржимада гапни қайта тузиш талаб қилинади. Бу ҳолатни киёсий даража сифатлари таржимасида ҳам кўзатиш мумкин: The stoppage which is in support of higher pay and shorter working hours began on Monday. - Забастовка в поддержку требований о повышении заработной платы и сокращении рабочего дня началась в понедельник. - Иш ҳақини кўпайтириш ва иш вақтини қисқартиришни кўллаб-қувватловчи иш ташлашлар душанба куни бошланди.

Хулоса

Таъкидлаш жоизки, грамматика тилнинг устунидир. Ушбу устунсиз ёки устуннинг нотўғри қурилиши ҳар қандай муқобиллиги юқори даражадаги таржимани ҳам йўққа чиқаради. Таржима жараёнидаги морфологик ва синтактик тўлиқ муқобил, қисман муқобилликлар ёки умуман мос келмаслик ҳолатларини олмош, артикль, грамматик род, феъл ва бошқа грамматик категориялар орқали ўрганиш муаммолар ечимида қайси йўлдан боришни аниқ кўрсатиб беради.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида пайдо бўладиган грамматик муаммолар қайсылар?

2. Нима сабабдан таржима жараёнида грамматик муаммолар пайдо бўлади?

3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида грамматик род таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

4. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида олмошлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

5. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида феъллар ва, умуман, предлоглар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

6. Артикллер таржимаси ҳақида сўзланг.

7. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида эргашган қўшма гаплар, мураккаб қўшма гаплар ва изоҳловчилар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

8. Грамматик сатҳдаги номуносивбликнинг таржима матнга қўйиладиган таъсири ҳақида сўзланг.

9. Аслият тилида бўлган, аммо таржима тилида қўйилмайдиган грамматик ҳодисалар қандай таржима қилиниши мумкин?

10. Аслиятда атайлаб бўзиб берилган сўзларни қандай Таржима қиламиз?

7 - мавзу

ТАРЖИМАНИНГ СТИЛИСТИК МУАММОЛАРИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вакти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, уқув машгулотидан кутилаётган	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниклаш учун тезкор савол-жавоб утказди. - Психолингвистика нима - Психолингвистиканинг ўрганиш объектини биласиз? 2.14. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган холда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шархлайди. 2- топширикни беради: 2.15. Психолингвистика ва таржима 2.16. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор килиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.19. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради. Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади. Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади. Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади. 2.20. Атамалар мазмунини муҳокама қилади. Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган холда курсатиб беради. 2.21. Эслаб қолади, ёзади. Хар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади.
3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга якун ясайди ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади. Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.13. Эшитади, аниқлаштиради. 3.14. Топширикни ёзиб олади.

Вакти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу: Таржима назарияси ва психолингвистика	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машгулотининг режаси:	1. Таржима назариясида психолингвистика 2. Қиёсий таржимада матнлар устида ишлаш 3. Таржимада қиёслаш
Уқув машгулотининг мақсади:	Таржимачиликда психолингвистика масалаларини
Педогогик вазифалар:	Уқув фаолиятининг натижалари:
- Таржима назариясида қиёсий лингвистика масалалари	Талаба:
Таржимада тилшунослик масалалари	- Тилшунослик ва адабиётшуносликда таржимашунослик масалаларини ўрганилиши Қиёсий тилшуносликда матнлар устида ишлаш
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳда ишлаш

Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жихозланган аудитория.

7 - м а в з у

ТАРЖИМАНИНГ СТИЛИСТИК МУАММОЛАРИ

Таълимий мақсад: талабаларни таржима жараёнидаги лексик бирликлар ва уларнинг мувофиқ муқобилларини топиш усуллари билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: киёсий стилистика, аслият матн услуби, стилистик воситалар, сўзнинг стилистик буёқдорлиги, бадий таржимада муаллиф услубини сақлаш, услубий муаммо, бадий асар тили ва услуби.

Режа:

1. Таржима жараёнида стилистик муаммолар.
2. Аслият матн услуби.
3. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни таржимада қайта яратиш.
4. Сўзнинг стилистик буёқдорлиги.
5. Бадий адабиёт таржимасида муаллиф услубини сақлаш масаласи.

Асосий маълумотлар

Стилистика тилшуносликнинг ажралмас қисми бўлиб, у бадий нутқнинг ифодаланиш услублари, уларнинг таъсирчанлиги ва, умуман, инсон нутқини ўрганадиган фандир.

Киёсий стилистика бевосита киёсий типология билан боғланган бўлиб, услубларни таҳлил қилиш йўллари, атамалар ва уларнинг тўзилишини ҳам ўрганади. Бунда уларнинг мавхумлик даражаси, маъно хусусиятлари, тўғри ва кучма маъноларнинг ифодаланиши, сўзларнинг ўзаро боғланиш қоидаларига қўйилган таҳлил олиб боради. Шу йўналишда фразеологик тургун бирикма ва ўзгарувчи сўзлар таҳлили ҳам берилади.

Е. Г. Эткинд таржимани икки тилнинг киёсий стилистикаси, дея таърифлайди. Чунки бадий таржиманинг вазифаси - асл нусханинг услубий киёфасини ўз тилида қайта яратишдан иборат. Демак, киёсий-услубий тадқиқот икки тил лисоний воситалари мазмунининг услубий жихатдан ўзаро мос келиш-келмаслиги ҳақида тўғри ҳукм чиқариш имконини яратади.

Бадий асар тили ва услуби хилма-хил бадий-тасвирий ва услубий воситалар силсиласининг ўзига хос равишда ранг-баранг шакл ва қуринишларда намоён бўлишидир. Улар асарнинг бадий қиймати ва образли асосини ташкил этади. Бу жараёнда айрим лисоний-услубий бирликлар шу восита ва услублар таркибидан шартли равишда ажратиб олиниб, илмий таҳлил қилинади. Зеро, асарнинг бадий образи асосини ташкил этадиган восита ва усуллар йигиндиси таржимада қай даражада акс этганлиги кўп жихатдан унинг таркибидаги алоҳида лисоний-услубий воситалар вазифаларининг қайта яратилиш даражасига боғлиқ. Аммо таржиманинг аслият руҳини қай йусинда ифода эта олганлиги ҳақидаги ҳулоса матний уйғунлик асосида чиқарилади. Бундан ташқари, аслият матнда унинг миллий хусусиятини белгилайдиган сон-саноксиз лисоний-услубий

воситалар учрайдики, бундай ўзига хос буёкли бирликларга ўзга тарихий-маданий жараён сохиблари булмиш халқлар тилидан гоҳо муқобил воситаларни танлаш имкони бўлмайди. Мазкур бушлик таржимоннинг аслият сохибларига хос миллий хусусиятларга мурожаат қилиши орқали тулдирилади. Бусиз ҳеч бир таржима ўз мақсадига эриша олмайди.

Таржимадаги услубий муаммолар икки тил матнларининг жанрларга кура мувофиқ келишини такозо этмайди. Шунинг учун таржимада аслият воситаларига вазифавий уйғун тил бирликлари танлаш муаммосини ўрганиш масаласи муҳим назарий аҳамият касб этади. Демак, киёсий стилистика аслият ва таржима тиллари лисоний-услубий воситаларини киёсий таҳлил қилиш орқали таржима амалиётини умумлаштириш вазифасини қуйиб, таржима матннинг аслиятга мослик даражасини белгилаш учун хизмат қилади.

Метафора - икки нарсанинг айрим тасодифий белгиларига, бу белгиларнинг ўхшашлигига асосланган ифода усулидир. У лугавий-мантикий ва кучма-матний маъноларнинг ўзаро муносабатига асосланади. Масалан, «тил» ўз ва кучма маънода қулланган бирикмаларни қуриб чиқамиз: иссиқдан итнинг тили осилган (ўз маъносида); соатнинг тили, кунгирокнинг тили (кучма маъноларда).

Метафора инглиз тилидаги газета услубида жуда кўп қулланади. Таржимада эса уларни ҳамма вақт ҳам метафора шаклида бериш қийин кечади.

Аслиятда мантикан эркин маънодаги сўзлар ёрдамида баён этилган фикр таржима тилида ҳар хил лугавий маънога эга лисоний воситалар - аслиятдаги воситага моддий жихатдан яқин ҳамда ундан лексик таркиби билан фарқ қиладиган тил бирликлари ёрдамида ифода этилади. Контекстуал синонимик каторни ташкил этадиган бундай вариантларнинг моддий жихатдан аслиятдаги бирликка яқини кўпроқ ўзга тиллар таъсирида ҳосил қилинган бўлади. Унинг нутқда, хусусан, таржимада учраши, сўзларнинг ўзаро бирикуви, фикрнинг меъёр доирасида ифода этилиши нуктаи назардан ҳеч қандай эътирозга сабаб бўлмайди. Ундан лексик таркиб жихатидан фарқ қиладиган бирикма эса, асосан, азалдан таржима тилининг «мулки» ҳисобланади. Таржимада айнан шу вариантга мурожаат қилиш таржима тилининг табиийлигини юзага келтиради. Чунки бу йўл нафақат фикрнинг тўғри талкин этилишини, балки ифоданинг соф ўзбекона жарангдорлигини ҳам таъминлайди. Масалан, рус кишиси фарзанд кўрмаган одамга нисбатан он был бездетен бирикмасини ишлатса, ўзбек жўнгина қилиб, у бефарзанд эди дейиши мумкин. Ифода ҳеч қандай эътирозга сабаб бўлмайди. Аммо она тили нозикликларини биладиган ўзбек бундай ноқулай вазиятда у тирноққа зор эди иборасидан фойдаланишни афзал қуради.

Питер Абраҳамснинг «Қабрдаги гулчамбар» романи персонажининг шикоятмўз оҳангда айтган I didn't sleep last night гапини ўзбек тилига моддий жихатдан аниқ Кеча мутлақо ухламаган эдим тарзида ўгириш ҳам табиий жаранглаган бўлар эди. Аммо санъаткорнинг ўз масъулиятига ижодий ёндашиб, мазкур фикрнинг соф ўзбекча баёни ҳақида уйлаши жумланинг оғзаки нутққа хос Кеча мижжа қоқмаган эдим шаклидаги ажойиб талкинини

юзага келтирган: It gave me chance to sleep, I didn't sleep last night. (WU, 131) - Хечқиси йуқ, қайтанга ухлаб олдим, кеча мижжа қоқмаган эдим. (КГ 136).

Шундай қилиб, барча унсурлари ўз маъносида кулланилган сўз бирикмалари ва хатто жумлаларни таржима қилишда ҳам моддий аниқлик йўлидан бориш ҳамма вақт ҳам кўтилган таъсирчанликка олиб келавермайди. Прагматик мутаносибликка эришишда аслият матн бирликлари таржимасига ижодий ёндашиш, таржима тилида мавжуд синонимик вариантларнинг қайси бири ушбу ҳолатга кўпроқ мос келишини аниқлаш зарурати тугилади. Зеро, муайян фикр аслият тилида бир ифода ёрдамида баён этилса, таржима тилида моддий жихатдан ўзгача ифода воситаси орқали макбулроқ акс эттирилади. Ўз она тилида жуда кўп сўз бойлигига эга мохир таржимон, одатда, лугавий муқобилликдан кура вазифавий уйғунликка кўпроқ эътибор бериб, бадий матннинг эстетик хусусиятини қайта яратади. Шундай ҳол, айниқса, диалогик нутқ таржимаси мисолида янада яққолроқ кўзга ташланади. Бу, хусусан, маданият даражаси ва билим савияси билан бир-биридан ажралиб турадиган персонажлар нутқи таржимасида кўпроқ намоён бўлади. Шундай қилиб, таржимон нафақат муайян услубий вазифа ифодаси учун кулланган образли ёки ҳиссий-таъсирчан лисоний воситани, балки амалий жихатдан қийинчилик тугдирмайди деб тасаввур қилинадиган эркин маънодаги у ёки бу сўз ёхуд сўз бирикмасини ўгиришда ҳам ҳар доим уша восита мазмунини таржима тилида қандай сўз ёки сўз бирикмаси аниқроқ ва тулароқ ифода этиши мумкинлиги, мавжуд вариантлардан қайси бирининг аслият руҳига кўпроқ мос келиши ҳақида уйлаши ва доим ўз олдига назарда тўтилган фикрни қай тарзда янада равлроқ баён этиш мумкин деган саволни қуйиши зарур.

Меҳмонни таомга таклиф этаётган рус кишиси: «Прошу, к столу!» - дейди. Аммо ўз она тилидаги сўз бойлиги кўп ва ўзи мансуб халқ анъанасидан яхши хабардор ўзбек таомнинг стол устига тортилган булишига қарамасдан, меҳмонга: «Марҳамат, дастурхонга!» - дея лутф қилади.

Ўзбек тилида «хали буниси холва» деган фразеологик бирлик мавжуд бўлиб, у, асосан, бирор азоб-укубатнинг келажакда муқаррар тарзда содир бўладиган ташвиш ва укубатлар олдига арзимас эканлигини образли ифода этади. Шу фикр инглиз ва рус тилларида эркин маънодаги сўзлар ёрдамида баён этилган экан, ўзбек тилида ҳам уни шу тарика ифода этиш имконияти мавжуд. Аммо муқобил нутқий вазиятларда ўзбек тилида, одатда, қуйидаги мисол таржимасидагидек, эслатилган фразеологизмдан фойдаланиш табиий ўзбекона жарангдорликни юзага келтиради: Does that sting? Good, that's nothing to how it will feel later. The pain hasn't started yet. - Нима, қуйдирыптимми? Буниси холва. Ҳамма ҳунарини кейин қурсатади.

Хулоса

Услуб - тилнинг беағидир. Аслият тилининг ўзига ҳослигини, ундаги гўзал ва бетакрор жараёнларни таржимада акс эттириш - ҳар бир таржимон олдига турган вазифа. Бадий матн таржимони бу ходиса билан чамбарчас боғлиқ. Стилистик бўёқдорликни акс эттириш таржимондан ўзига ҳос маҳоратни талаб этади. Бунда, албатта, прагматиканинг ҳам роли катта. Таржиманинг стилистик муаммолари таржимондан бадий адабиётнинг

кайта яратилишида муаллиф услубини сақлаш, ўзга маданиятга оид асар таржимасида услуб, шакл ва маънони бериш, асар қахрамонининг шахсини очиқ беришда стилистик бўёқдор сўзлар таржимаси каби масалаларни бартараф этишни кўзда тутди.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима жараёнида қандай стилистик муаммолар пайдо бўлади?
4. Аслият матн услуби таржима жараёнида қандай ўзгаришларга учраши мумкин?
3. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни тажимада берилишининг муаммолари ҳақида сўзланг.
4. Сўзнинг стилистик бўёқдорлиги нима?
5. Асар қахрамонининг шахсини очиқ берадиган услубий бўёқдор сўзлар таржимаси ҳақида сўзланг.
6. Таржимада бирликларнинг грамматик сатҳда алмашиб келиши нимага олиб келади?
7. Бадиий адабиёт таржимасида муаллиф услубини сақлаш муҳимлиги ҳақида сўзланг.
8. Бошқа маданиятга оид асар таржимасида қандай услубий муаммолар келиб чиқади?
9. Таржимада сақланиши лозим бўлган услуб, шакл ва маъно қандай таржима қилиниши зарур.
10. Аслият матн муаллифи услуби билан таржимон услуби яқин бўлиши керакми? Нима учун?

8 - м а в з у

ТАРЖИМАНИНГ ФРАЗЕОЛОГИК МУАММОЛАРИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вакти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, уқув машғулотида қилинган	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
	кутилаётган	

2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниклаш учун тезкор савол-жавоб утказади.	2.22. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради.
	- Прагматика нима	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	- Таржиманинг прагматик объектини биласиз?	Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади.
	2.17. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган холда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шархлайди.	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	2- топширикни беради:	2.23. Атамалар мазмунини муҳокама қилади.
	2.18. Прагматика таржимашунослик ва	Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган холда курсатиб беради.
	2.19. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор қилиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.24. Эслаб қолади, ёзади.
		Хар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади. Маърузани ёзиб олади, мисоллар келтиради.
3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга яқун ясайди ва талабалар эътиборини асосий, масалаларга қаратади.	3.15. Эшитади, аниқлаштиради.
	Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.16. Топширикни ёзиб олади.

Вақти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу: Таржиманинг прагматик муаммолари	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машғулотининг режаси:	1. Таржима назариясида прагматика
	2. Амалий таржима
	3. Таржимада прагматик муаммолар
Ўқув машғулотининг мақсади: Таржимачиликда прагматика масалаларини ўрганиш	
Педогогик вазифалар:	Уқув фаолиятининг натижалари:
- Таржима назариясида прагматика масалалари	Талаба:
Таржимада амалий машқлар	Тилшунослик ва адабиётшуносликда прагматик таржимашунослик масалаларини ўрганилиши прагматик тилшуносликда матнлар устида ишлаш
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жиҳозланган аудитория.

8 - м а в з у

ТАРЖИМАНИНГ ФРАЗЕОЛОГИК МУАММОЛАРИ

Таълимий мақсад: талабаларни таржима жараёнидаги фразеологик бирликлар ва уларнинг мувофиқ муқобилларини топиш усуллари билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: фразеологизм, фразеологик бирлик, идиома, мазмунан мувофиқлик, шаклан мувофиқлик, сўзма-сўз таржима, мақол, матал, тасвирий таржима, аналог таржима, адекват таржима.

Режа:

1. Фразеология ва фразеологик бирлик тушунчаси.
2. Фразеологик бирликларни таржима қилиш усуллари.
3. Фразеологик бирликлар таржимасида маъно мослиги.
4. Мақоллар таржимасидаги ўзига хослик.
5. Идиомалар таржимасидаги ўзига хослик.
6. Фразеологик бирликлар таржимасида умумий контекстнинг ўрни.

Асосий маълумотлар

«Фразеология» атамаси ибора, нутқ обороти, билим, тушунча маъноларини ифодалайди. Фразеология тилшуносликнинг алоҳида бир қисми бўлиб шаклланишига ҳали кўп вақт бўлмаган эса-да, унинг келиб чиқиш тарихи тил таракқиётининг илк босқичларига бориб такалади. Илмий тадқиқотлардан маълум бўлишича, фразеологик бирликлар тил билан бирга пайдо бўлиб, тил билан биргаликда ривожланиб келган. Аммо жамиятнинг турли давларида уларнинг ўрни ва аҳамияти турлича баҳоланади. Фразеологизмлар тўзилиши, лексик-семантик, функционал-услубий ва синтактик вазифалари, шунингдек, ўзига хос шаклланиш хусусиятларига эга бўлган тил бирлигидир.

Тилшуносликда «фразеология» атамаси францўз тилшуноси Шарль Балли тамонидан ишлатилиб, стилистика фани билан кушиб ўрганилган. Лекин таниқли тилшунос олим проф. Е. Ф. Поливанов фразеологияни фан сифатида тан олиш фикрини билдирган. Шу фикрни қўллаб-қувватлаган олимлардан яна бири академик В. В. Виноградовдир. У ўзининг катор илмий тадқиқотларида рус тилидаги фразеологик бирикмаларни ўрганиб ва уларни семантик жиҳатдан гуруҳларга бўлиб чиқди.

Е. Д. Поливанов ва В. В. Виноградов томонидан уртага ташланган фразеология ҳақидаги фикрлар кейинчалик бу соҳада кўплаб тадқиқотларнинг юзага келишига туртки бўлди. Лекин ҳозирга қадар фразеологияни фан сифатида қараш ёки қарамаслик ҳақидаги фикрлар ўз ечимини тулалигича топган эмас. Жумладан, фразеологиянинг ҳажмини тор маънода тушунувчилар ибораларнинг фақат ўзини ўрганиш лозим деб, мақол, афоризм ва хикматли сўзларни фразеологизмлар таркибига киритмайди. Баъзи олимлар фразеологик бирикмаларни сўзларнинг эквиваленти ҳисоблаб, уни лексикология таркибига киритади. Профессор Ш. Рахматуллаев ҳам шу фикрга қўшилиб: «Луғат бойлиги сўзлардан ва шу сўзлар асосида тўзилган иборалардан ташкил топади. Сўз луғат бойлиги сифатида лексик бирлик деб, иборалар эса фразеологик бирлик деб аталади. Бўлар умумлаштирилиб, луғавий бирлик деб юритилади. Ибора луғавий

маъно англатиш учун хизмат қилади. Шунга кура у луғавий бирлик хисобланади ва шу жихатдан сўз билан бир каторда қуйилади», - дейди.

Бу фикрга қўшилувчи олимлар талайгина. М. Содикова эса фразеологияни кенг маънода тушуниб, ўзи томонидан тўзилган «Русча-ўзбекча фразеологик луғат»га мақол ва маталларни ҳам киритади. Образли иборалар, мақоллар, хикматли сўзлар ва идиоматик бирикмаларни фразеологик бирикма таркибига киритган Я. Д. Пинхасов ҳам фразеологияни кенг маънода тушунувчилар каторига қўшилади. Шунингдек, К Мусаев ҳам мана шу иккинчи фикрни қўллаб-қувватлайди. Биз ҳам шу фикрга қўшилган ҳолда фразеологизмни кенг маънода тушунамиз ва таржимада эркин сўз бирикмаларини ҳам фразеологизмлар деб хисоблаймиз.

Ўзбек тилшунослигида инглиз фразеологик бирликларининг шаклланиш масалалари атрофлича ўрганилмаган. Хар иккала тил фразеологизмларининг шаклланиш хусусиятларини ўрганишдан олдин, фразеологик шаклланиш атамасининг макomini аниқлаш лозим. Фразеологик шаклланиш тил воситалари ёрдамида фразеологизмлар ҳосил қилишнинг ўзига хос хусусиятлари, қонуниятларини ўрганади. Фразеологик шаклланиш ўз мақсад ва вазифаларига кура сўз ясалишига якин туради. Сўз ясалишида янги сўзлар пайдо бўлиши, фразеологик шаклланишда эса янги фразеологизмлар ҳосил қилиш жараёни ўрганилади.

Фразеологик бирликларни таржима қилиш жараёни осон кечмайди, чунки бу жараён бир нечта омилларни ўз ичига олади. Бўлар сўзларнинг турли хил боғланиши, омоним, синоним ва фразеологик бирликларнинг турли маънони ифодалаш, полисемия ва бошқалардир. Булардан ташқари, фразеологик бирликларда муайян халққа мансуб услубий бўёқдорлик мавжудки, бу баъзи тилларда учрамаслиги ҳам мумкин. Фразеологиянинг асосини тушунишда юкорида кайд этилганларни эсда саклаш лозим.

Фразеологик бирликларнинг қуйидаги турлари мавжуд: фразема ва идиомалар. Фраземалар контекст тобе ва аниқ индикатордан ташкил топган бирликлар хисобланади. Идиомалар эса контекстдаги умумий маънони белгилаб берувчи, тобе ва аниқловчи унсурларнинг тулалиги ва тенглигини белгиловчи лексик бирликлардир.

Фразеологик бирликларнинг хар бир тури ва шакли аниқ микротўзилма деб қаралиши мумкин. Уларни таржима қилиш вақтида вазифадош, тенг лингвистик бирликлар икки тил ўртасида таққослаб танланади. Таққослаш тамойили ўртадаги ўхшашлик ва фарқни кўрсатиб беради. Бу тизимнинг баъзи қисмлари шаклан тенг (қисман ёки бутунлай), баъзиларининг эса муқобил варианты умуман топилмаслиги мумкин.

Таржимада фразеологик мувофиқликларнинг асосий турлари қуйидагилар:

- 1) тўлиқ мос келиш;
- 2) қисман мос келиш;
- 3) умуман мос келмаслик.

Т у л и к м у в о ф и к л и к, яъни икки тил фразеологик бирликларининг ҳам шаклан, ҳам мазмунан тўлиқ мос келиши камдан-кам учрайди. Масалан:

To bring oil to fire. - Оловга ёғ сепмоқ. - Подлить масло в огонь.

To lose one's head. - Гангиб қолмоқ. - Потерять голову.

First think then speak. - Аввал уйла, кейин суйла.

Қисман мувофиқликдаги фразеологик бирликлар ўз ичига лексик, грамматик фарқланишга, аммо маъно ва услубиятнинг ўхшашлигига асосланади, яъни улар шаклан бир хил, аммо лексик тўзилиши, морфологик тартиби ва услубий ясаилиши жихатидан умуман бошқача булиши мумкин.

Лексик жихатдан қисман мувофиқликка мисоллар:

To get out of bed on the wrong foot. - Чап ёни билан турмоқ. - Встать с левой ноги.

To dance to smbd's pipe. - Бировнинг ногорасига уйнамоқ. - Плясать под чью-либо дудку.

Грамматик жихатдан қисман мосликка мисоллар:

To fish in troubled waters. - Лойқа сувда балиқ тутмоқ. - Ловить рыбу в мутной воде.

keep one's head. - Ўзини йўқотмаслик. - Не потерять головы.

Синтактик жихатдан фарқланишга мисоллар:

Armed to teeth. - Тиш-тирногигача қуролланган. - Вооруженный до зубов.

All is not gold that glitters. - Ялтираган нарсалар ҳаммаси ҳам олтин бўлавермайди. - Не все золото, что блестит.

Умуман мос келмаслик деганда бир тилдаги фразеологик бирликларнинг бошқа тилларда муқобиллари мавжуд эмаслиги тушунилади. Масалан, инглиз тилидаги кўпгина фразеологик бирликларнинг ўзбек ва рус тилларида муқобиллари мавжуд эмас. Мувофиқ бўлмаган фразеологик бирликларни қуйидаги усуллар орқали таржима қилиш мумкин:

а) сўзма-сўз таржима: to call things by their true names – ҳар нарсани ўз номи билан атамоқ - называть вещи своими именами; cold war - совук уруш - холодная война;

б) монанд (аналог) таржима: the apple of my eyes - кўзимнинг нури;

в) масвирий таржима: to enter the House - парламент аъзоси бўлмоқ - стать членом парламента; to cross the floor of the House - бир партиядан бошқа партиёга ўтмоқ - перейти из одной партии в другую.

«Дунёда тилсиз халқ бўлмагани каби, мақолсиз тил ҳам йўқ», - деган эди татар ёзувчиси Нокай Эсанбат. «Агар мендан: «Тилда ҳам мўъжизалар бўладими?» - деб сурасалар, мен: «Агар бўлса, тилнинг «муъжизаси» - ундаги мақол, матал ва идиомалардир», - деб жавоб қилган бўлар эдим», - дейди таниқли таржимашунос олим Ғайбуллох ас-Салом. Чиндан ҳам, гапнинг қаймоғи, шираси, олам-олам маъно берадигани ва, шу билан бирга, лўндаси - мақол ва маталлардир.

Мақол ихчам шаклга, чуқур мазмунга эга бўлган халқ оғзаки ижоди жанрларидан бири бўлиб, у халқнинг кўп асрлик ҳаётини кузатишлари, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий тажрибалари асосида вужудга келган.

Мақол халқнинг панд-насихати, маънавий-ахлокий хулосаси, халқ миллий рухининг акс-садоси, тил табиатининг хикматли мезонидир. Мақол тўқилмайди, балки маълум шароит тақозоси билан яратилади.

Мақол чуқур ижтимоий, ахлокий, фалсафий мазмунга эга. Шу боис баъзи мақоллар бутун бир романни ёки драма мазмунини ўзида ифодалаш мумкин. Масалан, Н. В. Гоголнинг «Ревизор» комедиясига эпиграф қилиб олинган «Башаранг қийшик бўлса, ойнадан ўпкалама» мақоли асарнинг бошидан охиригача жаранглаб туради. Шаҳар ҳокими Хлестаков, Добчинский, Бобчинский ҳамда бошқа образ ва персонажларнинг бутун хатти-ҳаракатлари шу мақолни эслатиб туради.

Халқ мақоли ҳар бир киши амал қилиши лозим бўлган ўзига хос ахлокий қоидалар кодексидир. Мақолларда ҳаётий тажрибалар натижасидан келиб чиққан қимматли фикрларнинг хулосаси ифодаланади.

Мақоллар, кўпинча, поэтик шаклга эга бўлади. Улар ўзининг ихчам, пишиқ ва пухта ишланганлиги билан ҳам халқ оғзаки ижодининг бошқа турларидан фарқ қилади.

Мақоллар ўзининг ижтимоий, гоёвий вазифаларига кўра, асосан, кенг халқ оммасининг, айрим ҳолларда эса баъзи ижтимоий табақа ёки гуруҳларнинг дунёқарашларини ифодалайди. Шу боис мақолларнинг тематик кўлами жуда кенг бўлиб, бу кўламини жузъий ҳаётий воқелик доираси билан чегаралаб бўлмайди. Ижтимоий борлиқнинг ҳеч бир соҳаси йўқки, мақолларда акс этмаган бўлса.

Мақоллар кўп асрлик ҳаётий тажрибалар асосида юзага келганлиги сабабли, ўзига хос тарбиявий аҳамиятга эга. Чунки ҳар бир мақол кишиларнинг узок йиллар давомидаги ҳаётий тажрибалари ҳамда турмуш шароитларида кўп маротаба синовдан ўтади. Бинобарин, мақоллар ҳам шаклан, ҳам мазмунан жуда кам ўзгаришларга учраб, узок яшаш хусусиятига эга.

Мақоллар қатор хусусиятлари билан халқ оғзаки ижодининг бошқа жанрларидан кескин ажралиб туради. Чунки халқ дostonлари, эртаклари, афсона ва ривоятлари, нақл ва латифалари воқелиқни эпик планда, ранг-баранг образларнинг хатти-ҳаракатлари орқали акс эттирса, мақоллар воқелиқни халқнинг бевосита ана шу воқелиқ ҳақидаги хулосалари, ҳукмлари орқали акс эттиради. Демак, мақолда воқеаларнинг кечиши эмас, балки улар ҳақидаги хулоса ва ҳукм ифодаланади.

Мақоллар фикрни аниқ, лўнда ва образли тарзда баён этишда нутқимиз учун зарурий восита ҳисобланади. Улар ҳар қандай шоир, ёзувчи ёки нотик учун улкан хазина бўлиб, улардан усталиқ билан фойдаланиш ёзувчининг асарини, нотикнинг нутқини пурмаъно ва жозибали қилади, айтмоқчи бўлган фикрини образли ифодалашга ёрдам беради, унинг бадиий жихатдан ғоят таъсирчан бўлишига олиб келади. Ҳар бир мақолда шу мақолни яратган халқнинг сиймосини кўришимиз мумкин.

Тарихий манбаларда ҳам, халқ орасида ҳам афористик ижод турлари ранг-баранг атамалар билан номлаб келинади. Мақол, матал, нақл, масал ва хикматли сўзлар шулар жумласидандир. Бу атамалар бир-бири билан ўзвий боғлиқ ҳолда ишлатилиб, бири ўрнига бошқаси келмайди. Аммо уларни

қўллашда маълум чегаралар белгилаш, аниқликлар киритиш лозимга ўхшайди. Шу жихатдан қараганда, мақол (proverb), матал (saying), идиома (idiom), афоризм, нақл (parable) каби атамаларни адабий жанр номлари сифатида афористик ва дидактик ижоднинг муайян намуналарига нисбатан қўллаш оммалашмоқда.

Мақол ва маталнинг атама сифатида қулланилиш хусусиятлари ҳақида ҳам шунга ўхшаш мулоҳазалар билдириш мумкин. «Мақол» атамаси арабча «кавмун» (айтмоқ, гапирмоқ) сўзидан олинган бўлиб, халқ донолигининг намунаси бўлмиш афористик жанрлардан бирининг атамасига айланган ва маъкул айтилган сўз, гап ёки ибора маъноларини англатади.

Матал, халқ таърифи буйича, гунча, мақол эса мевадир. Мақол тўлиқ мазмун англатувчи гап бўлса, матал кучма маъно ифодаловчи ибора, мақолнинг ярмидир. Таъкидлаш жоизки, мақол ва маталлар ўзаро фарқланувчи жихатларга асосланган икки мустақил, лекин бир-бирига утиб турувчи жанрлар ҳисобланади. Мақол мустақил фольклор жанри сифатида кўплаб ўзига хос хусусиятлари билан бошқа афористик жанрлардан, хусусан, маталлардан кескин фарқланиб туради. Бу фарқлар қуйидагилардан иборат:

1)мақол ҳамма вақт аниқ, тугал фикр англатади. Бунда фикр катъий, лунда хулоса сифатида ифодаланади. Фикрий лундалик нутқни ихчам ифодалашга имкон берувчи икки мантикий марказдан ташкил топган яхлит композиция асосида юзага келади. Шу боис мақол ва маталда ортикча сўз, ортикча тасвирийлик учрамайди;

2)мақол учун маълум бир фикрни мантикан изчил ва катъий ифодалаш характерли. Қайси мақолни олманг, у воқеликни мудом ё кескин ижобий, ё кескин салбий нуктаи назардан баҳолайди;

3)мақол асосида ибратомўз тугал фикр ётса, матал асосида чиройли, образли, аммо тугал бўлмаган ифода ётади. Бинобарин, матал ихчам, бир компонентли композицияга эга;

4)матал нутқда кўрсатиш воситаси бўлса, мақол далиллаш, исботлаш воситаси сифатида қулланилади. Уларнинг бундай фарқли хусусиятлари ҳақида бошқа фольклоршунослар ҳам тўхталиб утишган.

5)Мақолнинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири - унинг халқ орасида оғзаки яшаши ва вариантлашган ҳолда кенг тарқалишидир. Бундан ташқари, халқ мақолларининг конкрет яратувчисини ҳам, уларнинг қайси даврда яратилганлигини ҳам аниқлаб бўлмайди.

6)Мақол ва маталлар инглиз фольклори репертуаридан ҳам кенг урин олган. Уларда ватанпарварлик, мардлик, адолат, илмни севиш, хотин-кизларга ҳурмат, яхшилик, ахиллик, одоб-ахлоқ, тарбия, ҳурмат-иззат, таълим, ҳунар, меҳнатсеварлик ва шунга ўхшаш бир қанча хусусиятлар урин олган.

7)Инглизларда *От good turn deserves another*, русларда *Дай добро и жди добро*, ўзбекларда эса *Яхшилик қилсанг, яхшилик қайтар*, ёмонлик қилсанг - ёмонлик.

8)*Two heads are better than one.* - Ум хорошо, а два лучше. -Бир калла - калла, икки калла - тилла.

9)Healthy mind in a healthy body. - В здоровом теле здоровый дух. - Соглом танда сог ақл.

10)A fault confessed is half redressed. - Повинную голову меч не сечёт. - Эгилган бошни қилич кесмас.

11)Қисқаси, турмушда синалган, эзгу, тугал умумий маъно англатувчи, ихчам, жарангдор шаклга кириб колган халқ хикматига мақол дейилади. Матал эса нарса ва ходисаларни образли ифодаловчи, тилда кенг истифода этиладиган нутқий ходисадир. Матал сўзловчининг ўз нутқи мазмунига муносабатини ифодалайди.

12)Мақол ва матал уртасида умумийлик кўзга ташланади. Хар иккаласи ҳам нутқни жонлантириш, жозибадор, образли янада мазмундор қилиш учун ишлатилади. Лекин мақолларда фикр тулигича якунланади, матал эса фикрни тугал баён этмай, балки унга ишора қилади. Маталларга хос яна бир хусусият шундаки, улар ҳамма вақт кучма маънода ишлатилади.

13)Фразеологизмнинг шаклларида яна бири идиомадир. Идиомани (юнонча *idioma* - ўзига хос ибора) таърифлаш янада қийинроқ. Буни қуйидаги таърифларнинг хилма-хиллигидан ҳам билса бўлади:

14)«Идиома... маълум бир тилга хос, унга ўзлашиб кетган ва бошқа тилга сўзма-сўз таржима қилиб бўлмайдиган нутқ оборотидир».

15)«Маъноси айни ибора таркибидаги сўзларнинг мазмунидан келиб чиқмайдиган иборага идиоматик ибора дейилади».

16)«Маъноси ўз таркибидаги сўзларнинг маъноларига боғлиқ бўлмаган, яхлит холда бир маъно берувчи, ихчам ибора».

17)Идиомашунос олим А. Я. Рожанский бундай ибораларнинг уч асосий белгисини ажратиб курсатади:

18)а) бирикманинг баркарорлиги;

19)б) бирикманинг маъжозий маъно ифодалаши;

20)в) бирикманинг семантик бутунлиги.

21)Идиомалар инглиз фразеологик бирликларининг бойишида муҳим роль уйнайди ва метонимик, метафорик йўл билан кўчиримларда алохида ўрин тутаяди:

22)A bull in a china shop - тор жойда томоша (сўзма-сўз: Хитой дўконидаги хўкиз);

23)The lay of the land - нарсаларнинг холати (сўзма-сўз: кирғоқнинг холати);

24)A break in the clouds - умид чироғи (сўзма-сўз: булут орасидаги нур)

25)Мақол, матал ва идиомаларнинг бир-биридан фарқланишини қуйидаги жадвалдан ҳам билиш мумкин.

Мақол	Матал	Идиома
Strike while the iron is hot. Темирни қизиғида бос. Куй железо пока	Two dogs over one bone seldom agree. Икки қўчқорнинг	To know something (somebody) like the palm of one's hand. Бирор нарса
He who is born fool is never cured.	Murder will out. қинғир ишнинг	Wise after the event. Ахмоқнинг ақли пешинда

A burnt child dreads the fire. Оғзи куйган қатикни ҳам пуфлаб ичар. Обжегшееся дитя огня боится.		To catch red - handed. Жиноят устида ушламоқ.
		To be in a fix. Қийин ахволга тушиб қолмоқ.

Фразеологизмлар (мақол, матал ва идиомалар)нинг маъноси контекст ичида очилади. Лекин айрим ҳолатларда икки ёки ундан ортиқ тилларда шаклан, ҳам мазмунан мос эквивалентлар кўзатилади:

Strike while the iron is hot. - Куй железо пока горячо. - Темирни кизиғида бос (ёки темирни иссиғида бос).

Better late than never. - Лучше поздно, чем никогда. - Хечдан кўра кеч яхши.

As you brew, so you must drink. - Что заварил, то и расхлебывай. - Ўзинг пиширган ош, айлан ич, ўргил ич.

Бундай ҳолатлар кам учрайди. Аксарият ҳолларда таржимон мазмун планидан келиб чиққан ҳолда ҳар бир мақол, матал ва идиомага мос муқобил вариантларни топиши ёки сўзма-сўз таржима қилиши мумкин. Шунга кўра, айнан бир мақол ёки идиомани ҳам бир қанча ўринларда, маъносига қараб, ҳар хил ўгириш мумкин. Турли тилларда айтилган бир хил маънони ифодаловчи мақол, матал ва идиомалар айнан бир хил асосга, айтилган бир нарсанинг бир қанча жиҳатларига ёки тамоман бошқа объектларга таянган ҳолда яратилган бўлиши мумкин:

As you sow, you shall mow. - Что посеешь, то и пожнешь. - Нима эксанг, шуни ўрасан.

To be on thin ice. - Висеть на волоски. - Хаёти қил устида турмок.

Кўриниб турибдики, ҳар иккала тилда ҳам юқорида келтирилган матал ва идиоматик бирликларнинг барча компонентлари бир-бирига мос тушган. Яна бир мисол: Speak of the devil and he will appear. - Заговори о чёрти и он появится. - Буруни йўқласанг, қулоғи кўринади. Иккала мақолдаги таянч компонентлар (devil, appears) мос келади. Бирор киши ҳақида гап кетганда, уша киши келиб қолса, инглизлар Speak of the devil and he will appear деган мақолни ишлатишади. Айнан шу маънони англатадиган рус тилидаги Заговори о чёрт и он появится мақоли ҳам шаклан, ҳам мазмунан инглиз тилидаги мақолга айнан мос тушади. Ҳар иккала тилда ҳам образли асослар бир хил, яъни devil - чёрт, appear - появится. Лекин ана шу мақолни ўзбек тилига Шайтон ҳақида гапирсанг, шайтон куринади тарзида угирсак, инглиз ва руслар айтмоқчи бўлган мантикий фикр ўз аксини топмайди. Шайтон сўзи ўзбек тилида муғомбир, хийлакор каби маъноларни англатади. Аммо ўзбек тилида Бўрини йўқласанг, қулоғи кўринади ёки бетамиз инсонлар ҳақида гап кетганда, Эшакни йўқласанг, қулоғи куринади деган мақоллар бўлиб, юқоридаги инглизча мақолни мана шу мақоллар тарзида таржима қилиш мумкин. Инглизча ва ўзбекча мақолларни киёсий таҳлил қилсак, уларнинг

бир-биридан фарқ қилишини курамиз. Инглизча мақолнинг образли асосини devil (шайтон) ташкил этган бўлса, ўзбек тилидаги мақолнинг образли асосини бури сўзи ташкил этмоқда. Бадий таржиманинг мураккаблиги ҳам айнан шунда: ҳар бир тилнинг ўзга тиллардан фарқ қиладиган ўзига хос миллийлиги мавжуд.

Демак, таржимон таржиманинг ижодий жараён эканини англаши ва ўзга тилдаги ҳар бир деталга ижодий ёндашиши лозим. Шундагина тулақонли, бадий етук таржимага эришиш мумкин.

Мақол, матал ва идиомалар таржимасида уч тамойилга амал қилинади:

1) асл нусхадаги фразеологизмга таржима тилидан тенг кийматли эквивалент топиш;

2) асар угирилаётган тилдан монанд, муқобил вариант топиб қуйиш;

3) фразеологизмларни айнан, сўзма-сўз таржима қилиш.

Ҳар учала ҳол ҳам учрамаган тақдирда, таржимон улар нинг умумий маъносини акс эттириш билан кифояланишга мажбур.

Мақол ва маталларни таржима қилишда, имкон қадар, қуйидаги усулларни қўллаш мумкин:

Муқобиллик - инглиз тилидаги иборага маъно жихатдан ҳам, шакл жихатдан ҳам айнан мос тушадиган таржима:

Art is long, life is short. - Санъат абадий, умр қисқа.

A good name is better than richness. - Яхши ном бойликдан афзал.

First think, then speak. - Аввал ўйла, кейин сўйла.

Монандлик (аналог) - маъно жихатдан инглиз тилидаги вариантга мос, лекин шаклан ундан бутунлай ёки қисман фарқ қилувчи таржима усули:

Business before pleasure. - Мехнат, мехнатнинг таги роҳат.

What is done cannot be undone. - Ўтган ишга саловат.

Never put off till to-morrow what you can do today. - Бугунги ишни эртага қўйма.

Тасвирий таржима - инглиз тилидаги иборани эркин сўз бирикмаси орқали бериш. Бу таржима усулини ўзбек тилида худди шу иборага мос эквиваленти топилмаган ҳолларда қўллаш мумкин.

An unfortunate man would be drowned in a tea-cup. - Камбағални туянинг устида ҳам ит цопади.

A birds in the hand is worth two in the bush. - Узоқдаги қўйруқдан яқиндаги юпқа яхши.

Хулоса

Фразеология тилшуносликнинг қисман янги йуналиши бўлиб, олимлар томонидан чуқур ўрганиб келинаётганига қарамай, таржима соҳасида ҳали кўплаб кирралари очилмаган. Таржиманинг фразеологик муаммоларини таҳлил қилар эканмиз, фразеологик бирликларнинг таржимада берилиши тўлиқ, қисман ва муқобилсиз бирликларда мавжудлигини кўрамиз ва ушбу жараёнда муқобил вариантга эга бўлмаган фразеологик бирликларнинг қайси методлар орқали берилишини ўрганамиз. Мақол, матал ва идиомалар таржимасида қайд этилган уч тамойил асосий эътиборни ўзига тортади.

Мунозара учун саволлар:

1. Фразеология ва фразеологик бирлик нима?
2. Фразеологик бирликлар қандай таржима қилинади?
3. Фразеологик бирликларни қандай усулда таржима қилиш мумкин эмас?
4. Фразеологик бирликлар таржимасида маъно мослигининг нечта тури мавжуд?
5. Мақоллар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
6. Идиомалар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
7. Фразеологик бирликлар таржимаси муаммолари билан ишлаган қайси олимларни биласиз?
8. Ўзбек тилида ёзилган бирор асардан олинган фразеологик бирликни таржима қилиб кўринг.
9. Фразеологик бирлиكنинг таржима тилида муқобил маънодоши бўлмаса нима қилиш керак?
10. Фразеологик бирликлар таржимасида умумий контекстнинг ўрни қандай?

9 - м а в з у
ТАРЖИМАДА ЛЕКСИК ВА ГРАММАТИК
ТРАНСФОРМАЦИЯЛАР

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вакти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, ўқув машғулотида қўйилаётган	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниқлаш учун тезкор савол-жавоб утказади.	2.25. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради.
	- Эквивалентлик нима	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	- Таржималиликни ўрганиш объектини биласиз?	Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади.
	2.20. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган ҳолда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шарҳлайди.	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	2- топширикни беради:	2.26. Атамалар мазмунини муҳокама қилади.
	2.21. Адекватлик ва таржима	Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган ҳолда кўрсатиб беради.
	2.22. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор қилиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.27. Эслаб қолади, ёзади.
		Хар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади. Маърузани ёзиб олади, мисоллар келтиради.

3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга якун ясайди ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади.	3.17. Эшитади, аниқлаштиради.
	Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.18. Топширикни ёзиб олади.

Вақти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу:Эквивалентлик, адекватлик, таржималилик	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машгулотининг режаси:	1. Таржима назариясида эквивалентлик _____
	2. Таржимада адекватлик устида ишлаш
	3. Таржималилик тушунчаси
Усув машгулотининг мақсади: Эквивалентлик, адекватлик, таржималилик	
Педогогик вазифалар:	Усув фаолиятининг натижалари:
- Таржималилик, эквивалентлик, адекватлик масалалари	Талаба:
Таржимада адекватлик, эквивалентлик	Тилшунослик, адабиётшунослик, таржимашуносликда адекватлик масалаларини ўрганилиши _____
	Қиёсий тилшуносликда матнлар устида ишлаш
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гурӯҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жиҳозланган аудитория.

9 - м а в з у ТАРЖИМАДА ЛЕКСИК ВА ГРАММАТИК ТРАНСФОРМАЦИЯЛАР

Таълимий мақсад: талабаларни таржима жараёнидаги лексик ва грамматик бирликларни таржима қилишда қўлланиладиган трансформациялар билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: грамматик трансформация, лексик трансформация, транскрипция, транслитерация, гап бўлақларининг алмашиши, тушириб қолдириш, қушиш, умумлаштириш, конкретлаштириш, модуляция, синтактик мослашув, синонимик маъно, ибора ва сўз ясаиши.

Режа:

1. Таржимада трансформация турларидан фойдаланиш.
2. Лексик трансформациянинг турлари.
3. Грамматик трансформациянинг турлари.
4. Таржимада урин алмаштириш.
5. Гап бўлағини алмаштириш.
6. Синтактик бирликларни алмаштириш.

Асосий маълумотлар

Таржима жараёнида бир тилдаги лексик бирликлар иккинчи тилга трансформация қилинган ҳолда ўгирилади. Таржима амалиётида қуйидаги лексик трансформациялардан фойдаланилади:

- транскрипция ва транслитерация;
- конкретлаштириш (аниқлаштириш);
- генерализация (умумлаштириш);
- модуляция;

Грамматик трансформацияларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- синтактик мослашув;
- гапни бўлақларга бўлиб таржима қилиш;
- содда гапларни кушма гапларга айлантириб таржима қилиш;
- сўз шакллари, туркумлари ва гап бўлақларини алмаштириш.

Таржима жараёнида қуйидаги лексик-грамматик трансформациялар амалга оширилади:

- антонимик таржима;
- тасвирий таржима;
- компенсация.

Транскрипция и транслитерация усуллар и. Транскрипцияда хорижий сўзнинг талаффуз шакли, транслитерацияда эса унинг график шакли қайта тикланади. Аслият ва таржима тилларининг фонетик тизимларидаги тафовутлар кўпроқ транскрипция усулидан фойдаланишга олиб келади. Масалан: *absurdist* - абсурдист (абсурд асар муал-лифи); *kleptocracy* - клептократия (ўғрилар олий табакаси); *skateboarding* - скейтбординг (роликли тахтада учиб). Бу жараёнда инглиз тилида талаффуз қилинмайдиган айрим товушларнинг талаффуз қилиниши, унлиларнинг редукция ҳолатлари кўзатилади: *Dorset* - Дорсет; *Campbell* - Кэмпбелл; *boss* - босс; *Hercules missile* - ракета «Геркулес»; *deescalation* - деэскалация; *Columbia* - Колумбия.

Айрим тарихий шахслар, географик жой номларини Таржима қилишда анъанавий шакллардан фойдаланилади: *Charles I* - Карл I; *William III* - Вильгельм III; *Edinburgh* - Эдинбург.

К а л ь к а л а ш - аслиятдаги лексик бирликни таржима тилидаги лексик бирлик билан алмаштиришни кўзда тутди ва таржима тилида янги сўз ва ибора ясалишига олиб келади: *superpower* - супердержава - ҳукмрон давлат; *mass culture* - массовая культура - оммавий маданият; *green revolution* - зеленая революция - яшил революция; *land-based missile* - ракета наземного базирования - ерда урнатилган ракета; *Rapid Deployment Force* - силы быстрого развертывания - тез ҳа ракатланувчи кучлар; *transnational* - транснациональный - трансмиллий; *petrodollar* - нефtedоллар; *miniskirt* - мини юбка.

К о н к р е т л а ш т и р и ш лексик-семантик трансформациянинг асосий турларидан бири бўлиб, лугавий маънони Таржима тилида конкретлаштириш, генерализациялаш (умумлаштириш), модуляция (маъносини кенгайтириш) ҳисобланади.

Конкретлаштириш аслиятдаги кенг маънода ишлатилган маънони тор маънода ишлатишни кўзда тутди. Масалан:

Dinny waited in a corridor which smelled of disinfectant. - Динни ждала в коридоре, пропахшем карболкой. - Динни кор-бол кислотаси анқиётган коридорда кутиб турарди.

He was at the ceremony. - Он присутствовал на церемонии. - У маросимда иштирок этди.

Конкретлаштириш усулидан, одатда, аслиятдаги лексик бирлик ифодалаган кенг маъноли сўз таржима тилида мавжуд бўлмаган холларда фойдаланилади. Масалан, инглиз тилидаги thing оти мавхум маънога эга (an entity of any kind) ва уни рус ва ўзбек тилларига ўгиришда, албатта, конкретлаштириш усулидан фойдаланилади. Инглизча meal сўзи турли нутк усулларида кенг фойдаланилади. Шу боис унинг конкретлаштирилган шакли завтрак - нонушта, обед - тушлик, ужин - кечки овцат каби шакллари билан конкретлаштирилади:

At seven o'clock an excellent meal was served in the dining-room. - В семь часов в столовой был подан отличный обед. Соат еттида ошхонада аёло даражадаги таом тортилди.

Инглизча to say ва to ифодалаган маъноларнинг конкретлаштирилганлигига эътибор берайлик: tell рус ва ўзбек тилла-ридаги говорить - гапирмоқ, сказать - айтмоқ, демоқ феълларига тўғри келади. Бирок айрим нутқ вазиятларида конкрет маъно касб этади: промолвить - луқма ташламоқ; повторить - такрорламоқ; сообщать - хабар қилмоқ; просить - сурамоқ; возразить - эътироз билдирмоқ; велеть - буюрмоқ каби ҳам конкретлаштириш мумкин:

So what?» I said. - Ну и что? - спросил я. - Хуш, нима бўлибди? - сўрадим мен.

He told me I should always obey my father. - Он посоветовал мне всегда слушаться моего отца. - У менга доимо отамга итоат қилишимни маслахат берди.

The boss told me to come at once. - Хозяин велел мне прийти сейчас же. - Хужайиним дарров кайтиб келишимни буюрди.

Г е н е р а л и з а ц и я конкретлаштиришнинг акси бўлиб, аслиятдаги тор маъноли сўзни таржима тилидаги кенг, умумлаштирувчи сўз билан алмаштиришни кўзда тутди:

He visits me practically every week-end. - Он ездит ко мне почти каждую неделю. - У меникига қарийб ҳар ҳафта келади.

Генерализация стилистик мақсадларда ҳам амалга оширилиши мумкин. Масалан, a young man of 6 feet 2 inches бирикмаси рус ва ўзбек тилларига молодой человек высокого роста - баланд буйли йигит шаклида ўгирилиб, умумлаштирилиши мумкин. Чунки бу ўринда «фунт, дюм» сўзлари рус ва ўзбек китобхони учун унчалик тушунарли булмаслиги мумкин.

Айрим холларда таржимон конкрет маъно ифодаловчи иборани умумлашган маънода ишлатиши мумкин:

Then this girl gets killed, because she's always speeding. - А потом эта девушка гибнет, потому что она вечно нарушает правила. - Кейин бу қиз

халокатга учради, чунки у доимо йўл ҳаракати коидаларини бузиб юрарди. (Гапнинг конкрет маъноси: Она вечно превышает скорость. - У машинасининг тезли-гини доимо ошириб хайдарди).

Who won the game? I said. It's only the half. - А кто выиграл? - спрашиваю. - Еще не кончилось. - Ким ютди? - сўрайман мен. Хали тугагани йўқ. (Конкрет маъноси: Это же только первый тайм - Эндигина биринчи тайм бошланди).

Генерализация усули билан таржима тилида доимий эквивалентлар яратилиши мумкин: foot - нога - оёқ(лар); wrist watch - наручные часы - кул соати.

Модуляция - усули аслиятдаги лексик бирлик маъносини таржимада кучайтириб беришдир. Бунда аслият маъноси таржимада сабаб-окибатни ифодаловчи маънолар орқали кучайтирилади: I don't blame them. - Я их понимаю. - Мен уларни тушунаман. (Сабаб муносабати окибат муносабати билан угирилиб кучайтириляпти: Я их не виню потому, что я их понимаю. - Мен уларни тушунаман, шу сабабли айбламайман).

Модуляция орқали қилинган трансформацияда сабаб-окибат муносабатлари, одатда, кенг маънода ифодаланади ва улар орасидаги мантикий боғлиқлик ҳар доим сақланиб қолади:

Manson slung his bag up and climbed into the battered gig behind a tall, angular black horse. (A. Cronin) - Мэнсон поставил свой чемодан и влез в расхлябанную двуколку, запряженную крупной костлявой черной лошастью. (А. Кронин) - Менсон жамадонини куйиб, суякдор кора от қўшилган, икки филдиракли шалок аравага чикди. (А. Кронин).

Бу ўринда behind a horse иборасини русчага Он сел в телегу позади лошади тарзида ўгириш мантиксизликка олиб келган бўларди.

С и н т а к т и к м о с л а ш у в усули аслиятдаги синтактик структурани таржима тилидаги шундай структура билан ўгиришни такозо қилади ва бу, одатда, аслият ва таржима тилларида шундай параллел структуралар мавжудлигидан далолат беради. Бирок бу ўринда структурадаги компонентлар айрим ўзгаришларга учрайди. Масалан, артиклар, ёрдамчи сўзлар тушириб қолдирилади, мустақил сўзлар айрим морфологик ўзгаришлар олади.

I always remember his words. - Я всегда помню его слова. -Мен унинг сўзларини доим эслаб юраман.

Гапни бир неча бўлақларга бўлиб таржима қилиш ҳам трансформациянинг бир тури бўлиб, аслиятдаги эргашган қўшма гапларни алоҳида гаплар шаклида таржима қилиш ёки содда гапларни қўшма гап сингари таржима қилишни кўзда тутди.

The annual surveys of the Labour Government were not discussed with the workers at any stage, but only with the employers. - Ежегодные обзоры лейбористского правительства не обсуждались среди рабочих ни на каком этапе. Они обсуждались только с предпринимателями. - Лейбористлар ҳукуматининг йиллик ҳисоботлари ишчилар орасида (ҳеч бир доирада) муҳокама қилинмасди. Уларни факртгина тадбиркорлар билан муҳокама қилишарди.

Ёки

Both engine crews leaped to safety from a collision between a parcels tram and a freight train near Morris Cowley, Oxfordshire. -Вблизии станции Морис Коули в графстве Оксфордшир произошло столкновение почтового и товарного поездов. Члены обе их поездных бригад остались невредимы, спрыгнув на ходу с поезда. - Оксфордшир графлигидаги Морис Коули шохбекати ячинида почта ва товар поездларининг туцнашуви юз берди. Хар иккала поезд машинистлари туцнашув пайтида сакрашга улгуришгани туфайли омон қолишди.

Аслиятдаги содда гапларни таржимада кушма гаплар билан таржима қилиш усули ҳам мавжуд:

That was a long time ago. It seemed like fifty years ago. - Это было давно - казалось, что прошло лет пятьдесят. - Бу воқеалар содир бўлганига, чамамда, эллик йилларча бўлди.

The only thing that worried me was our front door. It creak like a bastard. - Одно меня беспокоило - наша парадная дверь скрипит как оголтелая. - Менинг ғашимга фақат бир нарса тегарди - кириш эшигимиз хаддан ташқари гичирларди.

Грамматик алмашинувда аслиятдаги бирлик таржима тилида бошқа грамматик бирлик билан алмаштирилади. Бу сўз шакллари (род, сон), сўз туркумлари ва гап бўлақларини алмаштириш орқали амалга оширилади. Масалан, инглиз тилида кўпликдаги от таржимада бирликда берилади ёки аксинча булиши мумкин. Масалан: money (бирликда) - деньги (кўплик-да) - пул (бирликда); struggles (кўпликда) - борьба (бирлик-да) - кураш (бирликда) ва х.к.

We are searching for talent everywhere. (Бирликда) - Мы повсюду ищем таланты. (Кўпликда) - Биз ҳамма жойдан истеъдодларни қидиришмиз. (Кўпликда).

They left the room with their heads held high. - Они вышли из комнаты с высоко поднятой головой. (Бирликда) - Улар хонага бошларини ғоз тутганларича киришди. (Кўпликда).

Энг кўп таркалган грамматик трансформация тури - бу сўз туркумлари алмашинувида кузатилади. Бунда отларнинг феъл ва сифат билан алмашинуви кўпроқ учрайди. Қиёсланг:

He is a poor swimmer. - Он плохо плавает. - У ёмон сузади.

She is no good as a letter-writer. - Она не умеет писать письма. - У хат ёзишни билмайди.

I am a very rapid packer. - Я очень быстро укладываюсь. - Мен тезда йиғиштириб бўламан.

Бу усул географик номлар таржимасида кўпроқ учрайди:

Australian prosperity was followed by a slump. - За экономическим процветанием Австралии последовал кризис. - Ав-стралиянинг иктисодий гуллаб-яшнашидан кейин таназзуллар даври бошланди.

Бу ҳолатни инглизча киёсий даража сифатлари таржимасида ҳам кўришимиз мумкин:

The stoppage which is in support of higher pay and shorter working hours, began on Monday. - Забастовка в поддержку требований о повышении заработной платы и сокращении рабочего дня началась в понедельник. - Иш хакини кўпайти-риш ва иш вақтини қисқартиришни кўллаб-қувватловчи иш ташлашлар душанба куни бошланди.

Сўз туркумларини алмаштириш таржима тилида гап структурасининг ўзгаришига олиб келади.

Қуйидаги жумла таржимасида эга ўрин холи билан алмаштирилган:

The last week saw an intensification of diplomatic activity. - На прошлой неделе наблюдалась активизация дипломатической деятельности. - Ўтган ҳафта дипломатик муносабатларнинг фаоллашуви кузатилди.

Антонимик таржима лексик-грамматик трансформациянинг бир тури бўлиб, аслиятдаги тасдик шаклидаги фикр таржима тилида инкор шаклда ёки аксинча берилишини ифодалайди.

Nothing changed in my home town. - Все осталось прежним в моем родном городе. - Менинг она шаҳримда ҳамма нарса илгаригидек.

Бу ҳолат, кўпинча, инглиз тилидаги инкорни ифодаловчи префиксли тил бирликлари мавжуд бўлганда кўзатилади:

She is not unworthy of your attention. - Она вполне заслуживает вашего внимания. - У сизнинг диққат-эътиборингизга муносиб аёл.

Бу ҳолатни таркибида инкор, инглизча until ва unless чегараловчи боғловчилари мавжуд гапларда ҳам куриб мумкин:

The United States did not enter the war until April 1917. - Соединенные Штаты вступили в войну только в апреле 1917 г. - Кушма Штатлар урушга 1917 йилнинг апрель ойидагина кўшилди. Ёки

Additional expenditures shall not be made unless authorized. - Дополнительные расходы должны производиться лишь с особого разрешения. - Қўшимча харажатлар махсус рухсат билангина амалга оширилади.

Антонимик таржимада аслиятдаги тил бирлиги таржима тилига қарама-қарши маъно ифодаловчи бошқа сўз ёки иборалар билан ҳам ўгирилиши мумкин. Қиёсланг:

The railroad unions excluded negroes from their membership. - Профсоюзы железнодорожников не принимали в свои ряды негров. - Темир йўлчилар қасаба уюшмаси ўз сафларига негрларни қабул қилишмасди.

Инглиз тилида инкор маъно without боғловчиси орқали ҳам ифодаланиши мумкин. Масалан:

He never came home without bringing something for the kids. - Приходя домой, он всегда приносил что-нибудь детям. - Уйига қайтишда у ҳар доим болаларига бирор нарса олиб келарди.

Антонимик таржимада, кўпинча, трансформациянинг бошқа турларидан, масалан, лексик ва грамматик трансформациялардан фойдаланиш мумкин:

Their house had no screen doors. - Двери у них были сплошные. - Уларнинг эшиклари мустаҳкам эди.

Бу мисолдаги инкор маъно screen doors сўзининг модуляцияси орқали амалга ошириляпти.

The people are not slow in learning the truth. - Люди быстро узнают правду. - Одамлар ҳақиқатни тезда билиб олишади.

Экспликация ёки изохли таржимада аслиятдаги луғавий бирлик таржима тилига тушунтириш, изоҳлаш орқали ўгирилади ва, одатда, муқобилсиз лексикалар таржимасида фойдаланилади: conservationist - сторонник охраны окружающей среды - атроф-муҳитни ҳимоя қилиш тарафдори; whistle-stop speech - выступления кандидата в ходе предвыборной агитационной поездки - номзоднинг сайлов олди тарғибот сафари.

Компенсация аслият унсурларини таржима тилидаги воситалар ҳисобига тулдириш учун қўлланади. Бунда асли ят тилидаги грамматик воситалар таржима тилининг лексик воситалари орқали ифодаланади ёки, аксинча. Бу, кўпинча, аслиятда персонажнинг бўзук нутқини таржима тилида ўзига хос воситалар орқали ўгиришда кўзатилади. Масалан, инглиз халқи тилида учрайдиган айрим унли ва ундош товушларни ташлаб гапириш таржима тилида ҳам худди шундай воситалардан фойдаланиб, компенсация қилиш заруратини келтириб чиқаради. Масалан, it, аррен дейиш ўрнига а-singing, а-going, hit шаклларида фойдаланилади. Кўпинча, халқ тилида эга ва кесим орасидаги мослашув амалга оширилмайди: I was, you was. Бунда таржимон она тили айнан шундай ҳолатларда ишлатиладиган воситалардан фойдаланади. Бу орқали персонажнинг гапириш усули, унинг характеридаги ўзига хосликлар қайта тикланади.

Хулоса

Трансформацияларни лексик ва грамматик турларга бўлиб ўрганиш жараёнида шуни англашимиз керакки, амалиётда ушбу ўзгаришлар доимо кузатилади. Юкорида айтиб ўтилган лексик ва грамматик трансформациялар қўллашдан асосий мақсад таржимонга юкори сифатли муқобилликка эришиш учун яна бир имконият яратишдир.

Мунозара учун саволлар:

1. Таржима трансформациялари нима?
2. Таржимада урин алмаштириш нима?
3. Сўз шаклини алмаштириш нима?
4. Гап бўлагини алмаштириш нима?
5. Синтактик бирликларни алмаштириш нима?
6. Лексик бирликларни алмаштириш нима?
7. Компенсация нима?
8. Антонимик таржима нима?
9. Тушириб қолдириш нима?

10 - м а в з у

СИНХРОН ТАРЖИМАНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вакти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, уқув машғулотида	1.1. Эшитади, ёзиб олади.
	кутилаётган	

2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниклаш учун тезкор савол-жавоб утказади.	2.28. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради.
	- Эквивалентсизлик нима	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	- Эквивалентсизликни ўрганиш объектини биласиз?	Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади.
	2.23. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган холда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шархлайди.	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	2- топширикни беради:	2.29. Атамалар мазмунини муҳокама қилади.
	2.24. Адекватлик ва таржима	Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган холда курсатиб беради.
	2.25. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор қилиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.30. Эслаб қолади, ёзади.
		Хар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади. Маърузани ёзиб олади, мисоллар келтиради.
3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга яқун ясайди ва талабалар эътиборини асосий масалаларга қаратади.	3.19. Эшитади, аниқлаштиради.
	Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.20. Топширикни ёзиб олади.

Вакти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу:Эквивалентсиз сўз туркумлари таржимаси	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машгулотининг режаси:	1. Таржима назариясида эквивалентсизлик
	2. Таржимада муқобиллик устида ишлаш
	3. Таржима бўлмаслик тушунчаси
Ўқув машгулотининг мақсади: Эквивалентлик, адекватлик, таржималилик тушунчалари	
Педогогик вазифалар:	Ўқув фаолиятининг натижалари:
- Эквивалентсизлик, адекватлик масалалари	Талаба:
Таржимада адекватлик, эквивалентлик	- Элвивалентсизлик масалаларини ўрганилиши
	Қиёсий тилшуносликда матнлар устида ишлаш
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жиҳозланган аудитория.

СИНХРОН ТАРЖИМАНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Таълимий мақсад: талабаларни синхрон таржима жараёнининг ўзига хос хусусиятлари билан таништириш.

Таянч сўз ва иборалар: синхрон таржима, эшитиш-тушуниш-қайта гапириш; бир пайтлилиқ, нутқ тезлиги, вақт тигизлиги, ахборот хажми, фараз қилиш ва синтез қилиш механизми, феълга таяниш назарияси, мазмунни тиклаш назарияси, коммуникатив акт, оғзаки таржима, ёзма таржима, кетма-кет таржима, машина таржимаси, техник воситалардан фойдаланиш.

Режа:

1. Синхрон таржиманинг ўзига хос хусусиятлари.
2. Синхрон таржиманинг тилшунослиқ, психолингвистика фанлари билан боғлиқ жиҳатлари.
3. Оғзаки таржиманинг қуринишлари: синхрон, кетма-кет.
4. Синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан фарқи.
5. Синхрон таржимага тайёрлаш методлари.

Асосий маълумотлар

Синхрон таржима бир тилдан иккинчи тилга ахборот уғиришнинг бир тури сифатида XX асрнинг 60-йилларида махсус тадқиқот объекти сифатида ўрганила бошланди. 70-йилларнинг бошларида эса эшитиб таржима қилишнинг нутқий, психологик механизмлари, оригинал тилдан эшитилган нутқий ахборотни бир пайтнинг ўзида иккинчи тилга таржима қилиб гапириш, унинг лисоний, психологик асослари ҳақида тадқиқотлар пайдо бўла бошлади.

Шундай қилиб, таржимашунослиқ илмига «синхрон таржима» атамаси кириб келди. Бу таржима тури бошқаларидан таржима жараёнининг бир пайтнинг ўзида содир булиши билан фарқланади, у бевосита чет тилида эшитилаётган ахборотнинг лингвистик, семантик хусусиятларини тўғри англаш, нутқ содир бўлаётган вазиятдаги психолингвистик ўзига хосликларни ҳисобга олиш, уларни таржима тилидаги нутқ механизмлари орқали ифода қилиш талаб қилади.

Синхрон таржима таржиманинг лингвистик назариясига, нутқ вазиятининг психолингвистик ва коммуникатив асосларига таяниб, бир пайтнинг ўзида ҳам эшитиб, ҳам тушуниб таржима қилишнинг қонунқоидаларини ўрганади.

Синхрон таржима эшитиб таржима қилишнинг бир тури сифатида Г. В. Черновнинг «Теория и практика синхронного перевода» (М., 1978), «Основы синхронного перевода» (М., 1987), А. Ф. Ширяевнинг «Синхронный перевод» (М., 1979) номли асарларида махсус ўрганилган. Бундан ташқари, таржимашуносларнинг махсус илмий тўплами - «Тетради переводчика»да синхрон таржиманинг турли соҳаларига оид кўплаб мақолалар эълон қилинди. Афсуски, чет тилидан ўзбек тилига ва, аксинча, чет тилларига синхрон таржима қилишнинг лисоний, коммуникатив, психолингвистик асослари ёки уларни ўргатишга оид илмий тадқиқотлар ўзбек таржимашунослигида кам кузатилади.

Синхрон таржима, асосан, мажлис, учрашув ҳамда анжуманларда фойдаланилиши билан кетма-кет таржимага ўхшашдек туюлади. Бироқ

кейинги йилларда синхрон ва кетма-кет таржимадан фойдаланишда ихтисослашув аломатлари тобора сезиляпти. Масалан, синхрон таржима, асосан, кўп тилли халқаро симпозиумлар, халқаро ташкилотлар иштирокчиларига нотик нутқини эшитиш жараёнида уни икки ва ундан ортик тилларга таржима қилиш лозим бўлган вазиятларда шу соҳа буйича махсус тайёрланган синхрончи таржимонлар томонидан амалга оширилса, кетма-кет таржима таржимон ва сўзловчи (нотик)нинг бевосита мулоқоти жараёнида икки томонла ма учрашув ва конференцияларда, дипломатик сўзлашувларда кўпроқ амалга ошириляпти.

Бундан ташқари, синхрон таржима кетма-кет таржимадан қуйидаги жиҳатлари билан ҳам фарқ қилади:

1. Синхрон таржимада нотик нутқи нутқ тугаши, гап якунланиши кўтилмасдан таржима қилинади. Кетма-кет таржимада эса таржимон нотикнинг ҳар бир жумласини таржима қилишга уринади. Бунда нотик таржима амалга оширилгунча нутқини тўхтатиб туради.

2. Синхрон таржимада таржимон ўзини коммуникация иштирокчиларидан ажратиб турувчи турли-туман техник аппаратуралардан фойдаланади. У нотик нутқини махсус хонада қулоққа тақиладиган наушник орқали эшитиб, таржима қилади ва уни микрофон орқали шу тилни тушунадиган тингловчиларга етказди. Бу таржима махсус каналлар орқали фақат шу тилда эшитиб тушунадиган иштирокчи-тингловчиларнинг наушникларига етказилади. Фараз қилинг, конференция залида чет тилида, масалан, францўз тилида гапираётган нотикнинг маърузасини синхрончи ўзбек ёки рус тилини тушунадиган иштирокчилар учунгина ўзбек ёки рус тилига таржима қилиб ўзатади. Агар нотик ўзбек ёки рус тилида гапираётган бўлса, синхрончи уни француз тилини тушунадиган иштирокчилар учун французчага таржима қилиб узатади. Агар конференция залида бир неча, масалан, инглиз, француз, немис миллатига мансуб вакиллар иштирок этаётган бўлса, махсус аппаратуралар олдида ана шу тилларда синхрон таржима қиладиган учта синхрончи иш олиб бориши керак. Бу ҳолда турли тилларда

сўзлашувчи иштирокчилар наушникларни ўзлари тушунадиган таржима тили каналларига улайди. Демак, синхрончидан эшитилган ахборотни шу ондаёқ таржима тилига ўгириш, нотикнинг нутқ тезлигига мослашишга улгуриш талаб қилинади.

Кетма-кет таржима қилувчи таржимон эса бевосита чет тилида гапирувчи шахс ёнида туриб, унинг гапларини кетма-кет, муайян гап ёки фикрнинг тугашини кутиб таржима қилади.

Синхрон таржимага ургатиш тинглаб таржима қилиш механизминини шакллантириш, шу орқали ихтисослашган синхрончи фаолиятини шакллантиришни кўзда тутди.

Ҳар қандай фаолиятга ургатиш дастлаб кўникма, малакаларни ҳосил қилиш орқали амалга оширилади. Бундай кўникма ва малакани, яъни синхрончи фаолиятини шакллантириш учун, биринчи навбатда, ундан диққатни жамлашни талаб қиладиган фаолият турларини ўзлаштириш ва уларни ишга тушириш механизмларини шакллантириш талаб қилинади. Ҳар

қандай фаолиятни шакллантириш бирламчи ва иккиламчи кўникмаларни ривожлантириш орқали амалга оширилади. Бирламчи кўникма ўзлаштириладиган фаолиятнинг элементар асослари, уларни бажариш йўллари, усулларини секинлик билан, кетма-кет ҳаракатларни амалга ошириш орқали ҳосил қилинади. Иккиламчи кўникма турли вазиятларда амалиёт усулларида фойдаланишни кўзда тутди.

Бирламчи ва иккиламчи кўникмалар аста-секин автоматлашган малакаларга, иш жараёнида бемалол фойдаланса бўладиган қобилият (тажриба)га айланади.

Синхрон таржима малакаларининг такомиллашуви ностандарт таржималар қилиш, секин ва тез уқилган нутқни таржима қилиш, янги лексик, грамматик конструкциялардан фойдаланиш жараёнида рўй беради. Олий ўқув юртларида синхрончи таржимон тайёрлаш чегараланган мавзулар (сохалар) асосида ташкил қилиниб, кейинчалик ўз касбларини янада такомиллаштириш учун асос яратилади. Масалан, адабиёт ва санъат, тиббиёт, экология, маълум бир давлатнинг тарихи, саноати, кишлоқ хужалиги ва ҳоказо сохалар бўйича алоҳида, махсус синхрончилар тайёрлаш режалаштирилади. Бунда бўлажак мутахассисларда мавзунини умумлаштириш, онгли ва мантикий баён қилиш каби кўникма ва малакаларни шакллантириш мақсад қилиб қўйилади. Бу мақсадни амалга ошириш жараёнида синхронист таржимон нутқ фаолиятининг алоҳида бир тури сифатида эгалланиши билан боғлиқ кўплаб психолингвистик қийинчиликларни енгиб ўтишига тўғри келади. Чунки бўлажак мутахассисларда перцептив (қабул қилиш), диққатни жамлаш, хотирада сақлаш, фарз қилиш, фикрлаш ва бошқа қобилиятларни шакллантирмасдан туриб, синхрон таржимага ўргатиш мумкин эмас. Бу ўринда перцептив қобилиятнинг асосий кўрсаткичлари: диққат, хотира, фикрлаш, тез фахмлашни такомиллаштирмай, ақлий ҳаракатларни бошқарув тезлигига ўргатмай синхрон таржимани ўргатиш мумкин эмас.

Синхрон таржимага ўргатишнинг иккинчи мақсади таржимонни эшитиладиган нутқни шу ондаёқ тушуниб таржима қилишнинг психолингвистик асосларига ўргатишдир. Бу ўринда гап:

- синхрон таржима жараёнида нотиқ нутқини тушунишга йўналтирилган махсус кўникма ва малакаларни шакллантириш;
- қисқа вақт ичида эшитилган нутқ асосида керакли сўз ва жумлаларни кидириб топиш кўникмаларини шакллантириш;
- нотиқ нутқини қабул қилиш жараёнининг ўзида унда бошқа тилда гапириш кўникма ва малакаларини шакллантириш;
- юқоридаги уч жараённи синхронлаштириш малакаларини шакллантириш;
- нотиқ нутқини трансформация қилиш малакаларини эгаллаш ҳақида кетаяпти.

Синхрон таржимадан кўзатиладиган учинчи мақсад бўлажак мутахассисларда ижтимоий-иқтисодий фанлар, тили ўрганиладиган мамлакат маданияти бўйича билимларни кенгайтириш ва мустаҳкамлашдир.

Синхрон таржимадан кўзатиладиган хусусий мақсад синхрончининг лингвистик, психолингвистик, психологик билимларини амалда намоён қила олишини таъминлашдир.

Шунингдек, таржимондан юксак маънавий, маданий, ахлокий, гоёвий сифатларни эгаллашни ҳам талаб қилади.

Шундай қилиб, синхрон таржимага ургатишнинг мақсадларини куйидагича ифодалаш мумкин:

1) бўлажак мутахассисда нотик нутқини перцептив, хиссий, ақлий фахмлаш кўникма ва малакаларини шакллантириш ва ривожлантириш;

2) бўлажак мутахассисда нутқий ҳамда таржима кўникма ва малакаларни таржимага оид амалиётларга, малакаларга айланттириш кобилиятини шакллантириш;

3) унинг умумтаълим билимларини кенгайтириш ва мустахкамлаш;

4) ўқув-тарбия жараёнида эгаллаган назарий билимларини амалиётда намоён қила олиш;

5) ўз шахсида гоёвий-ахлокий сифатларни шакллантириш.

6) Одатда, таржимонлик факультетларининг 1-боскич талабаларидан махсус синхрончи таржимонлар гурухлари тузилади. Бу гурухга тилдан, таржимадан, улкашунослик фанларидан юкори даражали билимларни эгаллаган, чет тилининг лексик, грамматик, фразеологик меъёрларини чукур ўзлаштирган, аклан зийрак, эшитиш кобилияти яхши ривожланган талабалар танлаб олинади.

7) Синхрон таржимага ургатишнинг мазмуни деганда, бўлажак мутахассис қандай фаолият турлари, юкоридаги мақсадларни амалга ошириш учун қандай кўникма ва малакаларни эгаллашлари лозимлиги тушунилади.

8) Маълумки, синхрон таржима оғзаки ва ёзма таржима, кетма-кет таржима, таржима назарияси ва тарихи курслари ўтилганидан сўнг, таржима илми ва амалиётига оид маълум куник-ма ва малакалар шакллантирилганидан кейин укитилади.

9) Бу фанни чукур ўрганишга киришган талабалардан, биринчи навбатда, кўплаб психик кўникмаларни ўзлаштириш, таржима амалиётларини тез суръатларда амалга ошириш усуллариини ўрганиш талаб қилинади. Шу боис синхрон таржимага ургатишнинг мазмуни талабалар эгаллаган билимларни янада такомиллаштиришни, ўзига хос кўникма ва малакаларни эгаллашни такозо этади.

10) Синхрон таржима мазмуни катор компонентлардан ташкил топган бўлиб, уларнинг хар бири таълимнинг аниқ мақсадини амалга оширишга йўналтирилган бўлади.

11) Синхрон таржима мазмунининг биринчи компоненти - талабанинг перцептив кобилияти: диққати, хотираси ва фикрлашини тизимли равишда ривожлантириш, уни интенсив ақлий фаолиятга чиниктиришни кўзда тутати. Бу, ўз навбатида, эшитиб тушуниш маданиятини юксалтириш, сўз, сўз бирлиги ҳамда стилистик конструкцияларни билиш (тушуниш) тезлигини ошириш, таржимада сўз танлаш ишларини тўғри йўналтиришни талаб қилади. Синхронси эшитилаётган нутқни турли тезлик ва охангда, тембрда, талаффузда фарқлай олишга, тушунишга ўрганиши лозим.

12)Сўз, сўз бирикмаси ва синтактик структураларни эшитиб фарқлаш, тушуниш, уларни нутқ намуналари орасидан танлаб олиш, билиш орқали амалга оширилади. Бу ўринда сўзларнинг талаффузи, уларнинг маънолари ўртасидаги боғлиқлик, таржимадаги эквивалентларни билиш муҳим урин тутади.

13)Синхрончининг сўз танлаш стратегияси деганимизда, нутқ занжирининг асосий унсурларини фарқлаш орқали унинг маъносини тушуниш назарда тутилади. Сўз ва иборалар нутқ занжирининг бошида, ритмик-интонацион белгилар орқали тезроқ англашилади. Нутқ мазмунини англаш учун таянч сўзлар (яъни асосий маънони ташувчи сўзлар) ҳам муҳим аҳамиятга эга. Улар бир жумла ичида битта ва бир нечта булиши лозим.

14)Диккатни такомиллаштириш ҳам, ўз навбатида, диккат ҳажмини аниқлаш, уни кенгайтириш, таксимлаш ва мустахкамлаш орқали амалга оширилади.

15)Диккатни самарали таксимлаш малакасини шакллантириш нотик нутқининг умумий ғояси, айрим шаклларни эсда сақлаб қолиш, уларда таржима тилидаги мос эквивалентларни қидириш малакасини шакллантиришни кўзда тутади.

16)Синхрончи ўз фаолияти давомида ўзок муддатли ва қисқа муддатли хотирани ривожлантиришга алоҳида эътибор бериши зарур.

17)Ўзок муддатли хотира, унинг ҳажмини кенгайтириш ва хотирада тупланган ахборотни тезкор усулда қайта ишлаш (яъни бошқа тилга ўгириш) жараёнида шаклланади. Ўзок муддатли хотира синхрончидан катта ҳажмдаги лексик бирликларни, бир неча минг лексик-грамматик ўхшашликларни, сиёсат, иқтисод, маданият, фан ва техника тараккиётига оид кўплаб маълумотларни эсда сақлашни талаб қилади. Бундай маълумотлар хотирада оператив сақланиши, яъни эшитилган пайтнинг ўзидаёқ қайта тикланиши лозим.

Қисқа муддатли хотира ҳам маълум маънода такомиллаштиришни талаб қилади. Бунда, биринчидан, эшитилган лексик бирликларнинг товуш рамзини, уларнинг ритмик ва интонацион хусусиятларини, синтактик структураларни эслаб қолиш, уларни 1-2 сонияда хотирада сақлаб, иккинчи тилда қайта тиклаш талаб қилинади. Демак, қисқа муддатли хотира ҳажми гап (фикр)нинг тугалланиши билан белгиланади. Бундай хотирани такомиллаштиришда мавзуга оид маълумотларни билиш, нотикнинг мақсадини тушуниш, айтилаётган фикрнинг асосий мазмунини хотирада сақлаш мақсадга мувофиқ.

Синхрон таржима мазмунининг иккинчи компоненти нутқ ва таржима кўникмаларини, малакаларини қайта ташкил қилиш, таржима амалиётларини бажариш қобилияти, тезлигини оширишни кўзда тутади. Таржима кўникма ва малакаларини шакллантиришда сегментациялаш малакасини шакллантириш алоҳида аҳамиятга эга. Бу малака ёзма таржима, кетма-кет таржима ва матнга қараб таржима қилишда маълум микдорда шаклланган бўлади. Масалан, ёзма таржимада таржимон фикрнинг график ифодаланиши, ундаги гап бўлаклари, ритмик гуруҳларини тиниш белгилари орқали фарқлайди.

Кетма-кет таржимада эса таржимон уни сегментация қилиб утирмасдан, ахборотнинг асосий мазмунини таржима қилади ёки ёзиб олади. Синхрон таржимада сегментация таржимондан нотиқ гапидаги таянч сўзларни ёдда сақлаб қолиш ва улар орқали гап мазмунини баён қилишни кўзда тутди.

Сегментациялаш малакасининг ўзига хос хусусияти шундаки, унда ҳажми ва характери турлича бўлган маъно ташувчи сўзлар, интонацион бирликлар, синтактик структуралар аниқлиги, албатта, эшитилаётган нутқнинг мураккаблигига, нотиқнинг гапириш тезлигига ҳам боғлиқ. Шу сабабли ҳар бир синхрончининг ўзига хос сегментациялаш кулами бўлади.

Синхрончига кул келадиган сегментация усулларида бири синтактик структурани тез аниқлаш малакасидир. Бундай малакага эга таржимон гап структурасидаги бош ва иккинчи даражали бўлақларни тез аниқлай олади.

Синхрончи таржимон тайёрлашнинг яна бир муҳим жиҳати - сўз ёки иборанинг контекстуал маъносини аниқлаш малакасини шакллантиришдир. Бу малака ёзма таржима, кетма-кет таржима, оғзаки таржима жараёнида анча шаклланган бўлади. Энди бу малакани синхрон таржима шароитига мослаштириш, уни янада такомиллаштириш, тезлаштириш вазифаси қўйилади.

Синхрон таржиманинг мазмуни яна қуйидаги кўникма ва малакаларни шакллантиришга ҳам боғлиқ.

1) таржима ечимини излаб топиш кўникма ва малакаси бу вақт бюджетида боғлиқ бўлиб, бундай сифатлар йиллар давомида шаклланиб боради;

2) эшитиладиган жумладаги лексик-фразеологик ва синтактик бирликларни ўзок муддатли хотирада сақлашни машқ қилиш;

3) ахборотни компрессия (қисқартириш) қилиш. Бу синонимларни ишлатиш, гап бўлақларини ташлаб кетган ҳолда, асосий мазмунни сақлаб қолиш орқали амалга оширилади;

3) кабинада туриб товушнинг паст-баландлигига, нотиқнинг нутқ тезлигига мослашиш, нотиқ интонациясига риоя қилиш, рўй бериши мумкин бўлган тўхташларда нотиқ айтиши мумкин бўлган сўз, ибора ва гапларни аввалдан сезиш;

4) таржимани нотиқ нутқи тезлигида амалга ошириш. Буларнинг барчаси пировард-натижада синхрончининг касбий маҳоратини белгиловчи хусусиятлар ҳисобланади.

Л. С. Бархударов таржима жараёнини илмий таҳлил қилар экан, уни «тиллараро трансформация ёки таржима жараёнини қолиплаш» дея талқин қилади (Язык и перевод. - М., 1975).

XX асрнинг 60-70-йилларида бу жараён инвариантлик, эквивалентлик таржима жараёни коммуникатив акт нуқтаи назардан қаралган илмий тадқиқотларда ўз аксини топди. Эшитилган матн мазмунини иккинчи бир тилда оғзаки қайта тиклаш масаласи дастлаб машина таржимаси билан шуғулланувчи тадқиқотчиларнинг текшириш объекти бўлди. Бундай ёндашув лингвистик трансформациялар, яъни матнни интерпретация қилиш билан чекланиб қолди. Бироқ бу ёндашув орқали матнни анализ ва синтез

қилишни қолиплаш, матндаги стилистик, семантик жихатларни эътиборга олиш каби назариялар яратилдики, улар, шубҳасиз, кейинчалик синхрон таржима назариясининг юзага келишига муносиб хисса қўшди.

Таржима жараёнини коммуникатив акт сифатида тадқиқ қилган олимлар бу жараённинг қуйидаги жихатларига эътибор беришади:

1)таржима жараёни иккита ўзаро боғлиқ бўлган жараёндан: ахборотни узатувчи ва таржимон, таржимон ва ахборотни қайта қабул қилувчи (тингловчи) ўртасидаги коммуникатив актдан иборат;

2)таржимон бу жараённинг иштирокчиси сифатида навбати билан ахборотни қабул қилувчи ва узатувчи вазифасини бажаради ва бу вазифа таржима жараёнининг қандай бўлишлигида муҳим роль ўйнайди (Швейцер А. Д. К проблеме лингвистического изучения процесса перевода // Вопросы языкознания. 1970-№4; Перевод и лингвистика. - М., 1973).

Шундай қилиб, синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан фарқи шундаки, таржимон бу жараёнда ўзи эшитган ахборотни шу лаҳзанинг ўзидаёқ, бошқа тилга ўгиради ва турли тилда сўзлашувчи кишилар уртасида алоқа-аралашувни таъминлайди. Таъкидлаш жоизки, таржиманинг лингвистик муаммолари билан шуғулланган тадқиқотчилар бу хил таржиманинг ўзига хос хусусиятларини чуқур ўрганмасдан, уни оғзаки таржиманинг бир тури сифатида тадқиқ қилишдан нарига ўтмаяпти.

Масаланинг психолингвистик муаммолари билан шуғулланувчи олимлар томонидан синхрон таржиманинг темпорал (замон билан) тавсифи чуқурроқ ўрганилди. Масалан, чет тилида сўзлаётган кишининг нутқ тезлиги бир дақиқада 100-120 сўз бўлсагина, синхрон таржима юқори даражада ташкил қилинган, 150-200 сўздан иборат бўлса, синхрончининг иши қийинлашган, айрим фикрларни тушириб қолдирган, хатоларга йўл қўйган ҳисобланади (Ширяев А. Ф. Синхронный перевод. -М., 1979).

Шунингдек, синхрон таржима жараёнига салбий таъсир қилувчи нутқнинг эшитилиш даражаси, шовкин, тўхтамнинг ўрни, таржимон диққатининг таксимланиши каби масалалар ҳам атрофлича ўрганилиб, синхрон таржиманинг назарий асосларини ишлаб чиқишни тезлаштиради.

Синхрон таржима жараёнини қолиплаш асослари Д. Гер-вер (1975), Г. В. Чернов (1973, 1978), А. Ф. Ширяев (1979)нинг асарларида назарий жихатдан ўз аксини топган ва улар, асосан, психологик ва психолингвистик таҳлилларга асосланган. Масалан, Д. Гервер ишлаб чиққан қолипда таржимада синхрончининг хотираси ва унинг турлари, уларнинг синхрон таржимадаги ўзаро муносабати, синхрон таржима жараёнида диққат, ўз нутқини назорат қилиш, хотирада сақлаш каби муаммолар ўрганиб чиқилган. Бу моделнинг камчилик томонларидан бири шуки, синхрончи томонидан қабул қилинган ахборотни англаш, уни иккинчи тилда қайта тиклаш босқичлари етарлича ўрганилмаган. Шунингдек, бу қолипда синхрон таржиманинг лингвистик муаммоларига ҳам етарли ўрин берилмаган. Б. Мозер (Moser; 1978) ўз тадқиқотида қабул қилинган акустик сигналнинг синхрончи мияси томонидан босқичма-босқич ишлаб чиқиш моделини яратди. Унга биноан, қабул қилинаётган ахборотнинг босқичма-босқич кенгайтириб бориши кўзда тўтилади. Бу ўринда қабул қилинаётган

ахборотнинг акустик, фонологик, вербал жихатлари, ахборотни иккинчи тилда қайта тиклаш жараёнида сўзларнинг кетма-кетлигига, синтактик ва семантик жихатларига таъсири, гапнинг асосий маъно ташувчи унсури - феълга этибор бериши алоҳида таъкидланади. Г. В. Черновнинг фикрича (1987), мазкур қолипда ҳам синхрон психологик асосларга таянган ҳолда синхрон таржима жараёнида нутқнинг ҳаракатлантирувчи механизмларига деярли этибор берилмаган. Юқоридаги тадқиқотларнинг аксариятида психология фани доирасида амалга оширилган синхрон таржиманинг лингвистик муаммолари этибордан четда қолган. Шунга қарамай, уларда синхрон таржиманинг катор психологик механизмлари, жумладан, ахборотни қайта ишлашнинг кўп каналлиги, бу жараёнда хотира турларининг ўрни каби масалалар назарий жихатдан исботланган.

Синхрон таржиманинг назарий асосларининг яратилишига Сарбонна (Париж) университетининг олимлари «Мазмун назарияси» мактаби тадқиқотлари билан катта ҳисса қўшди. Бу назариянинг асосий мағзи шундаки, унда таржимоннинг асосий вазифаси эшитилган нутқ мазмунини қайта тиклаш эканлиги қайта-қайта таъкидланган. Бу назария асосчиси Д. Селесковичнинг фикрича, синхрончи нотик нутқини эшитаётиб сўзларни эмас, балки гап маъно-мазмунини таржима тилига угириб гапириши лозим. Албатта, бу ўринда унинг хотираси, гапириладиган нутқ мавзуси билан танишлиги, нутқ вазиятида ўзини тутиш ҳолати, чет тилини мукамал билиши муҳим роль уйнайди ва у нотик нутқини иложи борида тўлиқ беришга ҳаракат қилади. Бу жараёнда «эшитиш-тушуниш-қайта тиклаш» жараёни амалга оширилади.

Г. В. Черновнинг фикрича, бу назариянинг асосий камчиликларидан бири - синхрон таржимадаги бир пайтда содир бўладиган эшитиш ва қайта тиклаш жараёнининг назарий жихатдан асосланмаганлиги, синхрон таржима жараёнини ташкил қилиш механизми тўлиқ ишлаб чиқилмаганлигидир.

Г. Чернов синхрон таржиманинг бошқа турлардан фарқини қурсатган ҳолда, унинг қуйидаги хусусиятларини алоҳида таъкидлайди:

- 1) таржима тилига ахборот оғзаки етказилади (эшиттирилади);
- 2) иштирокчилар бу ахборотни эшитиб қабул қилади;
- 3) ахборот бир мартагина эшиттирилади;
- 4) ахборотни эшитиш ҳам, уни таржима тилига ўгириш ҳам бир пайтнинг ўзида содир бўлади;
- 5) нутқ тезлиги ва таржима тезлиги белгиланмаган бўлади;
- 6) таржима қилиш учун ҳеч қандай вақт белгиланмайди;
- 7) таржима қиладиган нутқ ҳажми ҳам белгиланмайди;
- 8) синхрон таржима орқали оммавий коммуникация акти амалга оширилади;
- 9) шахслараро мулоқот амалга оширилмайди.

Шундай қилиб, синхрон таржима сифатини таъминловчи омиллар - бу чет тил ахборот мазмунини олдиндан фараз қилиш ва ахборотни бошқа тилга угириб гапиришда унинг асосий маъносини синтез қилиш механизминини шакллантиришдир.

Синхрон таржима нотиқ нутқини чет тилида эшитиб, уни она тилига ўгириш ёки она тилидаги нутқни чет тилида баён қилиш орқали амалга оширилади.

Синхрон таржима фавкулудда (экстремал шароитда) амалга ошириладиган фаолият тури сифатида қуйидаги хусусиятларга эга:

- 1) эшитиш ва гапиришнинг бир пайтда содир бўлиши;
- 2) вақтнинг тигизлиги;
- 3) таржима тезлигини нотиқ томонидан бошқарилиши;
- 4) синхрон таржиманинг нотиқ нутқи билан спонтан (ўз-ўзидан) содир бўлиши.

Эшитилган нутқ мазмунини ўша лахзанинг ўзидаёқ бошқа тилга ўгириш, узатиш синхрон таржиманинг ўзига хос хусусиятларини, унинг экстремал вазиятда содир бўладиган фаолият эканлигини белгилайди. Бу ўринда хорижий тилда гапираётган нотиқ нутқи синхрончи томонидан мазмунан сиқик холда, қисқартириб баён қилиниши, нотиқ нутқидаги тўхтамлардан фойдаланиши, нотиқ нутқи мавзуи билан у ишлатаётган сўзлар маъносини яхши тушуниши, у нима демоқчилигини олдиндан фараз қилиш орқали амалга оширилади.

Олимларнинг фикрича, нотиқ нутқидаги 50 миллисекундгача йўл қўйилган тўхтамлар синхрончи томонидан тўхтам сифатида фарқланмай эшитилади. Шунга кўра, нотиқ нутқида рўй берадиган 200-250 миллисекундли тўхтамларгина синхрончига эшитилган нутқ мазмунини қайта ишлаб, бошқа тилда баён қилиш имконини берадиган тўхтам дея қабул қилинган. Бундан ташқари, эшитиладиган гап бўлагининг узунлиги ҳам синхрончи таржимасига салбий таъсир қилувчи омиллардан хисобланади. А. Ширяев ва Г. Черновнинг тадқиқотларига кўра, синхрончи нотиқ нутқидан 1900 миллисекунд (1,9 сек) дан 6000 миллисекунд (6 сек)гача орқада қолиб таржима қилади. Бу вақт жараёнида у эшитиляётган нутқ мазмунини англаши ва баён қилиши лозим.

Синхрон таржиманинг вақт кўрсаткичларини чуқур ўрганган тадқиқотчилар экстремал вазиятда рўй берадиган бундай фаолиятнинг икки жихатини аниқладилар: 1) эшитиляётган нутқ мазмунини англаш ва бошқа тилда гапириш бир неча миллисекундлар билан ажралиб туради; 2) синхрончи эшитиляётган нутқ мантиқан тугалланмаган бўлса-да, уни таржима қилишга мажбур. Синхрон таржима айнан мана шу икки жихати билан бошқа таржима турларидан фарқ қилади.

Синхрон таржимада вақт тигизлиги масала с и. Синхрон таржиманинг экстремал шароитда рўй берадиган фаолият эканлиги унинг қуйидаги хусусиятлари билан белгиланади:

- 1) чет тилида эшитилган нутқни тезлик билан бошқа тилга ўгириб гапириш. Бошқача айтганда, таржима жараёни вақтнинг жуда тигизлиги шароитида рўй беради;
- 2) таржима жараёнининг тезлиги нотиқ нутқи тезлиги билан белгиланади;
- 3) бундай вақт тигизлиги нотиқ аввалдан тайёрланган ёзма матнни ўқиб бераётганда яна ортади.

Психолог олимларнинг фикрича, инсон миясининг эшитилган ахборотни қайта ишлай олиш қобилияти вақт бирликлари билан чегараланган. Ж. Миллернинг ҳисоб-китобларига кўра, инсон мияси бир секундда 25 дан 100 гача ахборот мазмунини қайта ишлаши мумкин. Гервер эса янада аниқроқ қилиб, нутқнинг меъёрий тезлигида инсон мияси бир минутда 120 тагача сўз маъносини эшитиб, қайта ишлаши мумкинлигини таъкидлайди. Демак, синхрончи фаолияти нафақат нотик нутқи тезлигига, балки унинг қисқа муддатли хотирасининг ахборотни қайта ишлаш тезлигига ҳам боғлиқ. Бу эса, ўз навбатида, синхрончидан нафақат нотик гапираётган тилни, шунингдек, мавзунини ҳам яхши билиши, нотик нутқидаги асосий мазмунни иложи борида тўлиқ тингловчиларга узатиш малакасини эгаллаган бўлиши талаб қилинади.

Синхрончи фаолияти тезлигининг нутқ тезлиги билан бошқарилиши. Синхрончи фаолияти тезлиги нотик нутқи тезлиги томонидан бошқарилиши унинг фаолияти нотик фаолиятидан бир неча секунд кейин рўй бериши билан изоҳланади. Бундай пайтда нотикдан ортда қолиш ҳар бир синхрончида турлича вақт кўрсаткичига тўғри келиши мумкин. Бу хотиранинг ҳажмига, яъни синхрончи миясининг қанча ахборотни эслаб қолишига боғлиқ. Дарҳақиқат, бу жараёнда ахборотнинг айрим қисмлари қайта ишланмаслиги, айрим гапларнинг таржимада тушиб қолиши ҳам кузатилади ва бу ҳолатда синхрончи нутқининг тезлиги юзага келади. Бу масалани махсус ўрганган олимларнинг фикрича, нотик ўз нутқида дақиқасига 102 дан 170 гача сўз ишлатса, таржимон уни 89 дан 130 гача сўз билан таржима қилади. Шундай қилиб, синхрончи фаолиятининг тезлиги нотик нутқи тезлиги билан бошқарилиши синхрон таржиманинг таржимачиликнинг бошқа турларидан фарқловчи муҳим омиллардан ҳисобланади.

Синхрончи фаолиятининг нутқ ўқиб берилаётган пайтга нисбатан спонтанлиги. Синхрон таржима жараёнида синхрончи нотик нутқини эшитиб, уни ўзга тилга таржима қилади. Бу спонтанлик нотик нутқидаги асосий мазмунни илғаб олиб, уни бошқа тилда ифодалаш орқали рўй беради. Кўпчинча, нотик ўз нутқини илгаридан тайёрланган ёзма матндан ўқиб беради. Бу, биринчи навбатда, нотик нутқи тезлигининг ошишига ва синхрончи фаолиятининг янада мураккаблашишига сабаб бўлувчи омилдир.

Маълумки, нотик ўз нутқини минбарда оғзаки баён қилаётганда фикрлашга, айрим жумлаларни ўйлаб гапиришга ва, табиийки, нутқ тезлигини пасайтиришга мажбур бўлади. Нутқни тайёр матндан ўқиб берганда эса, нотик фақат синтактик тўхтамларгагина риоя қилади. Матнни уқийётган нотик синхрончи унинг нутқ тезлигига куника оляптими, йўқми, таржима қилишга улгурыптими, йўқми - бунга эътибор бермайди.

Оғзаки нутқда эса нотик қушма гапнинг ҳар бир эргашган қисмини ифодалаш, ўз фикрини баён қилиш учун сўз излаганда пауза қилишга мажбур. Айниқса, фикрни лўндарок, ифода-лирок ифодалаш учун нотик узок муддатли пауза қилиши мумкин. Бундай паўзалар, э-э-э, м-м-м каби сўзлар билан бошланади ва 1-1,5 секунд давом этади. Тадқиқотчилар буни синхрон

таржимага фикрни жамлаб олишга имкон берувчи хезитацион тўхтамлар деб атайди. Табиийки, бундай тўхтамлар таржимонга маълум маънода ёрдам бериши ҳам, эшитилаётган нутқ маъносини англашга халақит қилиши ҳам мумкин.

Бундан ташқари, нотиқ нафас олиш билан боғлиқ тўхтамлар ҳам қилиши мумкин. Буларнинг барчаси синхрончига ахборотни қайта ишлаш, гап тузиш, уни маъноли қилиб қайта сўзлаб бериш учун маълум имкониятлар туғдиради.

Бу жараёнда синхрончи йигилган ахборотни хотирага жойлайди. У ўз хотирасида еттигагача ахборотни жамлаши мумкин.

Нотикнинг ўз нутқини ўқиб бериши таржима жараёнида синхрончига оғзаки баён қилгандагидан кўра кўпроқ қийинчилик туғдириши аниқланган. Жумладан, эркин баён қилинган нутқда синхрончига асосий мазмунни англаувчи кўплаб қўшимча сўзлар қўшилиши аниқланган. Масалан:

Ёзма нутқ баёни Hong de Paris, de l'anancienne ville de la banlieue, a une longer 177 km, le metro urbain comprend 16 lignes et 347 stations.

Оғзаки нутқ баёни He reseau urbain, contenu a l'interieur de la ville de Paris, c'ast a dire qui ne comporte pasde 177 km, il comporte 16 lignes de metro et 347 stations.

Бундан ташқари, ёзма нутқ ўзининг мураккаб синтаксиси ва жумлаларининг ўзунлиги билан ҳам фарқланади. Бу ҳам синхрон таржима экстремал вазиятда содир бўлишини кўрсатувчи омиллардан биридир.

Мунозара учун саволлар:

1. Синхрон таржима нима?
2. Синхрон таржима қачон пайдо бўлган?
3. Синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан асосий фарқи нимада?
4. Синхрон таржиманинг лингвистика, психоллингвистика фанлари билан боғлиқ жихатларини баён қилинг.
5. Синхрон таржиманинг асосий тавсифини баён қилинг. Оғзаки таржиманинг кўринишлари ҳақида маълумот беринг.
6. Синхрон таржимани амалга ошириш учун зарур бўлган буюмларни санаб ўтинг.
7. Дунёда ҳозир неча тилда синхрон таржима қилинади?
8. Синхрон таржимон қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?
9. Синхрон таржиманинг келажагини қандай тасаввур қиласиз?

1 1 - м а в з у

ТИЛ ВА НУТҚ; СЕМАНТИКАСИНИНГ СИНХРОН ТАРЖИМАГА ОИД МУАММОЛАРИ

Боскичлар,	Фаолият мазмуни	
Вақти	Ўқитувчи	Талаба
1-боскич. (10 мин)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, уқув машгулотидан кутилаётган натижалар маълум қилинади.	1.1. Эшитади, ёзиб олади.

2-боскич, Асосий (60 мин)	2.1 Талабалар эътиборини жалб этиш ва билим даражаларини аниклаш учун тезкор савол-жавоб утказади.	2.31. Эшитади. Уйлайди, жавоб беради.
	- Функционал матн нима	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	- Хар хил матнларни биласиз?	Уйлайди, навбат билан давлат рамзларини айтади.
	2.26. Ўқитувчи визуал материаллардан фойдаланган холда маърузани баён этишда давом этади. Таржима назариясини шархлайди.	Уйлайди, жавоб беради. Жавоб беради ва тугри жавобни эшитади.
	2- топширикни беради:	2.32. Атамалар мазмунини муҳокама қилади.
	2.27. Функционал матнлар	Саволлар бериб, асосий жойларини ёзиб олади ва топширикни расмдан фойдаланган холда курсатиб беради.
	2.28. Талабаларга мавзунинг асосий тушунчаларга эътибор қилиши ва тушуниб олишини таъкидлайди.	2.33. Эслаб қолади, ёзади. Хар бир саволга жавоб беришга ҳаракат қилади. Маърузани ёзиб олади, мисоллар келтиради.
3-боскич Якуний (10 мин)	3.1. Мавзуга яқун ясайди ва талабалар эътиборини асосий, масалаларга қаратади.	3.21. Эшитади аниқлаштиради.
	Фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	3.22. Топширикни ёзиб олади.

Вакти- 2 соат	Талабалар сони: 50-60 нафар
Мавзу: Хар хил функционал услубдаги матнлар таржимаси	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машгулотининг режаси:	1. Таржима хар хил матнлар
	2. Таржимада функционал услуб
	3. Таржима муаммолари тушунчаси
Усув машгулотининг мақсади:	Эквивалентлик, адекватлик, таржималилик
Педогогик вазифалар:	Усув фаолиятининг натижалари:
- Хар хил функционал матнлар таржимаси муаммолари	Талаба:
Таржимада функциоаллик	- Хар хил функционал матнлар таржимаси муаммолари
	Функционал услуб
	Қиёсий тилшуносликда матнлар устида ишлаш
Ўқитиш услуби ва техникаси:	Визуал маъруза, блиц суров, баён қилиш, кластер
Ўқитиш воситалари	Таркатма материаллар, маъруза матни, проектор, график органайзер, аудио, видео магнит тасмалар.
Ўқитиш шакли	Жамоа, гуруҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароити	Проектор (DVD, аудио-видео тасмалар) компьютер билан жиҳозланган аудитория.

11 - м а в з у

ТИЛ ВА НУТҚ; СЕМАНТИКАСИНИНГ СИНХРОН ТАРЖИМАГА ОИД МУАММОЛАРИ

Таълимий мақсад: тил ва нутқ семантикасининг синхрон таржима жараёнидаги ўзига хос жихатларини кўрсатиб бериш.

Таянч сўз ва иборалар: сўз маъноси, синхрон таржима, семан-тик мослашув, ахборот темаси ва ремаси, хулоса чиқариш, кўп маънолилиқ, синонимия.

Режа:

1. Сўз маъноси ва синхрон таржима.
2. Кўп маънолилиқ ва синонимиянинг синхрон таржимага таъсири.
3. Сўз маъносининг компонент таҳлили.
4. Семантик мослашув - сўзларнинг нутқда бирикувининг асосий қонуни.

Сўз маъноси ва синхрон таржима. Маълумки, синхрон таржимада ахборотнинг таркибий-мазмуний таркибини англаш уни тўлақонли таржима қилишнинг муҳим омили ҳисобланади. Ахборотнинг мазкур таркиби эса алоҳида сўзлардан ташкил топади. Бунда ўзининг икки жихати: 1) эшитилиш шакли ва 2) ифодалаган мазмун-маъноси билан фарқланади.

Бир тилдаги сўзнинг иккинчи тилда шакли ва маъносининг муштарак бўлиши таржимани бемалол амалга ошириш имконини беради. Бирок сўзлар маъно жихатидан грамматик, категориал ва лексик маъноларга (род, сон, аниқлик, ноаниқлик, предметлик, муайян сўз туркумига мансублик ва б.) ҳам эгаки, уларни ҳисобга олиш, эшитиб тушуниш ва уни ўша лаҳзанинг ўзида таржима қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Грамматик маънони ифодаловчи сўзларга феъл, от, сифатлар, равиш, киши, нарса, жой номлари, феълдан ва отдан ясалган сифатлар, олмошларнинг турли шакллари, передлог ва боғловчилар киради. Уларнинг асосий вазибалари нутқнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлашдан иборат. Бундай сўзлар луғатларда бир неча маънолари билан берилсада, боғли нутқда конкрет маънода ишлатилади ва бу маъно контекст орқали аниқланади. Масалан, оғзаки нутқда ишлатиладиган *force*, *jeu*, *parole*, *part* каби отлар, *venir*, *prendre*, *mettre* сингари феъллар ўзининг кўп маънолилигини йўқотиб, фақат бир маънода - контекстуал маънода ишлатилиши мумкин. Бу ҳолат синхрон таржимада сўзларнинг кўп маънолилиги ва синонимиясини алоҳида ўрганишни талаб қилади.

Кўп маънолилиқ ва синонимиянинг синхрон таржимага таъсири. Агар сўз маъносини тил тизими ёки луғат орқали эмас, балки нутқда, контекстда ўрганадиган бўлсак, кўп маънолилиқ муаммоси ўз-ўзидан тушиб қолади ва маънодошлиқ масаласи бошқача нуқтаи назардан ўрганилади. Агар гап контекстдаги сўзни шу маънони ифодаловчи бошқа сўз билан алмаштириш ҳақида кетса, синонимлар сони хаддан ташқари ошиб кетади. Масалан, француз тилининг синонимлар луғатида *grand* сифатининг контекстда ишлатилиши мумкин бўлган 19 та синоними ҳамда шу сўз маъноси-ни берувчи бошқа сифатлар билан

ифодаланган 89 та бирикма келтирилади. Рус тилида инглизча great маъносига мос 70 дан ортик синонимнинг борлиги, шунингдек, француз тилидаги great сифати маъносига мос 120 контекстуал маъно мавжудлиги аниқланган: grand - immense, illustre, conu, magnifique, sueperbe, renomme, repete ва х. к.

Бундан ташкари, француз тилининг фразеологик луғатида grand сифати билан ясалган 400 дан ортик сўз бирикмаси мавжудлиги ҳам фикримиз далилидир. Шундай қилиб, синхрон таржимада сўзларнинг кўп маънолиги ва синонимияси уларнинг грамматик ва лексик маънолари доирасида эмас, балки семантик доирада, контекстда ўрганишни тақозо қилади.

Сўз маъносининг компонент тахлили ва семантик мо с л а ш у в. Компонент тахлил ёрдамида сўз бирикмалари маъносини ўрганиш кўзда тўтилади. Бу маъно тилшуносликда «лексик тушунча», «сема», «семантик компонент» каби атамалар билан юритилади.

Масалан, «уриндик» маъносини ифодалаш учун биз бир неча сўздан фойдаланамиз: стул, курси, табуретка, кресло, диван, эгар ва х.к. Бу сўзлар бир маънони англатувчи лексик-се-мантик гуруҳни ҳосил қилади ва улар маъно ифодаловчи сема ёки семантик компонент деб аталади. Бирок бу сўзларнинг ҳар бири бир неча фарқловчи белгиларга эга. Бу белгилар уларни бир-биридан фарқлайди: суянчикли стул, юмшок диван, филдиракли кресло ва х.к.

Масалан, французча une siege, un tabouret, une chaise, un fauteuil сўзлари ҳам ана шундай фарқловчи белгиларга эга. Семантик компонент деб аталувчи бу белгилар турли тилларда турлича булиши мумкин. Улар сўзларнинг ўзаро мослашуви, компонентлар ифодалаган маънолар билан боғлиқ. Одатда, мослашув деганимизда от, сифат, сон, олмош, ёки эга-кесимнинг родда, сонда, замонда тегишли қўшимчалар олиши тушунилади.

Масалан:

Un oiseau est sur la branche d'un arbre. - Қушча дарахт шоҳида қўниб турибди.

Бу ерда грамматик-семантик мослашув меъёр талабларига жавоб беради. Бирок Une vache est sur la branche d'un arbre. -Сигир дарахт шоҳида қўниб турибди десак, грамматик мослашувга риоя қилганимиз холда, семантик мослашувга риоя қилмаган бўламиз.

Шундай қилиб, синхрон таржимада семантик мослашувга алоҳида аҳамият берилади.

Шундан келиб чикиб, сўзнинг бошқа сўз билан бирикуви натижасида ҳосил бўлган янги маъно ҳар доим ҳам луғатларда берилавермайди ва у ифодалаган маъно фақат контекст орқалигина аниқланиши мумкин. Таржимон мана шу контекстуал маънони англаб, фахмлаб олиши зарур.

Ахборотнинг семантик-мазмуний структураси ва унинг кўп маънолилиги. Ахборотанглатган маъно, мазмун, негиз деганда ҳам ҳар хил тушунчалар англашилади. Масалан: «Сиз бу сўзни қандай маънода (мазмунда, ниятда) ишлатдингиз? Айтилган сўз маъносини (мақсадини) тушунмадик. Бундай қилишдан маъно (мақсад, ният) нима эди?» каби саволларнинг ўзида «маъно» сўзи мазмун, ният, мақсад сингари

маъноларни англатаётганлигини қуряпмиз. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида «маъно» сўзига қуйидагича изоҳ берилган: 1) бирон нарсанинг, сўзнинг ички маъноси; 2) мақсад, ният, англаб тушуниладиган асос; 3) онг.

Демак, Мен бундан ҳеч қандай маъно англамаяпман деганда, маъно англамоқ ибораси тушунмоқ маъносида ҳам ишлатилипти.

Ёки *h probhme* сўзини олайлик. Бу сўз мураккаб, ечилиши қийин масалани, муаммони англатади. Агар биз биргина *Quele probkme?* десак, тингловчи Қандай муаммо? Нима демокчисан? Нима муаммо? Нима гап? каби маъноларни назарда тутди. Бу сўз ифодалаётган маъно тугалланган фикр ифодаловчи гапда ўз аксини топади. Масалан: *Je voudrais parler d'un prob^me, qui a beaucoup difficultes dans les pays developpes.* -Я хотел бы теперь затронут серьёзную проблему, которая вызывает большие трудности у развивающихся стран гапи орқали биз:

- 1) ечилиши лозим бўлган қандайдир муаммо ёки масала мавжудлигини;
- 2) бу масаланинг жуда жиддийлигини (вазият);
- 3) бу муаммо ривожланаётган мамлакатлар учун қийинчиликлар тугдираётганлигини (вазият);
- 4) нотиқ бу масалани муҳокама қилиш ниятида эканлигини билиб оламиз (мақсад, ният).

Шундай қилиб, сўзнинг контекстуал маъноси вазиятга, лингвистик ва экстралингвистик омилларга боғлиқ. Нотиқ муҳокама қилмоқчи бўлган мавзу - тема, шу мавзу орқали амалга ошириладиган маъно (мақсад, ният) рема деб аталади.

Ахборотнинг темаси ва ремаси. Нотиқ маърузасини тушуниш ва уни синхрон тарзда таржима қилиш учун унинг қандай мавзуда гапираётгани ва гапириш мақсади, нияти нима эканлигини тушуниш лозим бўлади. Гап сўзловчининг атроф-муҳитга, воқеа-ҳодисаларга муносабатини билдиради.

БМТда сўзланган ушбу нутқ парчасининг тема ва ремасини аниқлашга уринайлик: *Je pense que tout le monde est d'accord que de fa de l'agression a eu lieu en cotonu.*

Бундай гапнинг ремасини аниқлаш учун босқинчилик, агрессия каерда содир бўлди деган савол тугилади. Бу ўринда гапнинг темаси - Бенин пойтахти Котонуга уюштирилган босқинчилик ҳамад ният, мақсад тема эса балки шу босқинчиликнинг айбдоридир.

Табиийки, синхрончи ремага таянган ҳолда навбатдаги гап мазмунини аниқлашга киришади. Тема бир нутқ жараёнида ўзгармаслиги, бироқ рема ҳар хил бўлиши мумкин. Шундай қилиб, тема нотиқ гапидаги моҳиятни, мазмунни руёбга чиқариш, ахборотнинг мазмуний қурилишини тингловчига етказиш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Темани топиш эшитилаётган нутқнинг воқеалар билан боғлиқ жихатлари занжирини тахминий англаш орқали рўй беради. Бу ўринда воқеа ва ҳодисаларни идрок этишга нотиқнинг муносабати, вазиятни тушуниш каби омиллар ҳам таъсир қилади. Синхрон таржимада бу ҳодиса пропозитив қурилмани тасаввур қилиш деб ҳам аталади. Масалан, нотиқ ахборотидан Петя, Ваня, китоб, ўн сум каби жумлаларнинг темаси китоб сотиш бўлса,

ремаси - Петя китоб сотувчи, Ваня харидор, китоб Петядан 10 сумга Ваняга ўтаётганини тасаввур қилиш мумкин.

Ахборотнинг мазмуний қурилиши унинг пропозитив таркибини турлича талкин қилиш орқали ҳам аниқланади. Масалан, юқоридаги мавзуни куйидаги жумлалар билан ифодалаш мумкин:

Петя Ванядан китобни 10 сўмга сотиб олди.

Петя Ваняга китобни 10 сўмга сотди.

Китоб Петя томонидан Ваняга 10 сўмга сотилди.

Ахборотнинг мазмуний таркиби модал унсурлар орқали ҳам конкретлаштирилиши мумкин. Масалан: Ун сумга Петя, афтидан, Ваняга бу китобни сотса керак. Петяга пул жуда зарур, шунинг учун у бу китобни Ваняга 10 сўмга сотишга мажбур. Ваня бу китобни Петядан 10 сўмга сотиб олишга рози бўлса керак.

Ахборотнинг грамматик кўлами, яъни сўзловчининг тингловчига муносабати ҳам ахборотнинг мазмунини тўғри англашга ёрдам беради. Қиёсланг:

Петя сказал: «Ваня, может быть ты купишь у меня эту книгу всего за десять рублей? На что папа, Ивана, прислушиваясь к разговору мальчиков, сказал сердито: Ваня, я категорически запрещаю тебе делать это, а тебе Петя, должно быть стыдно заниматься продажей книг, да еще заламывать такую сумму. - *Piere dit: Jan, veus tu acheter ce livre pour dix roubles seulement? En ecoutant la conversation des garcons a dit le pere de Jan severement: Jan, je t'interdis faire cela cateroriquement, et toi, Pierre, tu devais avoir honte de s'occuper speculer avec des livres, et demander pour cela 10 rouble.*

Сўзловчининг характери, унинг илтимоси харид қилувчи, олувчи, жўнатувчи, маслахат берувчи, ишонтирувчи, таклиф қилувчи каби сўз ва сўз бирикмалари орқали намоён бўлади.

Ахборотнинг мазмуний таркиби ва синхрончи фаолияти куйидагиларни тақозо этади:

1)синхрончи нотик ёритмоқчи бўлган гапириш мавзусини, шу мавзуга оид воқеа-ходисалар ва улар орасидаги боғлиқликни яхши билиши;

2)синхрончи сўзловчи нутқидаги темани - мақсадни яхши англаб олиши;

3)сўзловчи шахснинг воқеа-ходисаларга нисбатан ижобий ёки салбий муносабатда эканлигини сезиши;

4)тингловчиларнинг мавзуга муносабатини билиши;

5)Бўларнинг ҳаммаси ахборотнинг мазмуний тузилмасини белгилайди. Албатта, чет тилидаги лексик-грамматик бирликлар ҳамиша ҳам таржима тили бирликларига мос келавермаслиги мумкин.

Синхрон таржимада нотик нутқининг лисоний-услубий хусусиятларини бериш, атамалар таржимасининг аниқ бўлишига ҳаракат қилиш жуда муҳим.

5) ахборотнинг коммуникатив контексти ва мазмуний ҳулоса. Ахборотнинг мазмуний хилма-хиллиги.

Ҳар қандай ахборотнинг таржимаси мазмуний импликация, яъни унинг тахминий маъносини англаш билан боғлиқ. Бинобарин, синхрончи эшитган

ахбороти (нутқи) маъносини мантикий тушуниш орқали ҳам бошқа тилга ўгириши мумкин.

Демак, синхрончи ҳар қандай ахборотни экспликатив ва имплекатив усулларда, мантикий таҳлил асосида тушуниши ва бошқа тилда баён қилиши мумкин.

Ахборотни имплекатив усулда тушуниб баён қилишга қуйидаги мисолни келтириш мумкин.

- Анна Ивановна ҳозир қаерда?
- У Сибирнинг қаеридадир яшайди.
- У билан қандай боғланиш мумкин?
- Унинг катта ўғли Бауманда ўқийди.

Ушбу мисолни эшитган синхрончи мазкур диалогни қуйидагича тушуниши мумкин:

1. Анна Ивановна анча ёшга кирган аёл, чунки уни исми, шарифи билан аташяпти.

2. Анна Ивановнанинг икки ўғли бор, чунки ахборотдан унинг «катта ўғли борлиги» англашиляпти.

3. Катта ўғли аллақачон ўрта мактабни тугатган ва Бауман институтида ўқийди.

4. Анна Ивановнанинг катта ўғли Москвада яшайди.

5. Уни топиб олиб, Анна Ивановнанинг манзилини олиш мумкин.

Шу битта мантикий мазмун ахборот пресуппозицияси (тушунишга ёрдам берувчи омиллар, шартлар)ни ташкил қилади ва улар имплекатуралар деб аталади.

Ахборот мазмунини англаш жараёни тез ва онгли равишда кечади, яъни синхрончи катта ўғил орқали А. Ивановнанинг манзилини билиб олиш мумкинлигини бошқа тилда баён қилади. Мазмуний хулосани турли манбалар орқали англаш мумкин. Уларни когнитив-тезаурус, ситуатив ва прагматик манбаларга бўлиб ўрганамиз.

Тилга оид имплекаторлардан мазмуний хулоса чиқариш. Тилга оид манбалардан хулоса чиқариш тил тизимини билиш орқали юзага келади ва тилдаги лексик, семантик категорияларни билишни талаб қилади.

Олмошлар, эгалик ва эгалик сифатлари иш-ҳаракатнинг эгасини, сони ва жинсини ифодаласа, феъл иш-ҳаракатнинг қачон ва қандай содир бўлганлигини ҳам англатади. Киёсланг:

La delegation quitte la capitale a trois heures.

La delegation est partie pour Paris par avion.

Бу мисолларда феъл ифодалаган иш-ҳаракатларнинг тилга оид имплекаторлари ҳозирги ва ўтган замонда эканлиги, биринчисида делегация қайсидир пойтахтдан бутунлай жунаб кетганлиги, иккинчисида маълум бир жойга жунаб кетганлиги ҳақида хулоса қилишга ёрдам беради.

Когнитив-тезаурус усул ёрдамида хулоса чиқариш. Когнитив-тезаурус хулоса чиқариш синхрончидан ахборот мавзуини, у ёки бу соҳага оид тушунчаларни, уларнинг қандай маъно англатишини билишни талаб қилади. Масалан, космонавтикага оид учмоқ, сўзмоқ, осилиб турмоқ -

plonger, nager, balancer феъллари ифодаланаётган лексик маънолардан ташкари, бутунлай бошқа маъноларни ҳам англатади. Бу космонавтлар тушиб колган шароитга ҳам боғлиқ.

Космонавтлар кундалигидан олинган куйидаги парчага эътибор берайлик:

Толя полител в отсек, чтобы посмотреть в иллюминатор. Потом прилетает оттуда и говорит: Валя, он завис рядом. Я туда. Смотрю, корабль висит от нас на удалении около метров. Проснулся, вижу, как из темноты надо мной выплывает Саша Иванченков.

Юқоридаги мисолда феъллар ҳаракатни ифодалаяпти, бироқ анъанавий маъноларда эмас. Бунда пресуппозитив-когнитив билимларга таяниб, бу феъллар вазнсизлик ҳолатида содир бўладиган иш-ҳаракатни ифодалаётганини тушунамиз. Қуйидаги нотўғри таржима қилинган мисолга эътибор беринг.

Wiel es, wie Herr Y. Ebeu ausgefuhrthat, um einer kurzen Wagen mit 8 Sitzplatzen im Abreilgeht. - Поскольку об этом только что говорил господин Ж., речь идёт о коротком вагоне с восемью сидячими местами в каждом купе.

Фаргасиба нотўғри когнитив хулосали таржима.

Monsieur Y. vient de nous le dire, il souhaite une voiture avec huit siege compartement. - Господин Ж. Только что говорил о том, что он предпочитает короткий вагон.

Иккинчи таржимон маънони тўлароқ ифодалайди.

Comme l'a dit M. Y. il s'agit d'un wagon court a huit place par comportement. - Как только что сказал г. н Ж. речь идёт о коротком вагоне.

Бу ерда гап нотик ўз юртида темир йўл учун ҳар бир купесида 8 ўриндиқли калта вагонлар тўғри келмаслиги ҳақида гапиряпти. Таржимонлар бундай вагонлар стандартга мос келмаслигини билмаганлиги сабабли, нотўғри таржима қилишган.

С и т у а т и в х у л о с а ч и к а р и ш . Ситуатив хулоса чиқариб таржима қилиш мулоқот вақти, ҳолати ва вазиятни билишни талаб қилади. Масалан, халқаро симпозиумда илмий мавзуда маъруза қилаётган нотик диопозитивларни намойиш қилиш учун: «Свет, пожалуйста», - дея илтимос қилади. Техник залдаги чироқни ўчириб, дипозитивларни кўрсатиш учун коронгилик ҳосил қилади. Нотик дипозитивларни кўрсатиб бўлгач, яна юқоридаги охангда: «Свет, пожалуйста», - дейди. Техник энди нотикни тўғри тушуниб чироқларни ёқади. Демак, бир жумланинг ўзи турли вазиятларда қарама-қарши маънода ишлатиляпти. Бундай стандарт вазиятларда берилган буйруқ, савол, илтимос ҳам имплекатив хулоса чиқаришни талаб қилади.

Не могли бы вы передать соль? (Туздон сўраяпти).

Кто оставил дверь открытой? (Эшикни ёпиш сўралапти).

П р а г м а т и к х у л о с а ч и к а р и ш . Прагматик хулоса чиқариб таржима қилиш нотикнинг ижтимоий мавқеини, шахсини яхши билиш орқали амалга оширилади. Бунда нотик ва таржимон ҳамкорлиги муҳим роль ўйнайди.

Таржимон нотикнинг ижтимоий мавқеини яхши англаса, унинг гаплари тасдиқловчи, буюрувчи, қафолат берувчи, экспрессив ва баёнот шаклида

эканлигини англаб олади. Директив (буюрувчи) нутқ «буюрмоқ», «кўрсатмоқ», «таъқиламоқ» маъноли сўзлар билан ифодаланади. Бу эса нотикнинг юкори мавкега эга эканлигидан далолат беради ва зарур мазмуний хулоса чиқаришга ёрдам беради.

Синхрон таржимага ўргатишнинг методик асослари. Фикрни қисқартириб таржима қилиш бўйича кўникма ва малакалар ибора, гап ва матн доирасида амалга оширилади. Бунда икки хил машқлардан фойдаланилади: 1) матнга караб таржима қилиш; 2) эшитиб таржима қилиш.

Сикик таржима қилиш малакаси ибораларни бошқа сўзлар билан қисқарок қилиш орқали шакллантирилади. Бу иш мустақил равишда ҳам бажарилиши мумкин. Масалан, талабалар махсус танланган, синхрон таржима қилинган ёзма матнларни аслият билан солиштириб, сикик (компрессия) воситаларни аниқлайди. Навбатдаги дарсда эса ўқитувчи шу воситалардан фойдаланиш йўллари кўрсатиб беради.

Дастлабки машқлар ибораларнинг ёзма вариантыга кўз югуртириб таржима қилиш орқали бажарилиши мумкин. Шундан кейин машқларни оғзаки бажаришга ўтилади: ўқитувчи микрофон орқали ибораларни ўқий бошлайди ва талабалар қисқартириб таржима қилади. Машқлар аввал секин суръатда, кейин ўзлаштирилиш даражасига караб аста-аста тезлаштирилади. Гап сатхидаги компрессиялар ҳам юкоридаги шаклларда ташкил қилинади: дастлаб компрессия усуллари ўрганилади, кейин уларни амалга оширишнинг бирламчи кўникмалари шакллантирилади. Охирги боскичда кўникма ва малакани шакллантиришнинг барча воситаларини қўллаб, юкори суръатларда машқлар бажарилади.

Учинчи боскичдаги машқлар матн асосида бажарилади. Бунда ортикча ёки гапнинг умумий маъносига таъсир қилмайдиган сўзларни тушириб қолдириш орқали қисқартириб таржима қилиш машқ қилинади. Таржима машқларидан олдин матн мавзуи қисқача баён қилиниши мумкин.

Қоғозга қараб таржима қилиш.

Синхрон таржима кўникма ва малакаларини шакллантиришда қоғозга караб таржима қилиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда қуйидаги турт ҳолат назарда тутилади:

- 1) лексик ва синтактик унсурлар ёрдамида хотира мустаҳкамланади;
- 2) компрессия усулини қўллаш учун қулай вазиятни юзага келтиради;
- 3) синхрон таржимани тез суръатларда амалга оширишга ёрдам беради;
- 4) синхрон таржима малакасини боскичма-боскич ташкил қилиш имконини беради.

Бу машқлар орқали етарли кўникма ва малакалар ҳосил қилинганч, амалий тайёрлов машқларига ўтилади.

Шундай ҳам бўладик, синхрончи тилларни яхши даражада билади, сўз бойлиги ҳам кенг камровли ва у синхрон тар-жимон булишни орзу қилади, аммо булолмайди. Бунга сабаб -хотирасининг ёмонлиги, бир тилдан иккинчи тилга тезда ўта олмаслиги ва муайян сўзга аниқ муқобилни излаб, вақтни бой бериш одати (яъни *translatories*), кўпчилик олдидан сўзлай олмаслиги, сўзма-сўз таржима қилишга одатланганлиги, нуткида дефект ва акцент борлиги, дудуқланиш ва эшитиш қобилятининг паст бўлиши ва б.

Синхрон таржимон бўлиш учун қизиқишнинг ўзи етарли эмас. Бунинг учун иқтидор ҳам бўлиши лозим. Тилларни яхши биладиган, бир тилдан иккинчи тилга қийналмай ўта оладиган кишига синхрон таржима сирларини ўргатиш мумкин. Унутмаслик керакки, синхрон таржимага фақат синхрон таржима қилиш орқали ўрганиш мумкин. Колаверса, ёзма таржима орқали шахснинг синхрон таржимага лаёқати борлигини аниқлаш тўғри эмас. Шунинг учун синхрон таржимада ёзма матнни оғзаки таржима қилиш муҳим ҳисобланади. Аммо бу ҳам жонли овозни эшитиб таржима қилиш ўрнини босолмайди.

Таржима мактаби бу чет тилини ўргатиш мактаби эмас.

Таржимага ўргатиш машқларини синхрон такрорлашдан бошлаш керак. Бу инглиз тилида shadowing деб аталади. Такрорлаш аввал она тилидаги, кейин чет тилидаги материал асосида ўтказилади. Бунда тезликни ўзгартириб такрорлатиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда ўқитувчи унча катта бўлмаган парчани ўқийди ва талабадан унинг қискача мазмунини сўзлаб беришни сўрайди.

Таржимада фикрни бошқа сўзлар билан баён қилишга ўргатиш ҳам муҳим. Бунинг учун талабага қискача матн берилади ва унинг таржимаси дискка ёзиб олинади. Таржима оғзаки қилинса, яхшироқ бўлади. Кейинчалик талабага инглиз тилига қилинган тайёр таржима матн берилади ва у йўл кўйган хатолари устида ишлайди, сўнг яна қайтадан текстга қарамай, матнни синхрон таржима қилади. Бу жараён, албатта, тажрибали синхрон таржимон кузатувида бажарилиши лозим.

Синхрон таржимон бўлишни орзу қилган талабаларга қуйидаги машқлар туркумини мустақил равишда бажариш тавсия этилади:

1.Вақтга амал қилиш. Пауза ёки жумла тугашини кутиш, сўнг таржима қилиш. Бу, айниқса, ўзбек тилидан чет тилга таржима қилишда фойдали.

2.Акцентни тушуниш. Турли акцент билан сўзловчи кишилар нутқини тинглаш ва тушунишга ҳаракат қилиш.

3.Замонни тўғри аниқлаш. Инглиз тилидаги матнда замонларнинг ишлатилиши ва мослашишига эътибор бериш.

4.Аниқ ва мажхул нисбатнинг ишлатилиши. Аниқ нисбатни мажхул нисбат билан алмаштириш ва уларнинг тартибини аниқлаш.

5.Предлогларнинг ишлатилишига эътибор бериш.

6.Бўлишли гапни бўлишсиз гапга айлантириб таржима қилишга ўрганиш.

7.Сон, сўз туркуми қўлланган матнни тинглаш ва уларни тезда ёзиб олиш.

8.Фикрни сиқик баён (компрессия) қилишга ўрганиш.

9.Дискка ёзиб олинган матнни тинглаш ва нимани ташлаб кетиш, нимани кўшиш, қандай қилиб матнни қисқартириш йўллари излаш.

10.Матнни таржима қилиш ва яна таржима қилиш, кейинги таржимада берилган сўзлар ўрнига унинг маънодошларидан (handsome, beautiful, fine, fair, nice, good looking etc.) бирини қўллаш.

11.Инглизни чалгитиб таржима қилиш. Масалан, қалам ёки ручка олиб, қоғозга 1 дан то 100 гача бўлган сўзларни тескари тартибда ёзиб бориш.

12.Атоқли от ва жуғрофий жой номларини эътибор бериб тинглаш.

Тахмин қилишга, олдиндан хулоса чиқаришга ўрганиш. Дискдаги ёзувни тўхтатиб, гапни лексик, грамматик ва син тактик қурилишига мос холда тугатиш. Шу тарзда жумланинг бошланишини олдиндан айтишга ўрганиш.

14.Ташлаб кетилган сўзни аниқлаш ва жумлани тўлдириш.

15.Нутқ тезлигини аниқлаш ва унга риоя қилишга ўрганиш. Магнит тасмасини аввал секин, кейин тез айлантриб таржима қилишга ўрганиш.

16.Таржима жараёнида охангнинг ишлатилишига, нафас олиш ва чиқариш пайтларида бир синтагмадан иккинчи синтагмага силлиқ ўтишга ўрганиш.

17.Стандарт бирикмаларни автоматик кўникма даражасига келтириб ўрганиш. Табрик, эътироз билдириш, розилик билдириш, таъзия изхор этиш кабилар стандарт бирикмалар хисобланади.

18.Ёзма таржима билан кўп шуғулланиш. Берилган матнни дастлаб ўзбек тилига, кейин инглиз тилига таржима қилиш ва таржимани аслият билан солиштириш.

Бўлажак таржимон радио ва телевизион дастурларни, фильмларни, сиёсий шарх ва маърузаларни, илмий-оммабоп матнларни, бадий фильмларни кўриб, эшитиб таржима қилиб боришни машқ қилиши лозим. Булар диалогик нутқни ҳам таржима қилишга ёрдам беради. Дискдан куриб, эшитиб таржима қилиш анча осон бўлса, фильмларни синхрон таржима қилиш нихоятда оғир кечади. Кейинги холатда фильмнинг бошланиши, давом этиши ёки охирини таржима қилиб бориш энг самарали машқлардан хисобланади.

Синхрон таржимон газета ва журналларни, сиёсат ва ижтимоий ҳаётга доир, банк, солик ва хоказолар ҳақидаги маълумотларни мунтазам равишда ўқиб бориши, оммавий ахборот воситалари ва уларнинг иш юритиш тартиби билан танишиши лозим.

Хулоса

Хозирги фан ва техника, ахборот-коммуникацион технологиялар асрида синхрон таржимага бўлган эҳтиёж юқори. Ўтказилаётган кўп тилли анжуманлар нафақат халқаро муаммоларни тинч йўл билан хал қилишга, балки илм-фан, адабиёт, санъат ва бошқа сохаларда фикр, тажриба алмашишга ва турли сохалар ривожига хисса қўшишга йўналтирилган. Синхрон таржиманинг юқорида кўрсатиб ўтилган амалий аҳамияти, ўзига хосликлари ва ўргатиш методлари бўлажак таржимонлар томонидан самарали маълумот сифатида қабул қилиниши зарур.

Мунозара учун саволлар:

1. Кўп маънолик ва синонимиянинг синхрон таржимага таъсирини аниқ мисоллар билан изохланг.

2. Синхрон таржимада семантик мослашув дейлганида нимани тушунализ?

3. Синхрон таржима жараёнида ситуатив, прагматик, когнитив-тезаурус усулида хулоса чиқариш усуллари қисқача изохланг.

4. Синхрон таржимага ўргатишнинг босқичлари ва методик асосларини кўрсатинг.

5. Синхрон таржимон бўлишни орзу қилган талаба қандай машқларни бажариши керак?

6. Бирор матнни синхрон таржима қилишга ўриниб кўринг.

Хулоса

Таълим тизимидаги кенг кўламли ўзгариш ва олиб борилаётган ислохотларнинг хосиласи ўларок юзага келган мазкур услубий қўлланма таржима назариясига доир қўплаб масалалар кўриб чиқилди ва уларнинг самарали ечимлари кўрсатиб берилди.

Таржима асрлар давомида ўзга халқларнинг миллий маданияти, анъана ва урф-одатлари, дунёқараши, ҳаётни идрок этиши, тафаккури ҳамда турмуш тарзи ҳақида тасаввур ҳосил қилишда нихоятда муҳим ўрин эгаллаб келган. Ахборот алмашинуви кенгайган, глобаллашув жараёнлари ҳаётимизга шиддат билан кириб бораётган бугунги кунда миллий адабиётни асраб-авайлаш, маънавий кадриятларни эъзозлаш ва уларни келгуси авлодларга етказиш, шунингдек, ҳақаро алоқаларни кучайтиришга алоҳида эътибор талаб этилади. Шу боис ҳозирда таржимонларга бўлган эҳтиёж тобора ортмоқда, миллатнинг бадиий тафаккури, инъикоси бўлмиш бадиий асарларни таржима қилиш ишларини кенг миқёсда амалга ошириш долзарб вазифаларидан бирига айланди.

Шу нуқтаи назардан, мазкур услубий қўлланмада кўриб чиқилган таржимада муқобиллик муаммоси, прагматик масалалар таржиманинг лексик, грамматик, фразеологик ва стилистик муаммолар ечимини қамраб олган бўлиб, унларда қуйидаги жиҳатлар атрофлича ёритилди:

1)таржимада миллий шакл, мазмун буёқдорлиги ва колорит (миллий ва тарихий)нинг берилиши;

2)аслият матннинг ўзига ҳослигини сақлаш муаммоси, яъни бадиий таржимада асл миллийлик руҳини беришда тил унсурларига урғу бериб, энг самарали метод ва тамойиллардан фойдаланиш.

Таржимон нафақат аслият ва ўгирилаётган тилларни чуқур билиши, шу билан бирга, у яхшигина тил билимдони, адабиётшунос ва ҳассос сўз устаси ҳам бўлиши керак. Чунки бу каби хусусиятларсиз таржимага қўл уриш қутилган натижани бермайди;

3)таржима илми ва амалиётига доир ушбу услубий қўлланма таълим олдига қўйилган янги талаблар асосида яратилди ва ўрта махсус ҳамда олий таълим тизимида амалда бўлган стандарт талаблар эътиборга олинди;

4)таржима жараёнида лексиканинг қуйидаги турларига эътибор қаратилди:

а) муқобили бўлмаган лексика (шу жумладан, хос сўзлар);

б) коннотатив маъноли сўзлар;

в) атоқли отлар;

г) сукут (лакуна, матндан тушиб қолган ёки етишмаган ўрин)лар.

Ушбу лексика тилнинг стилистик захирасига тааллуқли бўлиб, кундалик мулоқот, илмий ва амалий соҳаларда долзарб ҳисобланади.

Маълумки, таржимон бир тилда яратилган асарни иккинчи тил воситалари ёрдамида қайта яратади. Бинобарин, унинг бутун ижодкорлиги тил соҳасида намоён бўлади. Услубий қўлланмада кўриб чиқилган бадиий таржималардан келтирилган мисоллар ва уларнинг таҳлили айрим хато ва камчиликларни бартараф этиш методларини кўрсатиб беради.

Мунозара учун саволлар

1-мавзу

Мунозара учун саволлар:

8. *Таржима сўзининг маъноси нимани англатади?*
9. *Таржима назарияси нимани ўрганади?*
10. *Таржима назариясининг объектини нима ташиқил этади?*
11. *Таржима назариясининг предмети нима?*
12. *Таржимашунослик фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?*
5. *Қайси жиҳатлар таржимашуносликни мустиқил фан сифатида тадқиқ этишига имкон беради?*
6. *Таржимашунослик фани қандай фанлар билан ўзаро алоқада?*
12. *Таржима неча турга бўлинади?*
13. *Таржима турларининг асосий фарқларини изоҳланг.*
14. *Таржимон фаолиятининг асосини ташиқил этувчи қисмлар нималардан иборат?*
11. *Таржима билан шуғулланиш учун лингвистик билимнинг ўзи кифоя қиладими?*

2-мавзу

Мунозара учун саволлар:

17. *Таржима назариясининг шаклланиши борасида олимларнинг фикрларини изоҳланг.*
18. *Нима сабабдан таржимашунослик кадимдан фан сифатида ривожланмаган?*
19. *Инсоният томонидан амалга оширилган энг биринчи таржима асарни эслайсизми?*
20. *Жаҳонда қачондан бошлаб таржимашунослик мустиқил фан сифатида шаклланди?*
21. *Ўзбекистонда таржима қачондан бошлаб фан сифатида шаклланди?*
22. *Ўзбекистонда таржимашуносликнинг шаклланишига катта таъсир утказган омилларни санаб беринг.*
23. *Оғзаки таржима ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?*
24. *Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?*
25. *Синхрон таржима нима?*
26. *Кетма-кет изчил таржима жараёнини тушунтиринг.*
27. *Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?*
28. *Ёзма таржиманинг қурилишлари тўғрисида гапиринг.*
29. *Газета хабарлари, расмий хужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.*

30. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида яратиш деган-да нимани тушунасиз?

31. Таржиманинг энг асосий шакллари ҳақида гапиринг!

32. Бадиий таржима таржиманинг қайси турига мансуб?

3-мавзу

Мунозара учун саволлар:

17. Таржиманинг асосий мақсади нима?

18. Таржима назариясида «муқобиллик» нима?

19. Таржима матннинг аслият матнга муқобил келиши қандай тамойиллар ёрдамида ўрганилади?

20. Муқобил таржима нима?

21. Таржима муқобиллигининг нечта тури мавжуд?

22. Таржимадаги муқобиллик муаммоси нимадан иборат?

23. Таржимада муқобилликнинг энг юқори даражаси қайсилар?

24. Муқобил таржима яратиш учун қандай усуллардан фойдаланиш керак эмас?

25. Адекват таржима нима?

26. Адекват ва муқобил таржиманинг ўзаро фарқи ва ўхшаш томонларини курсатинг.

27. Таржима муқобили ҳар бир таржима бирлиги ўзининг манба тилидаги муқобилига семантик жиҳатдан яқинми? Муқобилликнинг ҳар хил турлари қандай қилиб бир-биридан ажратилади?

28. Манба тили ва таржима тили уртасидаги энг кичик семантик бир хиллик нима? Муқобилликнинг биринчи тури қандай қилиб аниқланади?

29. Муқобилликнинг иккинчи тури қандай хусусиятларга эга? Иккинчи тур биринчи турдан қандай фарқланади? Муқобилликнинг иккинчи турида ҳам уша бир хилликдан фойдаланиладими? Холат муқобиллиги нима?

30. Манбанинг қайси қисми ўз хусусиятини муқобилликнинг учинчи турида сақлайди? Бундай вазиятларда тасвирлаш ҳолатининг ўзига хос методими?

31. Матн тизимида тил бирлиги мазмунининг ўрни нимада? Муқобилликнинг туртинчи тури нима? Таржимада манба тили семантик структурасининг мазмунини қандай усул ёрдамида сақлаш мумкин?

32. Муқобилликнинг бешинчи тури қандай таърифланади? Сўз семантикасининг асосий таркибий қисми нима? Ҳар хил тил бирликлари маънолари бир хил булиши мумкинми?

4-мавзу

Мунозара учун саволлар:

11. Прагматика нима?

12. «Таржима прагматикаси» атамасига кимлар изох берган?

13. Таржима прагматикаси нимани тадқиқ қилади?

14. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни ҳақида сўзлаб беринг.

15. Инглиз тилида ёзилган асардан таржима тилига прагматик маъно тўғри уғирилган ҳолатларга мисоллар топинг.

16. Таржима жараёнида прагматик маъно тушириб қолдирилишига оид мисоллар келтиринг.

- 17.Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
18.Таржима жараёнида прагматик маъно ва таржимоннинг дунёқараши ҳақида сўзланг.
19.Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?
20.Прагматик маъно ва тағ билимлар хусусида маълумот беринг.

5-мавзу

Мунозара учун саволлар:

7. Таржима жараёнида пайдо бўладиган умумий муаммолар ҳақида сўзлаб беринг.
8. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кўзатилади?
9. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо бўлишини изохланг.
10.Лексик трансформациянинг турлари деганда нимани тушунасиз?
11.Қайси таржима турларида лексик муаммо кўп учрайди?
12.Таржимада мавжуд бўлган лексик муаммолар қандай хал этилади?

6-мавзу

Мунозара учун саволлар:

- 11.Таржима жараёнида пайдо бўладиган грамматик муаммолар қайсилар?
12.Нима сабабдан таржима жараёнида грамматик муаммолар пайдо бўлади?
13.Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида грамматик род таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
14.Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида олмошлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
15.Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида феъллар ва, умуман, предлоглар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
16.Артиклар таржимаси ҳақида сўзланг.
17.Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида эргашган қушма гаплар, мураккаб қушма гаплар ва изохловчилар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
18.Грамматик сатхдаги номуаносибликнинг таржима матнга курсатадиган таъсири ҳақида сўзланг.
19.Аслият тилида бўлган, аммо таржима тилида кўзатилмайдиган грамматик ходисалар қандай таржима қилиниши мумкин?
20.Аслиятда атайлаб бўзиб берилган сўзларни қандай Таржима қиламиз?

7-мавзу

Мунозара учун саволлар:

- 2 Таржима жараёнида қандай стилистик муаммолар пайдо бўлади?
5.Аслият матн услуби таржима жараёнида қандай ўзгаришларга учраши мумкин?
3 . Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни таржимада берилишининг муаммолари ҳақида сўзланг.
4. Сўзнинг стилистик бўёқдорлиги нима?
11.Асар қаҳрамонининг шахсини очиб берадиган услубий бўёқдор сўзлар таржимаси ҳақида сўзланг.

12.Таржимада бирликларнинг грамматик сатҳда алмашиб келиши нимага олиб келади?

13.Бадиий адабиёт таржимасида муаллиф услубини сақлаш муҳимлиги ҳақида сўзланг.

14.Бошқа маданиятга оид асар таржимасида қандай услубий муаммолар келиб чиқади?

15.Таржимада сақланиши лозим бўлган услуб, шакл ва маъно қандай таржима қилиниши зарур.

16.Аслият матн муаллифи услуби билан таржимон услуби яқин бўлиши керакми? Нима учун?

8-мавзу

Мунозара учун саволлар:

11.Фразеология ва фразеологик бирлик нима?

12.Фразеологик бирликлар қандай таржима қилинади?

13.Фразеологик бирликларни қандай усулда таржима қилиш мумкин эмас?

14.Фразеологик бирликлар таржимасида маъно мослигининг нечта тури мавжуд?

15.Мақоллар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?

16.Идиомалар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?

17.Фразеологик бирликлар таржимаси муаммолари билан ишлаган қайси олимларни биласиз?

18.Ўзбек тилида ёзилган бирор асардан олинган фразеологик бирликни таржима қилиб кўринг.

19.Фразеологик бирликнинг таржима тилида муқобил маъно-доши бўлмаса нима қилиш керак?

20.Фразеологик бирликлар таржимасида умумий контекстнинг ўрни қандай?

9-мавзу

Мунозара учун саволлар:

10.Таржима трансформациялари нима?

11.Таржимада урин алмаштириши нима?

12.Сўз шаклини алмаштириши нима?

13.Ҳап бўлагини алмаштириши нима?

14.Синтактик бирликларни алмаштириши нима?

15.Лексик бирликларни алмаштириши нима?

16.Компенсация нима?

17.Антонимик таржима нима?

18.Тушириб қолдириши нима?

10-мавзу

Мунозара учун саволлар:

10.Синхрон таржима нима?

11.Синхрон таржима қачон пайдо бўлган?

12.Синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан асосий фарқи нимада?

13.Синхрон таржиманинг лингвистика, психолингвистика фанлари билан боғлиқ жиҳатларини баён қилинг.

- 14.Синхрон таржиманинг асосий тавсифини баён қилинг. Оғзаки таржиманинг кўринишлари ҳақида маълумот беринг.
- 15.Синхрон таржимани амалга ошириш учун зарур бўлган буюмларни санаб утинг.
- 16.Дунёда ҳозир неча тилда синхрон таржима қилинади?
- 17.Синхрон таржимон қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?
- Синхрон таржиманинг келажагини қандай тасаввур қиласиз?

11-мавзу

Мунозара учун саволлар:

7. Кўп маънолик ва синонимиянинг синхрон таржимага таъсирини аниқ мисоллар билан изохланг.
8. Синхрон таржимада семантик мослашув дейлганида нимани тушунасиз?
9. Ахборот темаси ва ремаси уртасида қандай боғлиқлик бор?
- 10.Синхрон таржима жсараёнида ситуатив, прагматик, когнитив-тезаурус усулида хулоса чиқариш усуллари қисқача изохланг.
- 11.Синхрон таржимага ўргатишнинг босқичлари ва методик асосларини кўрсатинг.
- 12.Синхрон таржимон бўлишни орзу қилган талаба қандай машқларни бажариши керак?
- 13.Бирор матнни синхрон таржима қилишга ўриниб кўринг

Таржима назарияси ва амалиёти фанидан оралиқ назорат учун тест саволлари

1. Вариант

1. Адекват таржима нима?
Тилдан тилга таржима
* Аслиятга яқин таржима
Эркин таржима
Сўзма-сўз таржима
2. Жаҳон маданияти тарихида нечта буюк таржима мактаби мавжудлигини аниқланг?
*2 та Бағдод ва Испания
3 та Испания
1 та Германия
1 та Бельгия
3. Калька сўзининг луғавий маъноси нима?
Аслиятга яқин таржима
Автомат таржима
Контрол таржима
* Аслиятнинг таржимада семантик ва стилистик жиҳатдан уйғунлашуви
4. Таржима машқларини бажариш нималардан иборат бўлиши мумкин?
Сўз таржимаси
Сўз бирикмаси
Матн таржимаси
* Сўз, сўз биримаси, гап, матн таржимаси
5. Дарсларда (инглиз, немис тилларида)қандай таржима турларидан фойдаланилади?
Эркин таржима
Автомат таржима
Контрол таржима
* Оғзаки ва ёзма таржима
6. Таржима машқларини бажаришда қайси машқ турларидан фойдаланилади?
*Ролли машқлар

Такрорлаш

Савол-жавоб машқлари

Контрол машқлар

7. Автомат таржима деб қандай таржима турига айтилади?

*Компьютерда бажарилган таржима

Эркин таржима

Ижодий таржима

В ва С жавоблари тўғри

8. Таржима назарияси фани нимани ўргатади?

Бир тилдан иккинчи тилга таржима

Таржима қилиш усуллари

Бошқа тиллардан таржима*Бир тилдан иккинчи тилга тил ва нутқ бирликларини асосий қонуниятлари, воситалари

ва имкониятларини ўргатувчи

9. Эркин таржима турининг қандай турларини биласиз?

Сўзма-сўз таржима

Асл таржима

Бадий таржима

Калька ва ёзма

10. Таржима назарияси ва амалиёти фани қайси кўламда ўрганилади?

Адабиётшунослик кўламида

Тилшунослик кўламида

*ОЎЮ хусусиятига кўра адабиётшунослик ва тилшунослик кўламида

А ва В жавоблар тўғри

11. Реалиялар таржимаси деганда нимани тушунасиз?

Асл таржима

Сўзлар таржимаси

Гаплар таржимаси

*Ўзига хос сўзлар таржимаси

12. Таржима сўзининг луғавий маъноси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

*Форсча «тарзабон» сўзидан кириб келган

Арабча сўздан кириб келган

13. Билвосита таржима нима?

Бир тилдан иккинчи тилга

Тиллараро таржима

Асл таржима

* Бошқа тил воситасидан таржима

14. Мамлакатлар ўртасидаги таржимачилик ишларини жиддий ривожлантириш масалалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

1978 й 18 октябрь

1983 й 14 сентябрь

*1975 й 1 август

1988 й 14 март

15. Бевосита таржима нима?

*Аслиятдан таржима

Бошқа тилдан таржима

Тиллараро таржима

Эркин таржима

16. Дунёда нечта тил мавжуд?

2000

3000

*2500

2800

17. Таржима халқлар ўртасида қандай алоқаларнинг кенгайишига туртки бўлади?

Ўзаро ҳамкорлик

Маданий алоқалар

Бир-бирига ҳурмат

*Иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий алоқалар

18. Немис шоири Гёттинг «Фауст» трагедияси ким томонидан ўзбек тилига ўғирилган?

А.Орипов

М.Юсуф

Э. Юсупов

*Э. Воҳидов

19. Дунё аҳолиси ичида ўз тилини инглиз тили деб ҳисоблайдиган халқлар неча миллионни ташкил этади?

*270 млн.дан ортиқ

275 млн

280 млн.

265 млн.дан ортиқ

20. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

*Сатр ости, сатр тағламаси

21. БМТ томонидан расмий жаҳон тили деб эътироф этилган тиллар сони қайси бандда тўғри кўрсатилган?

5

4

7

*6

22. Таржимашунослик фанини неча қисмга бўлиб ўрганилади?

2

3

4

*5

23. Чет тил дарсларида матн таржимаси қандай амалга оширилади?

Тўлиқ таржима қилинади

қисман таржима қилинади

*Ҳеч бир матн тўлиқ таржима қилинмайди

Сўзма-сўз таржима қилинади

24. «Бобирнома»ни биринчи бўлиб Европа аҳлига ким таништирган?

*Витсин 1705

Ж. Лейден 1900

В. Эрскин 1805

Элфинстон 1975

25. Республикамизда бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қиладиган таржимонлар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э.Воҳидов

*Й.Парда

26. «Бобирнома» кимлар томонидан инглиз тилига таржима қилинган?

*Ж.Лейден, В. Эрскин

Витсин

Элфинстон

Ж. Лейден

«Самарқанд эртаклари» (немис тилида)чоп этилган китоб ҳаммуаллифи ким?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Х. Рахимов

27. «Фарҳод ва Ширин»ни немис тилига ўғирган адиб ким?

*А. Курелла 1947

Ж..Руссо 1766

В. Бартольд 1712

Деверекус 1966

28. «Афанди латифалари» (немис тилида) немис халқига ўз тилида ўқишга имко яратган таржимоннинг номини аниқланг?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Й.Парда

29. Таржима қилишдан мақсад нима?

Асл нусхани етказиш

Янги асар яратиш

*Асл нусхани эгаллаш, сақлаш, қайта яратишдир

Бутунлай бошқа асар яратиш

30. Ҳофиз Шерозий ғазалларининг немис тилидаги биринчи таржимаси қайси бандда тўғри кўрсатилган?

*1971

1975

1980

1981

2-вариант

1. Таржима жараёни неча босқичдан иборат?

*3 босқич

2 босқич

1 босқич

4 босқич

2. Чет тилда машқ тушунчаси қандай маънони билдиради?

Таржима қилишТаржима

Чет тилда гапириш

* Чет тилда бажариладиган ўқув бирлиги

3. Таржима назариясининг вазифаси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

Асл нусхани ўгириш

Асл нусхани сақлаш

*Асл нусха билан таржима ўртасидаги қонуниятларни кузатиш, сифатини яхшилаш

4. Машқ неча таркибдан иборат бўлади?

*2

3

4

5

5. Таржима назарияси нимани ўргатувчи фан?

Бир тилдан таржима

Иккинчи тилдан таржима

*Таржима қонуниятлари, принципларини ўргатувчи

Сўзма-сўз таржима

6. Адекват тржима нима?

Тилдан тилга таржима

* Аслиятга яқин таржима

Эркин таржима

Сўзма-сўз таржима

7. Жаҳон маданияти тарихида нечта буюк таржима мактаби мавжудлигини аниқланг?

* 2 та Бағдод ва Испания

3 та Испания

1 та Германия

1 та Бельгия

8. Калька сўзининг луғавий маъноси нима?

Аслиятга яқин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Аслиятнинг таржимада семантик ва стилистик жиҳатдан уйғунлашуви

9. Таржима машқларини бажариш нималардан иборат бўлиши мумкин?

Сўз таржимаси

Сўз бирикмаси

Матн таржимаси

* Сўз, сўз бирикмаси, гап, матн таржимаси

10. Дарсларда (инглиз, немис тилларида) қандай таржима турларидан фойдаланилади?

Эркин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Оғзаки ва ёзма таржима

11. таржима машқларини бажаришда қайси машқ турларидан фойдаланилади?

* Ролли машқлар

Такрорлаш

Савол-жавоб машқлари

Контрол машқлар

12. Автомат таржима деб қандай таржима турига айтилади?

* Компьютерда бажарилган таржима

Эркин таржима

Ижодий таржима

В ва С жавоблари тўғри

13. Таржима назарияси фани нимани ўргатади?

Бир тилдан иккинчи тилга таржима

Таржима қилиш усуллари

Бошқа тиллардан таржима

* Бир тилдан иккинчи тилга тил ва нутқ бирликларини асосий қонуниятлари, воситалари ва имкониятларини ўргатувчи

14. Эркин таржима турининг қандай турларини биласиз?

Сўзма-сўз таржима

Асл таржима

* Бадиий таржима

Калька ва ёзма

15. Таржима назарияси ва амалиёти фани қайси кўламда ўрганилади?

Адабиётшунослик кўламида

Тилшунослик кўламида

* ОўЮ хусусиятига кўра адабиётшунослик ва тилшунослик кўламида

А ва В жавоблар тўғри

16. Реалиялар таржимаси деганда нимани тушунасиз?

Асл таржима

Сўзлар таржимаси

Гаплар таржимаси

*Ўзига хос сўзлар таржимаси

17. Таржима сўзининг луғавий маъноси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

* Форсча «тарзабон» сўзидан кириб келган

Арабча сўздан кириб келган

18. Билвосита таржима нима?

Бир тилдан иккинчи тилга

Тиллараро таржима

Асл таржима

* Бошқа тил воситасидан таржима

19. Мамлакатлар ўртасидаги таржимачилик ишларини жиддий ривожлантириш

масалалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

1978 й 18 октябрь 1983 й 14 сентябрь

* 1975 й 1 август

1988 й 14 март

20. Бевосита таржима нима?

* Аслиятдан таржима

Бошқа тилдан таржима

Тиллараро таржима

Эркин таржима

21. Дунёда неча тил мавжуд?

2000

3000

* 2500

2800

22. Таржима халқлар ўртасида қандай алоқаларнинг кенгайишига туртки бўлади?

Ўзаро ҳамкорлик

Маданий алоқалар

Бир-бирига ҳурмат

* Иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий алоқалар

23. Немис шоири Гётенинг «Фауст» трагедияси ким томонидан ўзбек тилига ўгирилган?

А.Орипов

М.Юсуф

Э. Юсупов

* Э. Воҳидов

24. Дунё аҳолиси ичида ўз тилини инглиз тили деб ҳисоблайдиган халқлар неча

миллионни ташкил этади?

* 270 млн.дан ортиқ

275 млн

280 млн.

265 млн.дан ортиқ

25. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

* Сатр ости, сатр тағламаси

26. БМТ томонидан расмий жаҳон тили деб эътироф этилган тиллар сони қайси бандда тўғри кўрсатилган?

5

4

7*6

27. Таржимашунослик фанини неча қисмга бўлиб ўрганилади?

2

3

4

* 5

28. Чет тил дарсларида матн таржимаси қандай амалга оширилади?

Тўлиқ таржима қилинади

қисман таржима қилинади

* Ҳеч бир матн тўлиқ таржима қилинмайди

Сўзма-сўз таржима қилинади

29. «Бобирнома»ни биринчи бўлиб Европа аҳлига ким таништирган?

*Витсин 1705

Ж. Лейден 1900

В. Эрскин 1805

Элфинстон 1975

30. Республикамизда бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қиладиган таржимонлар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э.Воҳидов

*Й.Парда

3-вариант

1. «Бобирнома» кимлар томонидан инглиз тилига таржима қилинган?

*Ж.Лейден, В. Эрскин

Витсин

Элфинстон

Ж. Лейден

2. «Самарқанд эртақлари» (немис тилида)чоп этилган китоб ҳаммуаллифи ким?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Х. Рахимов

3. «Фарҳод ва Ширин»ни немис тилига ўгирган адиб ким?

* А. Курелла 1947

Ж..Руссо 1766

В. Бартольд 1712

Деверекус 1966

4. «Афанди латифалари» (немис тилида) немис халқига ўз тилида ўқишга имкон яратган таржимоннинг номини аниқланг?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

* Й.Парда

5. Таржима қилишдан мақсад нима?

Асл нусхани етказиш

Янги асар яратиш

*Асл нусхани эгаллаш, сақлаш, қайта яратишдир

Бутунлай бошқа асар яратиш

6. Ҳофиз Шероций ғазалларининг немис тилидаги биринчи таржимаси қайси бандда тўғри кўрсатилган?

*1971

1975

1980

1981

7. Таржима жараёни неча босқичдан иборат?

* 3 босқич

2 босқич

1 босқич

4 босқич

8. Чет тилда машқ тушунчаси қандай маънони билдиради?

Таржима қилиш

Таржима

Чет тилда гапириш

*Чет тилда бажариладиган ўқув бирлиги

9. Таржима назариясининг вазифаси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

Асл нусхани ўгириш

Асл нусхани сақлаш

* Асл нусха билан таржима ўртасидаги қонуниятларни кузатиш, сифатини яхшилаш

10. Машқ неча таркибдан иборат бўлади?

* 2

3

4

5

11. Таржима назарияси нимани ўргатувчи фан?

Бир тилдан таржима

Иккинчи тилдан таржима

*Таржима қонуниятлари, принципларини ўргатувчи

Сўзма-сўз таржима

12. «Фарҳод ва Ширин»ни немис тилига ўлтирган адиб ким?

*А. Курелла 1947

Ж.Руссо 1766

В. Бартольд 1712

13. Деверекус 1966«Афанди латифалари» (немис тилида) немис халқига ўз тилида ўқишга имкон яратган таржимоннинг номини аниқланг?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

* Й.Парда

14. Таржима қилишдан мақсад нима?

Асл нусхани етказиш

Янги асар яратиш

*Асл нусхани эгаллаш, сақлаш, қайта яратишдир

Бутунлай бошқа асар яратиш

15. Ҳофиз Шерозий ғазалларининг немис тилидаги биринчи таржимаси қайси бандда тўғри кўрсатилган?

* 1971

1975

1980

1981

16. Таржима жараёни неча босқичдан иборат?

* 3 босқич

2 босқич

1 босқич

4 босқич

17. Чет тилда машқ тушунчаси қандай маънони билдиради?

Таржима қилиш

Таржима

Чет тилда гапириш

*Чет тилда бажариладиган ўқув бирлиги

18. Таржима назариясининг вазифаси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

Асл нусхани ўгириш

Асл нусхани сақлаш

* Асл нусха билан таржима ўртасидаги қонуниятларни кузатиш, сифатини яхшилаш

19. Машқ неча таркибдан иборат бўлади?

*2

3

4

5

20. Таржима назарияси нимани ўргатувчи фан?

Бир тилдан таржима

Иккинчи тилдан таржима

* Таржима қонуниятлари, принципларини ўргатувчи

Сўзма-сўз таржима

21. Адекват таржима нима?

Тилдан тилга таржима

*Аслиятга яқин таржима

Эркин таржима

Сўзма-сўз таржима

22. Жаҳон маданияти тарихида неча буюк таржима мактаби мавжудлигини аниқланг?

*2 та Бағдод ва Испания

3 та Испания

1 та Германия

1 та Бельгия

23. Калька сўзининг луғавий маъноси нима?

Аслиятга яқин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Аслиятнинг таржимада семантик ва стилистик жиҳатдан уйғунлашуви

24. Таржима машқларини бажариш нималардан иборат бўлиши мумкин?

Сўз таржимаси

Сўз бирикмаси

Матн таржимаси

* Сўз, сўз биримаси, гап, матн таржимаси

25. Дарсларда (инглиз, немис тилларида) қандай таржима турларидан фойдаланилади?

Эркин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Оғзаки ва ёзма таржима

26. Таржима машқларини бажаришда қайси машқ турларидан фойдаланилади?

* Ролли машқлар

Такрорлаш

Савол-жавоб машқлари

Контрол машқлар

27. Автомат таржима деб қандай таржима турига айтилади?

* Компьютерда бажарилган таржима

Эркин таржима

Ижодий таржима

В ва С жавоблари тўғри

28. Таржима назарияси фани нимани ўргатади?

Бир тилдан иккинчи тилга таржима

Таржима қилиш усуллари

Бошқа тиллардан таржима

*Бир тилдан иккинчи тилга тил ва нутқ бирликларини асосий қонуниятлари, воситалари ва имкониятларини ўргатувчи

29. Эркин таржима турининг қандай турларини биласиз?

Сўзма-сўз таржима

Асл таржима

Бадий таржима Калька ва ёзма

30. Таржима назарияси ва амалиёти фани қайси кўламда ўрганилади?

Адабиётшунослик кўламида

Тилшунослик кўламида

*ОЎЮ хусусиятига кўра адабиётшунослик ва тилшунослик кўламида

А ва В жавоблар тўғри

4-вариант

1. Реалиялар таржимаси деганда нимани тушунаси?

Асл таржима

Сўзлар таржимаси

Гаплар таржимаси

*Ўзига хос сўзлар таржимаси

2. Таржима сўзининг луғавий маъноси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

*Форсча «тарзабон» сўзидан кириб келган

Арабча сўздан кириб келган

3. Билвосита таржима нима?

Бир тилдан иккинчи тилга

Тиллараро таржима

Асл таржима

*Бошқа тил воситасидан таржима

4. Мамлакатлар ўртасидаги таржимачилик ишларини жиддий ривожлантириш масалалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

1978 й 18 октябрь

1983 й 14 сентябрь

*1975 й 1 август

1988 й 14 март

5. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

*Сатр ости, сатр тағламаси

6. Бевосита таржима нима?

* Аслиятдан таржима

Бошқа тилдан таржима

Тиллараро таржима

Эркин таржима

7. Дунёда нечта тил мавжуд?

2000

3000

*2500

2800

8. Таржима халқлар ўртасида қандай алоқаларнинг кенгайишига туртки бўлади?

Ўзаро ҳамкорлик

Маданий алоқалар

Бир-бирига ҳурмат

*Иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий алоқалар

9. Немис шоири Гёттинг «Фауст» трагедияси ким томонидан ўзбек тилига ўгирилган?

А.Орипов

М.Юсуф

Э. Юсупов

*Э. Воҳидов

10. Дунё аҳолиси ичида ўз тилини инглиз тили деб ҳисоблайдиган халқлар неча миллионни ташкил этади?

* 270 млн.дан ортиқ

275 млн

280 млн.

265 млн.дан ортиқ

11. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

*Сатр ости, сатр тағламаси

12. БМТ томонидан расмий жаҳон тили деб эътироф этилган тиллар сони қайси бандда тўғри кўрсатилган?

5

4

7

*6

13. Таржимашунослик фанини неча қисмга бўлиб ўрганилади?

2

3

4

*5

14. Чет тил дарсларида матн таржимаси қандай амалга оширилади?

Тўлиқ таржима қилинади

қисман таржима қилинади

*Ҳеч бир матн тўлиқ таржима қилинмайди

Сўзма-сўз таржима қилинади

15. «Бобирнома»ни биринчи бўлиб Европа аҳлига ким таништирган?

* Витсин 1705

Ж. Лейден 1900

В. Эрскин 1805

Элфинстон 1975

16. Республикамизда бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қиладиган таржимонлар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э.Воҳидов

*Й.Парда

17. «Бобирнома» кимлар томонидан инглиз тилига таржима қилинган?

* Ж.Лейден, В. Эрскин

Витсин

Элфинстон

Ж. Лейден

18. «Самарқанд эртақлари» (немис тилида)чоп этилган китоб ҳаммуаллифи ким?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Х. Рахимов

19. «Фарҳод ва Ширин»ни немис тилига ўгирган адиб ким?

*А. Курелла 1947

Ж..Руссо 1766

В. Бартольд 1712

Деверекус 1966

20. «Афанди латифалари» (немис тилида) немис халқига ўз тилида ўқишга имкон яратган таржимоннинг номини аниқланг?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

*Й.Парда

21. Таржима қилишдан мақсад нима?

Асл нусхани етказиш

Янги асар яратиш

* Асл нусхани эгаллаш, сақлаш, қайта яратишдир

Бутунлай бошқа асар яратиш

22. Ҳофиз Шерозий ғазалларининг немис тилидаги биринчи таржимаси қайси бандда тўғри кўрсатилган?

* 1971

1975

1980

1981

23. Таржима жараёни неча босқичдан иборат?

*3 босқич

2 босқич

1 босқич

4 босқич

24. Чет тилда машқ тушунчаси қандай маънони билдиради?

Таржима қилиш

ТаржимаЧет тилда гапириш

*Чет тилда бажариладиган ўқув бирлиги

25. Таржима назариясининг вазифаси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

Асл нусхани ўгириш

Асл нусхани сақлаш

*Асл нусха билан таржима ўртасидаги қонуниятларни кузатиш, сифатини яхшилаш

26. Машқ неча таркибдан иборат бўлади?

* 2

3

4

5

27. Таржима назарияси нимани ўргатувчи фан?

Бир тилдан таржима

Иккинчи тилдан таржима

*Таржима қонуниятлари, принципларини ўргатувчи

Сўзма-сўз таржима

28. Адекват таржима нима?

Тилдан тилга таржима

* Аслиятга яқин таржима

Эркин таржима

Сўзма-сўз таржима

29. Жаҳон маданияти тарихида неча буюк таржима мактаби мавжудлигини аниқланг?

*2 та Бағдод ва Испания

3 та Испания

1 та Германия

1 та Бельгия

30. Калька сўзининг луғавий маъноси нима?

Аслиятга яқин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Аслиятнинг таржимада семантик ва стилистик жиҳатдан уйғунлашуви

5-вариант

1. Таржима машқларини бажариш нималардан иборат бўлиши мумкин?

Сўз таржимаси

Сўз бирикмаси

Матн таржимаси

* Сўз, сўз биримаси, гап, матн таржимаси

2. Дарсларда (инглиз, немис тилларида) қандай таржима турларидан фойдаланилади?

Эркин таржима

Автомат таржима

Контрол таржима

* Оғзаки ва ёзма таржима

3. Таржима машқларини бажаришда қайси машқ турларидан фойдаланилади?

* Ролли машқлар

Такрорлаш

Савол-жавоб машқлари

Контрол машқлар

4. Автомат таржима деб қандай таржима турига айтилади?

* Компьютерда бажарилган таржима

Эркин таржима

Ижодий таржима

В ва С жавоблари тўғри

5. Таржима назарияси фани нимани ўргатади?

Бир тилдан иккинчи тилга таржима

Таржима қилиш усуллари

Бошқа тиллардан таржима

* Бир тилдан иккинчи тилга тил ва нутқ birlikларини асосий қонуниятлари, воситалари ва имкониятларини ўргатувчи

6. Эркин таржима турининг қандай турларини биласиз?

Сўзма-сўз таржима

Асл таржима

Бадий таржима

Калька ва ёзма

7. Таржима назарияси ва амалиёти фани қайси кўламда ўрганилади?

Адабиётшунослик кўламида

Тилшунослик кўламида

* ОўЮ хусусиятига кўра адабиётшунослик ва тилшунослик кўламида

А ва В жавоблар тўғри

8. Реалиялар таржимаси деганда нимани тушунаси?

Асл таржима

Сўзлар таржимаси

Гаплар таржимаси

* Ўзига хос сўзлар таржимаси

9. Таржима сўзининг луғавий маъноси нима?

Бир тилдан иккинчи тилга ағдариш

Бир тилдан иккинчи тилга ўгириш

*Форсча «тарзабон» сўздан кириб келган

Арабча сўздан кириб келган

10. Билвосита таржима нима?

Бир тилдан иккинчи тилга

Тиллараро таржима

Асл таржима

* Бошқа тил воситасидан таржима

11. Мамлакатлар ўртасидаги таржимачилик ишларини жиддий ривожлантириш масалалари қайси бандда тўғри кўрсатилган?

1978 й 18 октябрь 1983 й 14 сентябрь

*1975 й 1 август

1988 й 14 март

12. Бевосита таржима нима?

* Аслиятдан таржима

Бошқа тилдан таржима

Тиллараро таржима

Эркин таржима

13. Дунёда нечта тил мавжуд?

2000

3000

*2500

2800

14. Таржима халқлар ўртасида қандай алоқаларнинг кенгайишига туртки бўлади?

Ўзаро ҳамкорлик

Маданий алоқалар

Бир-бирига ҳурмат

*Иқтисодий-сиёсий, илмий, маданий алоқалар

15. Немис шоири Гётенинг «Фауст» трагедияси ким томонидан ўзбек тилига ўгирилган?

А.Орипов

М.Юсуф

Э. Юсупов

*Э. Воҳидов

16. Дунё аҳолиси ичида ўз тилини инглиз тили деб ҳисоблайдиган халқлар неча миллионни ташкил этади?

*270 млн.дан ортиқ

275 млн

280 млн.

265 млн.дан ортиқ

17. «Подстрочник» сўзининг луғавий маъноси нима?

Сатр таржимаси

Жумла таржимаси

Гап таржимаси

*Сатр ости, сатр тағламаси

18. БМТ томонидан расмий жаҳон тили деб эътироф этилган тиллар сони қайси бандда тўғри кўрсатилган?

5

4

7

*6

19. Таржимашунослик фанини неча қисмга бўлиб ўрганилади?

2

3

4*

5

20. Чет тил дарсларида матн таржимаси қандай амалга оширилади?

Тўлиқ таржима қилинади

қисман таржима қилинади

*Ҳеч бир матн тўлиқ таржима қилинмайди

Сўзма-сўз таржима қилинади

21. «Бобирнома»ни биринчи бўлиб Европа аҳлига ким таништирган?

*Витсин 1705

Ж. Лейден 1900

В. Эрскин 1805

Элфинстон 1975

22. Республикамизда бир тилдан иккинчи тилга бевосита таржима қиладиган таржимонлар қайси бандда тўғри кўрсатилган?

А. Юсупов

А.Орипов

Э.Воҳидов

*Й.Парда

23. «Бобирнома» кимлар томонидан инглиз тилига таржима қилинган?

*Ж.Лейден, В. Эрскин

Витсин

Элфинстон

Ж. Лейден

24. «Самарқанд эртаклари» (немис тилида)чоп этилган китоб ҳаммуаллифи ким?

Э. Юсупов

А.Орипов

Э. Воҳидов

* Х. Рахимов

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ ФАНИДАН ЯКУНИЙ НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР ВАРИАНТ 1

1. Таржима сўзининг маъноси нимани англатади?
2. Кўп маънолик ва синонимиянинг синхрон таржимага таъсирини аниқ мисоллар билан изоҳланг
3. Таржима жараёнида қандай стилистик муаммолар пайдо бўлади?

ВАРИАНТ 2

1. Таржима назарияси нимани ўрганади?
2. Фразеология ва фразеологик бирлик нима?
3. Синхрон таржимани амалга ошириш учун зарур бўлган буюмларни санаб ўтинг.

ВАРИАНТ 3

1. Таржима назариясининг объектини нима ташкил этади
2. Синхрон таржимага ўргатишнинг босқичлари ва методик асосларини кўрсатинг
3. Прагматик маъно ва таг билимлар хусусида маълумот беринг.

ВАРИАНТ 4

1. Таржима назариясининг предмети нима?
2. Синхрон таржима нима?
3. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?

ВАРИАНТ 5

1. Таржимашунослик фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
2. Синхрон таржима жараёнида ситуатив, прагматик, когнитив-тезаурус усулида хулоса чиқариш усуллари қисқача изоҳланг.
3. Таржиманинг асосий мақсади нима?

ВАРИАНТ 6

- 1.Қайси жихатлар таржимашуносликни мустакил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
- 2.Сўз шаклини алмаштириш нима?
- 3.Мақоллар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?

ВАРИАНТ 7

1. Таржимашунослик фани қандай фанлар билан ўзаро алоқада?
2. Муқобил таржима нима?
- 3.Сўзнинг стилистик бўёқдорлиги нима?

ВАРИАНТ 8

1. Таржима неча турга бўлинади?
2. Идиомалар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
- 2.Таржима трансформациялари нима?

ВАРИАНТ 9

21. Таржима турларининг асосий фарқларини изоҳланг
- 2.Фразеологик бирликлар таржимасида маъно мослигининг неча тури мавжуд?
 3. Синхрон таржима қачон пайдо бўлган?

ВАРИАНТ 10

33. Нима сабабдан таржимашунослик қадимдан фан сифатида ривожланмаган?
34. Фразеологик бирликлар таржимасида умумий контекстнинг ўрни қандай?
35. Таржимада ўрин алмаштириш нима?

ВАРИАНТ 11

1. Ўзбекистонда таржима қачондан бошлаб фан сифатида шаклланди?
2. Синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан асосий фарқи нимада?
- 3.Антонимик таржима нима?

ВАРИАНТ 12

1. Ўзбекистонда таржимашуносликнинг шаклланишига катта таъсир ўтказган омилларни санаб беринг
2. Аслият матн муаллифи услуби билан таржимон услуби яқин бўлиши керакми? Нима учун?
3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида грамматик род таржимаси муаммосига мисол келтиринг

ВАРИАНТ 13

1. Оғзаки таржима ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида олмошлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг
3. Синхрон таржимон қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?

ВАРИАНТ 14

- 1.Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?
- 2.Лексик бирликларни алмаштириш нима?
3. Кетма-кет изчил таржима жараёнини тушунтиринг

ВАРИАНТ 15

13. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кузатилади?
14. Таржимада бирликларнинг грамматик сатҳда алмашиб келиши нимага олиб келади?
15. Бадий адабиёт таржимасида муаллиф услубини сақлаш муҳимлиги ҳақида сўзланг.

ВАРИАНТ 16

33. Адекват ва муқобил таржиманинг ўзаро фарқи ва ўхшаш томонларини кўрсатинг.
2. Таржима жараёнида пайдо бўладиган умумий муаммолар ҳақида сўзлаб беринг.
3. Асар қаҳрамонининг шахсини очиб берадиган услубий бўёқдор сўзлар таржимаси ҳақида сўзланг.

ВАРИАНТ 17

1. Адекват таржима нима?
34. Таржима жараёнида прагматик маъно ва таржимоннинг дунёқараши қанақа бўлади
3. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни таржимада берилишининг муаммолари ҳақида фикр билдиринг.

ВАРИАНТ 18

1. Муқобил таржима яратиш учун қандай усуллардан фойдаланиш керак эмас?
2. Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
3. Аслиятда атайлаб бузиб берилган сўзларни қандай таржима қиламиз? Аслият матн услуби таржима жараёнида қандай ўзгаришларга учраши мумкин?

ВАРИАНТ 19

1. Таржимада муқобилликнинг энг юқори даражаси қайсилар?
2. Таржима жараёнида прагматик маъно тушириб қолдирилишига оид мисоллар келтиринг.
3. Аслият тилида бўлган, аммо таржима тилида қўзғатилмайдиган грамматик ходисалар қандай таржима қилиниши мумкин?

ВАРИАНТ 20

1. Таржимадаги муқобиллик муаммоси нимадан иборат?
2. Инглиз тилида ёзилган асардан таржима тилига прагматик маъно тўғри ўғирилган ҳолатларга мисоллар топинг.
3. Грамматик сатҳдаги номуносибликнинг таржима матнга кўрсатадиган таъсири ҳақида сўзланг.

ВАРИАНТ 21

1. Таржима муқобиллигининг нечта тури мавжуд?
2. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни ҳақида сўзлаб беринг.
3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида эргашган қўшма гаплар, мураккаб қўшма гаплар ва изоҳловчилар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

ВАРИАНТ 22

1. Таржима матннинг аслият матнга муқобил келиши қандай тамойиллар ёрдамида ўрганилади?
2. Таржима прагматикаси нимани тадқиқ қилади?
3. Артиклар таржимаси нима.

ВАРИАНТ 23

1. Таржима назариясида «муқобиллик» нима?
2. «Таржима прагматикаси» атамасини тушунтиринг
3. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида феъллар ва, умуман, предлоглар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.

ВАРИАНТ 24

1. Бадиий таржима таржиманинг қайси турига мансуб?
2. Прагматика нима?
3. Нима сабабдан таржима жараёнида грамматик муаммолар пайдо бўлади?

ВАРИАНТ 25

1. Таржиманинг энг асосий шакллари нималар
2. Муқобилликнинг турлари қандай таърифланади?
3. Сўз семантикасининг асосий таркибий қисми нима? Ҳар хил тил бирликлари маънолари бир хил бўлиши мумкинми?

ВАРИАНТ 26

1. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида яратиш деганда нимани тушунасан?
2. Матн тизимида тил бирлиги мазмунининг ўрни нимада? Таржимада манба тили семантик структурасининг мазмунини қандай усул ёрдамида сақлаш мумкин?
3. Таржима жараёнида пайдо бўладиган грамматик муаммолар қайсилар?

ВАРИАНТ 27

1. Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
2. Таржимада мавжуд бўлган лексик муаммолар қандай ҳал этилади?
3. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни ҳақида сўзлаб беринг.

ВАРИАНТ 28

1. Ёзма таржиманинг кўринишлари тўғрисида гапиринг.
2. Муқобиллик қандай хусусиятларга эга? Холат муқобиллиги нима?
3. Қайси таржима турларида лексик муаммо кўп учрайди?

ВАРИАНТ 29

1. Муқобилсизликнинг хусусиятлари нималардан иборат?
2. Манба тили ва таржима тили ўртасидаги энг кичик семантик бир хиллик нима?
3. Лексик трансформациянинг турлари деганда нимани тушунасиш?

ВАРИАНТ 30

1. Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатинг
2. Муқобилликнинг ҳар хил турлари қандай қилиб бир-биридан ажратилади?
3. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо бўлишини изоҳланг.

ВАРИАНТ 31

1. Таржима сўзининг маъноси нимани англатади?
2. Муқобилликнинг ҳар хил турлари қандай қилиб бир-биридан ажратилади?
3. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо бўлишини изоҳланг.

ВАРИАНТ 32

1. Таржима назарияси нимани ўрганади?
2. Прагматика нима?
3. Аслиятда атайлаб бўзиб берилган сўзларни қандай Таржима қиламиз?

ВАРИАНТ 33

1. Таржима назариясининг объектини нима ташкил этади
2. Сўзнинг стилистик бўёқдорлиги нима?
3. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни тажимада берилишининг муаммолари ҳақида сўзланг.

ВАРИАНТ 34

1. Таржима назариясининг предмети нима?
2. Аслият тилида мавжуд бўлган стилистик бирликларни тажимада берилишининг муаммолари ҳақида сўзланг.
3. Артиклар таржимаси ҳақида сўзланг.

ВАРИАНТ 35

1. Таржимашунослик фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида грамматик род таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
3. «Таржима прагматикаси» атамасига кимлар изох берган?

ВАРИАНТ 36

1. Қайси жихатлар таржимашуносликни мустақил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
2. Инглиз тилида ёзилган асардан таржима тилига прагматик маъно тўғри уғирилган ҳолатларга мисоллар топинг
3. Таржима жараёнида пайдо бўладиган умумий муаммолар ҳақида сўзлаб беринг

ВАРИАНТ 37

1. Таржимашунослик фани қандай фанлар билан ўзаро алоқада?
2. Таржима жараёнида прагматик маъно тушириб қолдирилишига оид мисоллар келтиринг
3. Таржима жараёнида қандай стилистик муаммолар пайдо бўлади?

ВАРИАНТ 38

1. Таржима неча турга бўлинади?
2. Таржима прагматикаси нимани тадқиқ қилади?
3. Аслият матн услуби таржима жараёнида қандай ўзгаришларга учраши мумкин?

ВАРИАНТ 39

1. Таржима турларининг асосий фарқларини изоҳланг
22. Таржимашуносликда прагматиканинг ўрни ҳақида сўзлаб беринг.
23. Таржима жараёнида пайдо бўладиган грамматик муаммолар қайсилар?

ВАРИАНТ 40

1. Нима сабабдан таржимашунослик қадимдан фан сифатида ривожланмаган?
2. Прагматик маънонинг асосий хусусиятлари нималардан иборат?
3. Таржима жараёнида прагматик маъно ва таржимоннинг дунёқараши ҳақида сўзланг

ВАРИАНТ 41

1. Ўзбекистонда таржима қачондан бошлаб фан сифатида шаклланди?
2. Аслият тилида бўлган, аммо таржима тилида кўзатилмайдиган грамматик ходисалар қандай таржима қилиниши мумкин?
3. Прагматик маъно ва таг билимлар хусусида маълумот беринг

ВАРИАНТ 42

1. Ўзбекистонда таржимашуносликнинг шаклланишига катта таъсир ўтказган омилларни санаб беринг
2. Грамматик сатҳдаги номутаносибликнинг таржима матнга курсатадиган таъсири ҳақида сўзланг.
3. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?

ВАРИАНТ 43

1. Оғзаки таржима ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
2. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?
3. Прагматик маънога қандай омиллар таъсир этади?

ВАРИАНТ 44

1. Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида олмошлар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
3. Лексик трансформациянинг турлари деганда нимани тушунасиш?

ВАРИАНТ 45

1. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кузатилади?
2. Қайси жиҳатлар таржимашуносликни мустақил фан сифатида тадқиқ этишга имкон беради?
3. Таржима жараёнида қандай лексик муаммолар кузатилади?

ВАРИАНТ 46

1. Адекват ва муқобил таржиманинг ўзаро фарқи ва ўхшаш томонларини кўрсатинг.
2. Нима сабабдан аслият ва таржима тиллари орасида лексик муаммолар пайдо бўлишини изоҳланг.
3. Қайси таржима турларида лексик муаммо кўп учрайди?

ВАРИАНТ 47

1. Адекват таржима нима?
2. Нима сабабдан таржима жараёнида грамматик муаммолар пайдо бўлади?
3. Синхрон таржимон қандай хусусиятларга эга бўлиши керак?

ВАРИАНТ 48

1. Муқобил таржима яратиш учун қандай усуллардан фойдаланиш керак эмас?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида феъллар ва, умуман, предлоглар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
3. Синхрон таржиманинг асосий тавсифини баён қилинг. Оғзаки таржиманинг кўринишлари ҳақида маълумот беринг.

ВАРИАНТ 49

1. Таржимада муқобилликнинг энг юқори даражаси қайсилар?
2. Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида эргашган қўшма гаплар, мураккаб қўшма гаплар ва изоҳловчилар таржимаси муаммосига мисол келтиринг.
3. Синхрон таржима нима?

ВАРИАНТ 50

- 1.Таржимадаги муқобиллик муаммоси нимадан иборат?
2. Сўз шаклини алмаштириш нима?
- 3.Фразеологик бирликнинг таржима тилида муқобил маънодоши бўлмаса нима қилиш керак?

ВАРИАНТ 51

- 1.Таржима муқобиллигининг нечта тури мавжуд?
2. Идиомалар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
- 3.Синхрон таржима қачон пайдо бўлган?

ВАРИАНТ 52

- 1.Таржима матннинг аслият матнга муқобил келиши қандай тамойиллар ёрдамида ўрганилади?
2. Лексик бирликларни алмаштириш нима?
3. Таржимада ўрин алмаштириш нима?

ВАРИАНТ 53

- 1.Таржима назариясида «муқобиллик» нима?
2. Фразеологик бирликларни қандай усулда таржима қилиш мумкин эмас?
- 3.Антонимик таржима нима?

ВАРИАНТ 54

4. Бадиий таржима таржиманинг қайси турига мансуб?
5. Синхрон таржиманинг бошқа таржима турларидан асосий фарқи нимада?
6. Фразеология ва фразеологик бирлик нима?

ВАРИАНТ 55

- 1.Таржиманинг энг асосий шакллари ҳақида гапиринг!
18. Синхрон таржиманинг лингвистика, психолингвистика фанлари билан боглиқ жихатларини баён қилинг.
19. Ўзбек тилида ёзилган бирор асардан олинган фразеологик бирликни таржима қилиб кўринг.

ВАРИАНТ 56

1. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида яратиш деганда нимани тушунасиз?
2. Фразеологик бирликлар қандай таржима цилинади?
3. Гап бўлагини алмаштириш нима?

ВАРИАНТ 57

1. Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
2. Мақоллар таржимасидаги ўзига хослик нимадан иборат?
3. Тушириб қолдириш нима?

ВАРИАНТ 58

1. Ёзма таржиманинг кўринишлари тўғрисида гапиринг.
2. Фразеологик бирликлар таржимасида маъно мослигининг нечта тури мавжуд?
3. Таржимада муқобиллик масаласи

ВАРИАНТ 59

- 1.Муқобилсизликнинг хусусиятлари нималардан иборат?
2. Фразеологик бирликлар таржимасида умумий контекстнинг ўрни қандай?
3. Таржимада муқобилсизлик масаласи

ВАРИАНТ 60

1. Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатинг
2. Синтактик бирликларни алмаштириш нима?
3. Компенсация нима?

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: Ўзбекистон, 1998. - 120 б.
2. Каримов И. А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Т.: Маънавият, 2008. - 172 б.
3. Рахимов Ғ. Таржима назарияси ва амалиёти. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. Тошкент-2016. 176 б.
4. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации. - Москва: УРСС, 2004.
5. Бархударов Л. С. Язык и перевод. - Москва: МО, 1975. - 190 с.
6. Виссон Линн. Практикум по синхронному переводу с русского на английский. - Москва, 2000. - С. 200.
7. Казакова Т. А. Translation Techniques. Практические основы перевода. Санкт-Петербург, 2001. - 320 с.
8. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. - Москва, 1980. - 167 с.
9. Комиссаров В. Н., Коралова Д. Л. Практикум по переводу с английского языка на русский. - Москва, 1990. - 112 с.
10. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. - Москва: ЭТС, 2002. - 410 с.
11. Мирзаев И. К. Слова-реалии и вопросы художественного перевода. - Самарканд, 1982. - 92 с.
12. Муминов О., Тургунов Р. Ёзма таржима. - Т., 2008. - 86 б.
13. Муминов О. М. A Guide to Simultaneous Translations. - Т., 2005.
14. Мусаев К. Стилистические вопросы художественного перевода с английского языка на ўзбекский. Автореф. дисс.канд. филол. наук. - Самарканд, 1967. - 31 с.
15. Мусаев К. М. Таржима назарияси асослари. - Т., 2005. - 352 б.
16. Рахимов Ғ. Замонавий социолингвистиканинг долзарб масалалари. - Самарканд: СамДЧТИ нашри, 2007. - 108 б.
17. Рахимов Ғ. Инглиз тили сўзлашув типологияси. - Самарканд: СамДЧТИ нашри, 2008. - 108 б.

18. Рахимов Ф. Таржимонлик амалиёти. - Самарканд: СамДЧТИ нашри,
19. 2008. - 38 б.
20. Саломов Ф. Адабий анъана ва бадий таржима. - Т.: Фан, 1980. - 124 б.
21. Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. - Т.: Ўқитувчи, 1983. - 102 б.
22. Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. - Т.: Ўқитувчи, 1978. - 152 б.
23. Саломов Ф. Таржима ташвишлари. - Т.: 1983. - 138 б. Саломов Ф. Тил ва таржима. - Т., 1966. - 103 б.
24. Холбеков М. Таржима назариясининг лингвистик принциплари// Филология масалалари. 2009. 1-сон. - 49-53-бетлар.
25. ШариповЖ. Бадий таржималар ва таржима назарияси. - Т., 1972.
26. Юсупов У. Инглиз ва ўзбек тилларининг чоғиштира лингвистикаси. - Т.: Akademnashr, 2013. - 283 б.
27. Гафуров И., Муминов О., Камбаров Н. Таржима назарияси. - Т.: Тафаккур-Бустон, 2012.
28. Гафуров И. Таржимонлик мутахассислигига кириш. Ўқув кулланма. -Т.: Мехридарё, 2008. - 118 б.
29. AshurovaD. U. Text Linguistics. - Т.: Tafakkur qanoti, 2012. - 200 p.
30. Entretien avec Mark Ferro, par Daniel Bermond: La conscience europeene: mythe au realite // Label France. №40. P. 2000.
31. Malmkjer, Kirsten and Kevin Windle(eds). «The Oxford Handbook of Translation studies» - Oxford: Oxford University Press, 2011.
32. Munday, Jeveny. Introducing Translation studies «Theories and Applications. Third edition. Abingdon / New York».

Электрон ресурслар

1. <http://education.leeds.ac.uk/edu-mwe/eltwww.htm>
2. <http://www.translate.ru/>
3. <http://www.uz-translations.net>
4. www.lexikon-defenition.de
5. www.onestopenglish.com
6. www.translation.com

7. www.translatordirectory.com

8. www.ziyonet.uz

Мундарижа

1	Таржима назарияси объекти ва предмети	
2	Таржима назариясининг шаклланиш босқичлари ва унинг турлари	
3	Таржимада муқобиллик муаммоси	
4	Таржиманинг прагматик муаммолари	
5	Таржиманинг лексик муаммолари	
6	Таржиманинг грамматик муаммолари	
7	Таржиманинг стилистик муаммолари	
8	Таржиманинг фразеологик муаммолари	
9	Таржимада лексик ва грамматик трансформациялар	
10	Синхрон таржиманинг ўзига хос хусусиятлари	
11	ТИЛ ВА НУТҚ СЕМАНТИКАСИНИНГ СИНХРОН ТАРЖИМАГА ОИД МУАММОЛАРИ	
12	МУНОЗАРА УЧУН САВОЛЛАР, ТЕСТЛАР	
13	Фойдаланилган адабиётлар	